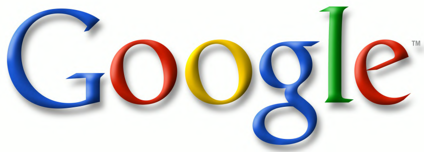

Google

VE RI
TAS

W. C. L. BRONSVELD.

HET BUITENGEWONE GEZANTSCHAP

VAN DEN HEER VAN SOMMELSDIJCK

BIJ DEN KONING VAN FRANKRIJK

IN DE JAREN 1625 EN 1626.

HET BUITENGEWONE GEZANTSCHAP
VAN DEN HEER VAN SOMMELSDIJCK
bij den Koning van Frankrijk
in de jaren 1625 en 1626.

64
10.2

HET

Buitengewone Gezantschap

VAN DEN

HEER VAN SOMMELSDIJCK

BIJ DEN

Koning van Frankrijk

IN DE JAREN

1625 en 1626

DOOR

Dr. W. C. L. BRONSVELD.

HAARLEM
DE ERVEN LOOSJES
1896.

Gedrukt bij DE ERVEN LOOSJES, te Haarlem,

INLEIDING.

Het optreden van Richelieu als eerste minister is voor Frankrijk niet alleen, maar voor geheel Europa een feit geweest van bijzonder groote beteekenis. Het viel voor in het begin van de 17de eeuw, toen de oorlog begonnen was, die het machtige duitsche rijk bijna ten val heeft gebracht, en daarmede het trotsche Habsburgsche huis, dat bij den aanvang der nieuwe geschiedenis bijkans de geheele wereld de wet voorschreef; toen in Engeland de tegenstand tegen de koninklijke macht begon, die geleid heeft tot het stichten van een constitutioneele monarchie; toen zich begon te ontwikkelen de macht van de Hohenzollerns, van Zweden, en ook van de Republiek der Nederlanden, waarmede Spanje al onderhandelde als met een zelfstandige mogendheid. Dit alles is natuurlijk niet zeer geleidelijk in zijn werk gegaan, en het een onafhankelijk van het ander. Maar toch hoe langer hoe meer is de uitwerking van een bepaald plan te bespeuren, hoe langer hoe meer gehoorzamen allen aan één man, aan Richelieu, die Frankrijk aan het hoofd der Europeesche staten heeft gesteld. De Oostenrijksche dynastie had haren tijd gehad. Zij was het machtigst geweest onder Karel V; maar deze had toch bij zijn afstand moeten erkennen, dat zijn aanzien zeer verminderd was,

en dat hij een groot deel zijner onderdanen had verloren door de verfoeide leer van Luther en Calvijn. Toch scheen de oude glans weer te herleven onder Ferdinand van Stiermarken, trouw bijgestaan door Maximiliaan van Beieren. Frederik, de Keurvorst van de Paltz, in den steek gelaten door zijnen schoonvader Jacobus, „den vrees- ende twijfelachtigen Coninck van Engelandt" [1]), werd niet alleen verjaagd uit Bohemen, waar hij zich door de oproerige bewoners tot Koning had laten maken, maar ook beroofd van zijne landen aan den Rijn, en vergeefsch waren de pogingen van Mansvelt en anderen om ze weder in het bezit van den rechtmatigen eigenaar te doen terugkeeren. Dat Ferdinand zijn gezag dan ook weder over geheel Duitschland wilde doen laten gelden, kon blijken uit de strenge maatregelen, die hij nam tegen alle niet-Katholieken in zijn rijk. En ook de Habsburgers in Spanje breidden in deze jaren hun macht en invloed uit, zoowel in Italië als in de Nederlandsche gewesten, waar de bekwame Spinola vele veroveringen maakte. En met dit land, waarover nog de rook hing der talrijke autodafé's, werden zelfs betrekkingen aangeknoopt door Engeland. Wel had Hendrik IV het tot zijn doel gesteld het Oostenrijksche huis zijn grooten invloed te ontnemen, en had hij aan de Nederlanden zijne gewaardeerde hulp verleend, maar juist toen voor hem het oogenblik gekomen scheen om uitvoering te geven aan zijne grootsche plannen, werd hij onverwacht vermoord. En Oostenrijk en Spanje hadden toen weer vrij spel, en verschillende feiten geven getuigenis van hun willekeur en overmoed.

Verschillende, zoowat gelijktijdig voorvallende gebeurtenissen brengen echter groote veranderingen. In Engeland

---

[1]) Gedenkschriften van Jonkheer Alexander van der Capellen 1621—1632. Bijeenverzameld en uitgegeven door Jhr. Robert Jaspar van der Capellen te Utrecht, bij J. van Schoonhoven en Comp. 1777, eerste deel p. 282.

sterft de hoogmoedige Jacobus, en zijn zoon Karel huwt niet met eene Spaansche prinses, maar met de zuster van den Franschen koning. In de Nederlanden sterft prins Maurits, en zijn broeder Frederik Hendrik, in plaats van vrede te sluiten met Spanje, begint zijne schitterende veroveringen, die de krijgsdaden van Spinola in de schaduw stellen. Christiaan IV de koning van Denemarken, door Engeland aangespoord, besluit ook om zich openlijk tegen den Duitschen keizer te verzetten. En eindelijk wordt een einde gemaakt aan de regeeringloosheid in Frankrijk door de energie van den bisschop van Luçon, en wordt de politiek van den grooten Bearner weder ter hand genomen. Maar dan is het ook tijd dat men zich vereenigt om met gezamenlijke krachten aan de machtsmisbruiken van de Habsburgers een einde te maken. Het is een goede tijd daarvoor, want algemeen is de verontwaardiging over den roof van de Paltz en de onrust over het bezetten van het Veltlin, waardoor de Oostenrijksche en Spaansche Habsburgers zich gemakkelijk kunnen vereenigen.

In ons land heeft men dit begrepen, en het gezantschap, dat naar Engeland wordt gezonden om Karel I te condoleeren en te complimenteeren, heeft ook de opdracht een offensief en defensief verbond tot stand te doen komen. Dit gelukte, en nu gaat François van Aerssen, heer van Sommelsdijck, die in Engeland zulke goede diensten den lande had bewezen, als ambassadeur-extraordinaris ook naar Frankrijk, om te trachten hier hetzelfde te verkrijgen. Het gelukte den bekwamen staatsman niet den last, hem door de Staten-Generaal opgedragen, ten uitvoer te brengen. Dit was zijn schuld niet, maar was het gevolg van allerlei bijkomstige omstandigheden. Het verloop van deze ambassade, waarover een uitvoerig rapport berust in het Rijksarchief, is echter merkwaardig genoeg, en doet de groote staatsmanstalenten van den heer van Sommelsdijck helder uitkomen. Maar vooral zijn de onderhandelingen van François van Aerssen belangrijk met het oog op het aan-

vallend en verdedigend verbond van 1635, dat de Hollandsche gezant in 1625 en 1626 door de hooge eischen der Fransche regeering niet heeft kunnen sluiten. Een kort overzicht van den politieken toestand in Frankrijk en in de Republiek der Vereenigde Nederlanden gaat tot beter begrip aan de behandeling van de onderhandelingen van het gezantschap vooraf.

FRANKRIJK.

De troonsbestijging van Hendrik IV in Frankrijk was voor dit land eene gebeurtenis van het grootste belang. Jarenlang hadden de vreeselijke godsdienstoorlogen het geteisterd en tot den ondergang nabij gebracht. De aanzienlijke edelen waren gewoon geworden zich onafhankelijk van den Franschen koning te gevoelen, en meenden hetzelfde verkregen te hebben als de Duitsche vorsten. Het is dan ook niet te verwonderen, dat het aanzien van Frankrijk in het buitenland verminderde. En toen eindelijk na een harden strijd, en na het prijsgeven van zijne godsdienstige overtuiging, Hendrik van Navarre algemeen werd erkend, was een moeilijke taak voor hem weggelegd; maar hij heeft die dadelijk, geholpen door den voortreffelijken Sully, aanvaard met buitengewone toewijding. Onder zijne regeering hief Frankrijk zich weder op uit zijne vernederde houding, en nam het spoedig weer een eervolle plaats in onder de Europeesche staten. Landbouw, handel, nijverheid, kunsten en wetenschappen, op milde wijze gesteund door de regeering, kwamen allengs weder in bloei. De edelen moesten hunne denkbeelden van onafhankelijkheid als onuitvoerbaar opgeven, terwijl de hugenoten waarborgen ontvingen voor de vrije uitoefening van hunnen godsdienst, en onvoorzichtig genoeg, ook van hunne staatkundige rechten. Maar hiermede was Hendrik IV nog niet tevreden, want hij had grooter plannen. Frankrijk moest als eerste

mogendheid zijn wil aan de andere staten voorschrijven, en daartoe was het in de eerste plaats noodzakelijk de uitgebreide macht van het Habsburgsche huis te verminderen. Juist echter toen een begin van uitvoering aan deze voor Frankrijk zoo roemrijke denkbeelden zou worden gegeven, trof den door zijn volk zoo geliefden vorst hetzelfde lot als zijn voorganger. Ravaillac, door godsdienstwaanzin verblind, vermoordde den koning, aan wien Frankrijk zooveel te danken heeft.

Zijne weduwe, Maria de Medicis, kwam nu aan het hoofd der regeering, als regentes voor haar minderjarigen zoon, Lodewijk XIII. In het begin van dit regentschap, scheen het, dat alles op denzelfden voet zou worden voortgezet, al werd ook dadelijk afgezien van rechtstreeksche inmenging in de Gulik-Kleefsche successie-kwestie. Maar toen de bekwame vriend en raadsman van Hendrik IV, Sully, terzijde werd gesteld, was dit het begin van groote politieke veranderingen. Toenadering met Rome en Madrid werd gezocht en verkregen, natuurlijk tot groote ontevredenheid en groote onrust der hugenoten, die hunne vrijheden bedreigd zagen, terwijl anderen van de tijdsomstandigheden wilden gebruik maken om zich een onafhankelijke positie te verschaffen. Door beloften en door belangrijke giften wist de regentes een tijd lang de rust in haar land te bewaren. De vergadering der Etats-généraux van 1614 had tot geen bepaalde resultaten geleid, want aan samenwerking was niet te denken. De goede verstandhouding met het Spaansche hof werd nog bezegeld door het huwelijk van den jeugdigen Franschen koning met de Habsburgsche prinses Anna, en zoo scheen eene restauratie van het Katholicisme in Frankrijk tot stand te zullen komen. Maar toch was de macht van Maria de Medicis, die, na de meerderjarigverklaring van haar zoon, op diens verzoek toch de regeering bleef waarnemen, niet onbestreden. Verschillende aanzienlijke edelen, als Condé, Guise, Epernon en anderen, gaven haar veel zorg. Zij had echter een helper in Concino Concini, echtgenoot van haar

kamenier Leonora Dosi, die weldra door haar bijzonder werd begunstigd. Hij werd markies d'Ancre, eerste Kamerheer, zelfs Maarschalk. Tegen dit echtpaar nu, dat in het kabinet der Koningin alles besliste, richtte zich de tegenpartij. Men wilde Concini en de Koningin-Regentes verwijderen, en een nieuwen raad aan het hoofd der regeering stellen. Natuurlijk had ieder daar ook zijn eigen bijzonder belang bij. Vooreerst echter kon van deze plannen niet veel komen door de groote macht van den schatrijk geworden gunsteling, die zelfs Condé liet gevangen nemen, en door spionnen van alles op de hoogte werd gehouden. Maar de grenzelooze hoogmoed en eigenwaan brachten ten slotte den parvenu ten val. Lodewijk XIII, nu zestien jaar geworden, had altijd iets tegen hem gehad, en de wijze waarop hij, de Koning, werd behandeld, en men hem buiten alle belangrijke zaken hield, verbitterde hem. Een nieuwe partij groepeert zich om den Koning, den val van Concini beoogend. Den 14den April 1617 werd deze bij het Louvre op last van den Koning doodgeschoten.

Lodewijk XIII was echter niet de geschikte persoon om aan de verwarring in Frankrijk een einde te maken [1]). Het jachtvermaak lokte hem meer aan, dan langdurige besprekingen met zijne ministers. Het gevolg hiervan was, dat hij gaarne alles overliet aan een ander, en deze gunsteling werd Charles Albert de Luynes, die ook den moord van Concini had bewerkt. De eerste maatregelen door de regeering genomen, o.a. de afschaffing van allerlei ambten, die door Marie de Medicis ten bate van haar vrienden waren ingesteld, waren niet geschikt de aanzienlijke heeren tot bondgenooten te verwerven, en het streven om den toestand van 1610 weer in het leven te roepen, was nu ge-

[1]) Il était néanmoins jaloux de sa puissance jusqu' à l'exces, quoy qu'il ne sôt ni la connoitre, ni en jouir. Jamais dans tout le cours de sa vie il ne put ni l'exercer par luy-même, ni la souffrir dans les mains d'un autre.

Benoist Hist. de l'Edit de Nantes. Delft 169?, t. II, p. 220.

vaarlijk, doordat de machtige adel in de laatste jaren zijn macht had zien toenemen. En natuurlijk was de Koningin-moeder er steeds op uit haar verloren invloed weer te winnen en steunde zij elke poging om de regeering te benadeelen.

Zij ontvluchtte Blois, waar zij werd gevangen gehouden, en stelde zich in verbinding met Epernon en het Spaansche hof, en weldra was er eene machtige coalitie tegen de Luynes. Deze wist zich echter van de hulp van Condé te verzekeren. Het kwam niet tot een strijd, omdat eene verzoening tusschen moeder en zoon plaats vond. Men had elkanders hulp noodig tegen een nieuwen vijand, n.l. de hugenoten. Ook maakten de gebeurtenissen in het buitenland het noodig dubbel waakzaam te zijn, en zich niet door tweedracht te verzwakken. De gereformeerden toch waren door de onzekere politiek der regeering na den dood van den grooten Bearner ongerust geworden voor de voorrechten bij het Edict van Nantes hun toegestaan. De gebroeders Rohan en Soubise waren hun leidslieden, en deden hun geloofsgenooten gelooven aan een toekomst, waarin zij even als de Nederlanders een eigen gereformeerde republiek zouden hebben. Maar al kon Montauban door zijn sterke ligging niet veroverd worden, zij bleken toch de zwakste partij te zijn, en zij mochten blij wezen, dat Lodewijk XIII hun rechten en vrijheden wilde blijven erkennen. Ook mochten zij de versterkingen en forten, in dezen tijd opgericht, laten bestaan [1]). Gedurende dezen oorlog was de Luynes gestorven in December 1621. Hij had, evenals Concini nooit zijn eigen belang uit het oog verloren, en zich veel onrechtmatig toegeëigend, titels zoowel als geld, voor zich zelf als voor zijne familie. Lodewijk XIII kon niet zonder leidsman, en de Vieuville ried aan hiervoor iemand te nemen, die zoowel den Koning als de Koningin-weduwe aangenaam zou zijn. Zoo kwam men aan Richelieu.

[1]) De kwestie van de hugenoten wordt later uitvoeriger toegelicht.

Armand-Jean Du Plessis, heer van Richelieu is in 1585 geboren. Hij behoorde tot eene niet al te rijke familie van jongen adel. Eerst bestemd voor het leger was hij later geestelijke geworden, en weldra benoemd tot bisschop van Luçon. Hier „dans le plus vilain et désagréable évêché de France" [1]) heeft hij gedurende eenige jaren uitgezien naar eene gelegenheid, om zijne eerzuchtige plannen voor de toekomst te kunnen verwezenlijken.

Van tijd tot tijd begaf hij zich naar Parijs om zich te laten zien, en zich persoonlijk van toestanden en personen op de hoogte te stellen. De bijeenroeping van de Etats-généraux gaf hem het middel aan de hand om zich in wijder kring bekend te doen maken. Als afgevaardigde der geestelijkheid betreedt Richelieu het politieke tooneel, en hij is niet tevreden met een zwijgende rol. Meer dan eens voert hij het woord, en zijn aanvallen zijn gericht tegen het parlement. Hij wordt dan ook beschouwd als de officiëele spreker van den eersten stand, en meermalen ontwikkelt hij denkbeelden, die later door hem zoo verdienstelijk zijn in practijk gebracht. Maar een nieuwe grondwet kan deze vergadering aan Frankrijk nog niet geven, en in het begin van 1615 wordt zij dan ook ontbonden. Zoo zou Richelieu weder naar zijn onherbergzame woonplaats terug zijn moeten gegaan, als hij niet de gunst had weten te verwerven van Marie de Medicis en van Concini, en daardoor had verkregen zijne benoeming tot „conseiller d'Etat et aumonier de la reine." Hij heeft ook zijn invloed bij de Koningin-Regentes aangewend om Condé, die zich als de eigenlijke bestuurder van Frankrijk voordeed, gevangen te nemen. Toen deze coup d'état goed was geslaagd, bleef de belooning niet uit. Den 30sten Nov. 1616 trad Richelieu in het ministerie. Al dadelijk is de invloed van den minister van buitenlandsche zaken merkbaar. De Fransche gezanten in Duitschland, Italië en Engeland krijgen nieuwe en betere instructies,

[1]) Martin XI. p. 51.

en de politiek van Hendrik IV begint weer te herleven. Hij stelt de tegenstanders van het Habsburgsche huis, die bezwaar hebben tegen de Spaansche huwelijken ook gerust, daar deze niet ten gevolge zullen hebben, dat de regeering in het bijzonder zal behartigen „les interêts soit de Rome, „soit d'Espagne, au prejudice de nos anciennes alliances et de „nous-mêmes, c'est-à-dire ou de ceux qui font profession „de la religion prétendue réformée en France, ou de tous „autres, qui, *haïssant l'Espagne*, font particulièrement état „d'être bons Français.... Le roi veut traiter ses sujets, „de quelque religion que ce soit, également.... Nul Catho- „lique n'est si aveugle d'estimer, en matière d'Etat, un „Espagnol meilleur qu'un François huguenot... Autres sont „les intérêts d'Etat qui lient les princes, et autres les intérêts „du salut de nos âmes, qui, nous obligeant pour nous- „mêmes á vivre et mourir en l'église en laquelle nous „sommes nés, ne nous astreignent, au respect d'autrui, qu'à „les y désirer, mais non pas à les y amener par la force „et les contraindre." [1]) Maar ongelukkig voor hem, en tijdelijk ook voor Frankrijk, heeft Concini niet lang van zijn voorspoed kunnen genieten. Ofschoon Richelieu na den dood van den sluwen Italiaan van Lodewijk XIII mocht vernemen, dat men hem goed zou behandelen, daar men overtuigd was, dat hij vreemd was aan de slechte oogmerken van den markies d'Ancre, heeft hij toch de Koningin-weduwe in haar gevangenschap te Blois gezelschap gehouden. Zoo heeft hij evenals Wallenstein zich eene tijdelijke vernedering getroost, wetende dat voor hem nog grootere dingen waren weggelegd. Hij bleef niet altijd bij haar, wier ongelukkig lot hij verkozen had te deelen, maar is een tijd in zijn bisdom en daarna in Avignon geweest, waar hij zich bijzonder bezighield met godgeleerde studies. [2]) Toen echter

---

[1]) Instructions à M. de Schomberg, ambassadeur en Allemagne. (Lettres du Cardinal de Richelieu. d'Avenel. t. I. p. 210, 224, 225, 226).

[2]) La Défense des principaux points de la foi catholique contre la lettre des quatre ministres de Charenton, Poitiers, 1617; Paris, 1618

eene verzoening tusschen moeder en zoon wenschelijk werd geacht, was het natuurlijk, dat men als tusschenpersoon Richelieu gebruikte. Door zijn vrijwillig terugtreden had men vertrouwen in hem gekregen, en zelfs de Luynes was daardoor overwonnen [1]). In April 1619 had de officiëele verzoening plaats, en de verhouding tusschen Richelieu en de Luynes was aanvankelijk vrij goed. De invloed van Richelieu werd weldra hoe langer hoe grooter, vooral na den dood van de Luynes in December 1621. Ondertusschen was de dertigjarige oorlog uitgebroken, en Maria de Medicis, die ook zitting in den Raad van den Koning had gekregen, drong, daartoe aangespoord door haar raadsman, op medewerking aan en wel op ondersteuning van de graven van Mansfeld, van Brunswijk en van Baden-Durlach. Maar weldra kon daar niets van komen door den opstand der hugenoten. Richelieu doet wel zijn best om in Frankrijk den vrede te bewaren, maar hij is nog niet opgewassen tegen de nieuwe raadslieden van den Koning: Condé, de Retz en Schomberg. De oorlog heeft echter een voor de regeering gelukkig resultaat. Het verdrag, dat met de hugenoten werd gesloten, veroorzaakte toch allerlei moeilijkheden, daar de bewoners van de gereformeerde steden zich niet zoo gemakkelijk van hun voorrechten lieten berooven. Spanje biedt zelfs de Fransche regeering zijn hulp aan om la Rochelle in te sluiten, op voorwaarde, dat de Nederlanders dan in den steek zullen worden gelaten. Richelieu en de surintendant Vieuville zijn hier voor, maar de meerderheid is er tegen, en de Vieuville moet zelfs aftreden. Om echter de gunst van Maria de Medicis te behouden, weet hij Richelieu als plaatsvervanger in den Raad des Konings te doen benoemen. Hij meende, dat hij

---

en L'instruction d'un chrestien (d' Avenel, Lettres du Card. de Rich. Introduction p. LXXV—LXXVI) zijn de titels van zijn werken uit dien tijd.

[1]) Zie: L'évêque de Luçon et le connétable de Luynes par Mr. Avenel. (Revue des Questions Historiques. 5ieme année t. IX p. 94, 1870)

dan toch zijn invloed zou behouden. Lodewijk XIII was er niet dadelijk voor te vinden, alsof hij vermoedde, dat hij dan eigenlijk zijn gezag uit de handen zou geven. Richelieu zelf deed alsof hij het volstrekt niet begeerlijk vond, en klaagde over zijne slechte gezondheid. Maar toen de vervulling van zijn dierbaarste wenschen mogelijk was, toen trad hij niet terug. Den 24sten April 1624 neemt hij zitting in den Raad des Konings, en begint hij zijn bestuur over Frankrijk. Want al spoedig bleek het waar te zijn: „Richelieu tint le sceptre, Louis XIII porta la couronne." [1]) Reeds had hij in de kerk ook promotie gemaakt, daar hij in 1621 tot kardinaal was benoemd.

Tot zijn dood, in 1642, is Richelieu onafgebroken op zijn moeilijken post staande gebleven. Al de moeilijkheden, die hem voortdurend in den weg werden gelegd, heeft hij weten te trotseeren, en door aanhoudend zijn doel in 't oog te houden, heeft hij ook het geluk gehad door zijne taaie volharding het ten slotte bereikt te hebben. Hij was niet gemakkelijk te doorgronden, daar hij een groote terughoudendheid bezat. Hij had een krachtigen wil, en zijn verstand kon alles tegelijk omvatten en besturen. Daarmeê gingen gepaard zeer hoofsche manieren. Zijn gemoed was niet teer, en voor aandoeningen weinig vatbaar. Niemand mocht hem dan ook eigenlijk lijden. Met zijn ontzettend groote denkkracht wist hij altijd middelen te vinden om zich uit een moeilijke positie te redden. Zooals het meer het geval is geweest met mannen, wier werkkracht door iedereen wordt bewonderd, was zijne gezondheid niet sterk, en die werd er niet beter op door de slechte behandeling der toenmalige geneesheeren, die voortdurend aderlaten een heilzaam medicament vonden. Hij heeft dan ook eens verklaard: „j'ai souvent désiré d'être hors „du gouvernement de l'Etat pour ma mauvaise santé" [2]).

---

[1]) Monteil, Hist. des Français VII, p. 114.

[2]) Testament politique de Richelieu ch. VIII sect V in fine p. 240 (Amst. 1688).

Zijne verhouding tot den koning vergemakkelijkte hem de volvoering van zijn taak niet. Lodewijk XIII had een niet al te groot verstand en weinig belangstelling voor de welvaart van Frankrijk. Hij was stil van aard, stijfhoofdig en zwaarmoedig, en was niet vlug in het spreken. Hij hield van lichaamsoefeningen, en wat het krijgswezen betrof veel van de artillerie.

Latere schrijvers hebben dezen koning verdedigd, en meenen dat hij veel meer aan staatszaken deed, dan altijd van hem gezegd wordt [1]. In elk geval Lodewijk XIII wilde niet gaarne overheerscht worden, en het was voor Richelieu zeer moeilijk altijd den vorm te bewaren en te doen schijnen, dat niet hij, maar de Koning besliste. Zelf geeft hij aan Aerssen een merkwaardige verklaring hierover: „Hij „hadt zoo veel credit bij den Coninck als hij selver be„geerde, ende meer alleen door zijne vromicheyt, ende „sonder affectatie, bestaende alle zijne actien in redenen, „ende getrouwicheyt sonder dat hij d'accessen van Syne „Ma'ts ooren yemanden besnijt, de plaetsen beset, of doet „letten wie gesproken heeft, ende op wat subiect, gelyck „andere wel hadden gedaen, die hun ten lesten daernaer „niet wel en hadden bevonden; dat den Coninck was van „een difficil humeur om te resolveren, als hij 't minste „achterduncken hadde van eenich particulier, maer prompt „ende confident als hij wist, dat men niet en socht dan zijn „eere ende 't voerderen van sijnen dienst." [2] Daarenboven moest hij nog de plannen van de Koningin-Weduwe, van de Koningin en van den broeder van den Koning bestrijden, verder van de andere jaloersche edelen en de biechtvaders van den Koning. Hoewel een goed katholiek stelde hij toch meermalen het belang van zijn land boven dat van de Kerk.

---

[1]) Topin Louis XIII et Richelieu 2ieme ed. 1876 p. 46, 60, 108, 439 Zie verder hierover: *Revue de France* 29 Febr. 1876 n°. 50 deel XVII p. 491, en *Journal des Savants* dec. 1876, p. 73, en *Revue Historique*. 1877, Jan. en Febr.

[2]) Rapport legatie 7 Dec. 1625.

Eene korte beschrijving van den binnenlandschen toestand van Frankrijk en de verhouding van dit land met de voornaamste Europeesche mogendheden volgt thans tot beter begrip van de moeilijke tijdsomstandigheden, waarin Richelieu optreedt. Het is natuurlijk niet te verwonderen, dat de langdurige godsdienst- en burgeroorlogen in Frankrijk het gezag der regeering zeer hadden ondermijnd. Het was dan ook dringend noodig dat algemeen eens gevoeld werd, dat Frankrijk niet bestond uit een aantal staatjes, maar dat het één rijk vormde, en dat allen aan den koning van dit rijk onvoorwaardelijk moesten gehoorzamen. Vooral moest den machtigen adel geleerd worden, dat zij geen onafhankelijke heeren waren. De middeleeuwen, waarin de edelen als onbeperkte gebieders hunne goederen bestuurden, waren reeds lang voorbij. De derde stand, door handel rijk geworden, had van den vorst verschillende voorrechten gekregen, en had het langzamerhand als zijn recht leeren beschouwen, voor de groote sommen, die hij aan de regeering opbracht, aandeel te hebben in het landsbestuur. Door de veranderde wijze van oorlogvoeren was ook het belang der edelen voor den vorst verminderd. Maar de tijd was nog niet gekomen, dat men van de edelen onderwerping aan hun vorst kon eischen. Men moest zich tevreden stellen met hun belofte van trouw. Hendrik IV heeft dan ook eenigen tijd voor zijn dood aan de Koningin aanbevolen „de contenter les grands, de peur que quand ils ver„raient qu'il n'y aurait rien à espérer pour eux, il n'y eût „beaucoup à craindre pour l'Etat.'' [1]) Maar de edelen trokken voordeel van de gunstige omstandigheden, en lieten zich niet zoo spoedig tevreden stellen. De gouverneurs vertrouwden op hunne sterk gelegen steden, en wisten, dat men hen hier niet zoo spoedig uit zou verjagen. Wel hadden de Etats-généraux in 1614 besloten, dat alle vestingen en versterkingen der edelen moesten worden geslecht,

---

[1]) D'Avenel. Richelieu et la Monarchie Absolue, Paris 1884 t. I p. 262.

maar aan uitvoering hiervan kon in dien tijd niet worden gedacht. De edelen beschouwden den Koning dan ook meer als een hunner gelijken, en gingen met hem en de Koningin vrij gemeenzaam om, zooals men in verschillende mémoires uit dien tijd kan vinden. [1]) Dit verschilde veel met de strenge etiquette aan de Engelsche en Spaansche hoven. Maar de edelen werden spoedig gedwongen in Richelieu hun meerdere te eerbiedigen, en wanneer enkelen zich soms niet spoedig daarvan bewust waren, dan moesten de strenge vonnissen, uitgesproken en uitgevoerd tegen adellijke overtreders der wetten hen wel overtuigd hebben.

Misschien wel wat overdreven, maar in den grond waar, werd het gezegde van den graaf de Montlosier: „La noblesse avait dans ses terres des hommes qui étaient sous „son gouvernement, on les lui enlève; elle avait le droit „de guerre, on le lui ôte; elle avait le droit d'impôt, on „l'abolit; elle avait le droit de battre monnaie, on s'en „empare; elle avait le droit d'être jugée par ses pairs, on „l'envoie à des commissions de roturiers; enfin, après lui „avoir fait subir toutes les injustices, toutes les spoliations, „on imagine, pour couronner toutes ces manoeuvres, de la „présenter elle-même comme coupable de tyrannie et de „spoliation." [2]) En ofschoon de adel nog niet beantwoordt aan Montesquieu's ideaal: „plus une aristocratie approchera „de la democratie, plus elle sera parfaite", [3]) daar zij nog vele voorrechten behield, toch werden haar de staatkundige rechten voor het grootste deel ontnomen.

Hoewel zelf een geestelijke was Richelieu toch dikwijls tengevolge van zijn politiek niet al te zeer gezien in de kerk. Menig katholiek had met leedwezen gezien dat onder Hendrik IV aan de Hugenoten zoovele rechten waren geschonken. En dit had den grooten Koning ook een onver-

---

[1]) D'Avenel. R. et la M. Abs. p. 266—267.

[2]) La Monarchie française, 1815.

[3]) Montesquieu. Esprit des lois. Amsterdam 1758 t. I p. 28.

wachten dood bezorgd. Zoo spoedig mogelijk moesten maatregelen worden genomen, dat niet alleen in Frankrijk maar ook in geheel Europa de Roomsche Kerk alom door iedereen als de ware werd erkend. Het voor de protestanten ongunstig verloop van het eerste gedeelte van den 30-jarigen oorlog, vervulde de ijverige katholieken met nieuwe hoop, dat hun godsdienst spoedig weer door allen zou worden aangenomen. En toen Richelieu draalde om den Hugenoten den oorlog te verklaren, toen hij zelfs den paus weerstreefde, was het niet te verwonderen, dat menigeen hierover luide zijne ontevredenheid te kennen gaf. Vooral de Jezuïeten, die den grooten staatsman niet begrepen, gaven openlijk hunne verontwaardiging te kennen over den „cardinal de la Rochelle." [1]) Zij wilden hem gaarne uit hun kerk bannen, omdat hij de hand van vriendschap reikte aan ketters.

In menig pamflet wordt hij dan ook aangevallen en voorgesteld als een vriend van de vijanden van de Kerk. Maar toch waren er, die begrepen, dat men vooreerst de hulp der ketters niet ontberen kon, en dat een verbond met hen, om staatkundige redenen, de belangen van de Kerk niet behoefde te benadeelen. Toen reeds waren er, die begrepen, dat politiek en religie niet altijd innig verbonden behoeven te zijn.

„Ghij en moet u niet verbinden met de ketters. Wat „is te segghen hem verbinden met de ketters? Hare „ketterijen ofte opiniën in 't stuck van de Religie aan„hanghen? Isset datte, soo sijn wij eens met u. Maer „indien hem verbinden met de ketters is met haer in een „verbindinge treden tot onse gemeene bescherminge tegen „de aenslaghen van een gheimagineerde innemer van lan„den, die van sijn valsche propheten over langhe gheroepen

[1]) Problematicae questiones, disputandae, in Sorbona sub magisterio cardinalis de Richelieu seu Rupella.

Rapport legatie 11 Jan. '26.

„is gheworden tot de vijfde algemeyne monarchie van „Christenrijck: Waer hebt ghij gheleert, messieurs onse „Meesters, in wat Bijbel, in wat Evangelie hebt ghij ghe- „lesen, dat sulcx verboden sij? Waer is het verbodt? „Want wat aengaet uwe exempel van den koningh „Josaphat, die sich vermengt hadde met een prince, daer „op is u gheantwoort gheweest van meerder klercken dan „ick ben, ende die u andere exempelen in grooten ghetale „hebben toeghedient met welcke andere sich al reeds had- „den beholpen om te beantwoorden de calomnien teghen „den grooten koningh Francoys, daer mede sij u hebben „gheleert, dattet gheoorlooft is, ende een saecke, die altijts „gepractiseert is gheweest van Godes volck, sich te ver- „binden ende te ligueren met princen ende staten soewel „heydensche ende afgoden-dienaers om sich te bevrijden „van de onderdruckinge eens machtigeren vijandts. — — „— — Waerom en meucht ghij u niet vereenigen noch „verbonden maken met kettersche princen? Omdat men „gheene gemeenschap met haer mach hebben? En ontfangt „dan niet meer ambassadeurs van harentwegen, en zendter „geen meer tot haer. Laet niet toe dat uwe volck eenige „handelinge met haer drijven, eenige correspondentie met „haer houde. In 't korte, leeft als vijanden, ende vernielt en „verscheurt malkanderen. Want daer toe isset dat dese „Meesters ons allenskens souden begeeren te brengen — — „Wij willen in verbontenisse treden met den koningh „van Enghelandt, den koning van Denemercken, de Staten „van Hollandt ende andere. Waerom dat? Isset om in te „nemen de Domeynen des konings van Spaengien? hem „van zijn patrimonie te ontblooten? Gans niet, want het „is selfs niet om 't onse weer te krijghen, 't welcke hij „ons onrechtveerdelick onthoudt, maer alleenlick om te „beletten sijn invasien ende usurpatien op onse nabuyren, „ende met eenen dat hij ons niet en bepercke, ende van „alle kanten besluyte, ghelijck hij alreede begonnen heeft. „Nu om sulcx te doen, met wie moghen wij ons vereeni-

„gen, dan met dieghene, die met ons gelijcke schade „hebben te vreesen." [1])

Het duurt dan ook niet lang of men ziet in, dat Richelieu den goeden weg op is en men volgt hem dan gehoorzaam. Op eene vergadering van kardinalen, aartsbisschoppen, bisschoppen en andere geestelijken wordt zijn beleid dan ook geprezen, en wordt onder meer gezegd, dat men in geen geval zich tegen zijn wettigen koning mag verzetten, noch aanmerkingen maken op zijne besluiten [2]) En 't parlement vaardigt zelfs een verbod uit om pamfletten te schrijven of te drukken, waarin de houding der regeering wordt aangevallen. [3])

De grootste moeilijkheden had Richelieu in de eerste jaren, dat hij de teugels van het bewind in handen had, met de hugenoten. En omdat, toen Aerssen in 1625 in Parijs

---

[1]) Bedinckinghen den staet betreffende, op 't boeck over eenige maenden uytgegeven, onder den Tijtel van Waerschouwinge aen den Koningh. Ghetrouwelijck uyt 't Fransche in Nederduytsch overgheset. In 's Gravenhaghe. Bij de weduwe ende Erfghenamen van wijlen Hillebrant Jacobsz. van Wouw Anno 1626.

Kon. Bibl. pamflet 3638.

[2]) Sententie van de Cardinalen, aertsbisschoppen, bisschoppen, ende andere, die uyt alle provincien van 't Koningkrijck op de Kerckelijcke Vergaderinge gheweest sijn, over seeckere sonder namen schandaleuse Boecxkens. Overgeset uyttet Latijn in onse nederduytsche Tale. Eerst gedruckt te Parijs bij Antoninus Stephanum, Drucker des Koninghs, met privilegie des Koninghs, anno 1625. Ende nu in 's Gravenhage bij Aert Meuris, Boeckverkooper in de Papestraet in den Bijbel anno 1626.

Kon. Bibl. pamflet 3580.

[3]) Sententie van 't Hoff van 't Parlement, doende verbodt aen allen persoonen gheen vergaderingen te maecken, te schrijven, te drucken, noch uyt te geven eenige andere verklaringe van de Clergie van Vranckrijck, als die gene van de bij-een-komste van den 13 Decembris lestleden. Den 21 January 1626 Gedruckt tot Parijs. Bij P. Morell, ende P. Mettager, ordinares Druckers des Koninghs, met Privelegie van sijne Majesteyt 1626. Ende nu in 's Graven-Hage bij Aert Meuris Boeckverkooper in de Papestraet in den Bijbel, anno 1626.

Kon. Bibl. pamflet 3639.

kwam, juist een hevige strijd met hen was gevoerd, en hij zooveel moeite heeft gedaan om den vrede tot stand te brengen, daar hiervan het slagen van zijne zending zou afhangen, moet hierover uitvoeriger worden gesproken.

Onder de roemrijke regeering van Frans I werden de nieuwe godsdienstige denkbeelden ook in Frankrijk bekend, en werden door menigeen met vreugde begroet. Maar de populaire vorst was daarmede niet ingenomen, en heeft onder den drang van de Sorbonne scherpe plakkaten tegen de ketters afgekondigd, zoodat Calvijn daarom ook uit Parijs moest gaan. Onder zijn opvolger, den onbeduidenden Hendrik II, hadden de hugenoten het nog zwaarder te verantwoorden. Hoewel Frankrijk in Duitschland de protestantsche vorsten in den Schmalkaldischen oorlog hielp, en daardoor Karel V tot den godsdienstvrede van Augsburg dwong, hadden de aanhangers der Nieuwe leer in dit land zelf zware vervolgingen te verduren, en zijn hier, op Spanje na, wel het grootste aantal menschen om hun geloof ter dood gebracht. Toch wordt hun aantal steeds grooter en beginnen zij langzamerhand zich te organiseeren. In 't koninkrijkje Navarre worden zij door Jeanne d' Albret gesteund, en onder leiding van Anton van Bourbon en Lodewijk van Condé vormen zij ook spoedig een staatkundige partij na den dood van Frans II, den echtgenoot van Maria Stuart, worden zij zelfs door de regentes, Catharina de Medicis, begunstigd, daar deze zich bevreesd maakt voor de toenemende macht der Guises. Evenals in Duitschland is echter een oorlog niet te voorkomen. Enkele katholieke edelen verbinden zich om, den godsdienst als voorwendsel nemende, een burgeroorlog te verwekken, en de komst der Jezuïeten in Parijs doet daar een beweging tegen de gereformeerden ontstaan. De moord van een 60-tal hugenoten te Vassy was het sein. Met afwisselend geluk werd gestreden, en beide partijen verloren al spoedig hunne aanvoerders. Hendrik van Bourbon en de Colligny wisten echter hunne geloofsge-

nooten voor den ondergang te bewaren. In 1570 werd een voorloopige vrede gesloten te St. Germain. Dit was de eerste vrede, waarbij van de veiligheidsplaatsen (villes d'ôtage) werd gesproken. Men gaf er 4 aan de gereformeerden voor den tijd van twee jaar. De hugenoten hoopten, dat deze termijn lang genoeg zou zijn, om hunne medeburgers te wennen met hen in vrede te leven. De admiraal de Colligny werd nu met eerbewijzen overladen, zoodat hij, hierdoor misleid, de zekerheidsplaatsen, voordat de twee jaren waren verstreken, weder teruggaf.

Het huwelijk van Hendrik van Navarre met Margaretha, de zuster van den jeugdigen koning Karel, deed een duurzame goede verstandhouding tusschen de beide partijen verwachten. Maar de verschrikkelijke Bartholomeus-nacht beroofde de hugenoten weder plotseling van hunne voorrechten. Colligny, op wien Lodewijk van Nassau had gerekend, werd vermoord, en Hendrik van Navarre redde zich het leven door den katholieken godsdienst aan te nemen. Een nieuwe oorlog brak weer uit, en alleen de wanhopige moed, waarmede de hugenoten zich verdedigden in hunne steden, redde hen. In dezen tijd stierf Karel IX en zijn broeder Hendrik III verliet zijn koninkrijk Polen om den Franschen troon te bestijgen. Deze verachtelijke koning, omringd door gunstelingen (mignons), was niet de man om den vrede in zijn rijk te brengen. Dat hij in 1576 bij het verdrag van Chatenoy, uit vrees voor eene toenadering van de gematigde politieken met de hugenoten, aan de laatsten weer bijzondere voorrechten toestaat, (o. a. 8 veiligheidssteden) doet nu de onverzoenlijke Ligue optreden, en de onbekwame vorst wordt gedwongen om zich hierbij aan te sluiten, en den gereformeerden opnieuw weer den oorlog te verklaren. De dood van den broeder van den kinderloozen Hendrik, Frans van Ansjou, brengt nu de kwestie van de opvolging op 't tapijt. De Ligue wilde niets weten van een gereformeerden koning, dus van Hendrik van Navarre, die uit Parijs ontsnapt was, en den godsdienst van zijne

moeder weder had aangenomen, en die de meeste aanspraken kon doen gelden. Hendrik, hertog van Guise, ijverig katholiek, en het hoofd der Ligue, werd nu door de Kerk beschouwd als de beste opvolger, daar hij Frankrijk van verdeeldheid zou redden door alle ketters uit te roeien. Hij wilde den dood van den Koning niet eens afwachten, maar reeds bij diens leven Frankrijk regeeren. En Hendrik III wist zich niet beter tegen de Guises, die reeds zoo lang de koninklijke macht in Frankrijk hadden aangevallen, te verdedigen, dan door Hendrik en zijn broeder, den kardinaal, te Blois te laten vermoorden. Tegelijkertijd echter verklaarde hij weder openlijk den strijd aan de hugenoten. Spoedig was hij evenwel gedwongen bij hen hulp te zoeken. Karel van Mayenne, broeder van de slachtoffers des Konings, en de vurige katholieken verklaarden niet langer een Koning te kunnen gehoorzamen, die de geloovige zonen van hun kerk om het leven liet brengen. Aldus uit de Ligue gestooten en weldra ook uit de kerk, die de Franschen onthief van hun eed van trouw aan den Koning, stond hij alleen. Slechts de gereformeerden, die hij zoo hartstochtelijk had gehaat. die hij in zooveel oorlogen had vervolgd, door zooveel verdragen had bedrogen, wier geheelen ondergang hij had gezworen, zij alleen betoonden zich bereid om hem te hulp te komen. En met Hendrik van Navarre begon hij Parijs in te sluiten, waar Karel van Mayenne regeerde. Maar, voordat hier eigenlijk nog een begin mede gemaakt was, trof hem het verraderlijk mes van den dweependen monnik Jacques Clément. Vreeselijk werd in Frankrijks hoofdstad geleden, want ondanks de pogingen van Philips II, die de Fransche kroon begeerde voor zijne dochter Isabella, en daarom aan Parma last had gegeven een inval in Noord-Frankrijk te doen, ten einde Hendrik daarheen te lokken, werd de insluiting hoe langer hoe nauwer. Het moet zeker den Koning van Navarre veel gekost hebben het land, dat hem zoo dierbaar was, zóó te benadeelen. Hij begrijpt dat het hem toch niet gelukken

zal de eendracht weer ten naaste bij te herstellen, zoo lang het grootste deel der Franschen hem om zijn godsdienst wantrouwt, en niet erkennen wil. Die overtuiging heeft hem dan ook doen besluiten wederom een zoon der katholieke kerk te worden. Dit had voor hem dadelijk voordeelige gevolgen, daar, met Mayenne aan het hoofd, langzamerhand de verschillende katholieke edelen hem als koning erkenden. En toen in 1598 met Spanje werd vrede gesloten, erkende Philips hem eveneens.

Het is echter te begrijpen, dat Hendriks vroegere geloofsgenooten zijn overgang tot den katholieken godsdienst zeer betreurden. Zij deden dit uit ware belangstelling en liefde voor hunne beginselen. Anderen echter vervulde het met blijde verwachting, dat zij nu een belangrijke plaats onder de hugenoten zouden innemen. Deze laatsten waren dan ook ijverig in de weer om den koning te helpen algemeen erkend te worden. Het was voor dezen een lastig geval. De protestanten, door de parlementen en door de officieren van het leger slecht behandeld, drongen aanhoudend bij den koning op herstel van hun grieven aan. Hendrik was bang, dat als hij niets voor hen deed, zij de bescherming van Koningin Elisabeth van Engeland zouden inroepen; maar aan den anderen kant moest hij er steeds op bedacht zijn de Katholieken niet ontevreden te maken. De oorlog met Spanje en in Bretagne verhinderden een definitieve beslissing over deze kwestie. In 1598 werd het Edict van Nantes uitgevaardigd. Om de Katholieken te bevredigen begint dit belangrijk besluit met als reden van de uitvaardiging op te geven, het herstel van den Katholieken eeredienst in de plaatsen waar die tot nog toe niet had kunnen worden ingevoerd. De „zoogenaamde" gereformeerden krijgen nu hierbij vrijheid om in het geheele koninkrijk, zonder eenig voorbehoud, te wonen. Vrije uitoefening van hun godsdienst wordt toegestaan in die plaatsen, waar dit al zoo was in 1596 en 1597, en in de zekerheidsplaatsen, genoemd in het Edict van Chatenoy. De protes-

tanten hebben toegang tot alle colleges, scholen, enz. en kunnen die ook zelf stichten. Zij mogen boeken uitgeven in de steden waar hun de uitoefening van hun godsdienst is toegestaan. Zij kunnen alle ambten bekleeden, en behoeven daarvoor geen eed te doen, die het geweten hun verbiedt. In elke plaats zullen zij een afzonderlijke begraafplaats mogen hebben. Hun kinderen mogen niet van hen worden weggenomen om in een anderen godsdienst opgevoed te worden. Onterving op grond van den godsdienst is verboden. De protestanten zullen de katholieke feestdagen eerbiedigen. Een onderdeel van het parlement te Parijs „chambre de l'Edit" zal uitspraak doen over alle processen, waarbij de protestanten belang hebben. De protestanten zullen van hun eigen bestuur afstand doen, geen geldheffingen doen zonder toestemming van den Koning, die ook hunne synode zal bijeenroepen. [1])

Zoo hadden de hugenoten vaste waarborgen gekregen, en was er een einde gemaakt aan de eenheid van de kerk in Frankrijk. Dit is verder zoo gebleven ondanks de pogingen van Lodewijk XIV om al zijne onderdanen weer één geloof te doen aannemen.

Dit edict stelde echter niet alle gereformeerden tevreden. Velen vonden dat het te weinig voordeelen bevatte, en anderen dat er moeilijke punten in waren, wier uitlegging bezwaren met zich zou brengen. Weldra hadden zij verschillende redenen om zich ongerust te maken. Vooreerst de plannen van Hendrik IV om zich van Margaretha te laten scheiden. De paus zou hiertoe zijn toestemming wel willen geven maar op eenige voorwaarden, waaronder in de eerste plaats het nemen van maatregelen tegen de hugenoten. De komst van de Jezuïeten, en hun stoutmoedig optreden b.v. in Piëmont, veroorzaakte ook angst, evenals het huwelijk van de zuster van Hendrik IV met een katho-

---

[1]) De volledige inhoud van het edict is o.a. te vinden in Benoist I (Recueil d'Edits p. 86).

lieken hertog. En vooral maakten de gereformeerden zich bevreesd, omdat het zoo lang duurde, eer het Edict werd geverifieerd. Het werd toch eerst 25 Febr. 1599 geregistreerd, en toen bleek het, dat in verschillende artikels wijzigingen waren aangebracht, die, naar het oppervlakkig scheen, van weinig invloed waren, maar die toch voor de uitvoering moeilijkheden veroorzaakten. Weldra kwamen er dan ook veel klachten in over schending van het edict.

De rust bleef echter in Frankrijk voorloopig bewaard, en zoo had het edict al dadelijk goede gevolgen, omdat het een einde maake aan de vreeselijke godsdienstoorlogen. Want godsdienstoorlogen zijn wel de verschrikkelijkste rampen die een land kunnen treffen. Het zou echter spoedig blijken dat de bijzondere voorrechten, die de Hugenoten nu hadden verkregen, steeds de ijverzucht der ijverige katholieken zouden opwekken. Ook is het zeer begrijpelijk dat velen het afkeurden dat door dit edict verschillende plaatsen aan de Fransche regeering werden onttrokken.

De gereformeerden hielden verschillende synodes; waarin hunne grieven werden besproken. Ook lieten zij door middel van afgevaardigden den Koning op de hoogte blijven van hunne bezwaren. Vooral de synode van Gap in Dauphiné was belangrijk. Zij werd gehouden in 1603, het sterfjaar van Koningin Elisabeth, bij wier dood Hendrik IV zeide „j'ai perdu un second moi-même."[1]) Men toont zich hier zeer bezorgd over den Koning, die hoe langer hoe meer onder den invloed der Jezuïeten komt. Hij stelt hen echter gerust. Vrees behoefde men hier ook niet voor te koesteren, want Hendrik werd door zijne nieuwe geloofsgenoten nog niet als een goed katholiek beschouwd. Er waren nog vele priesters, die in den openbaren eeredienst niet voor den Koning wilden bidden. De hugenoten stelden ook geen vertrouwen in Sully, zooals bleek op hun algemeene synode te Rochelle in 1607. Men verweet het den trouwen vriend

[1]) Martin X p. 525.

des Konings, dat hij er toe meewerkte om veiligheidssteden in handen van katholieken te doen overgaan. Veel geruststelling kregen de gereformeerden echter toen de plannen van Hendrik IV voor de buitenlandsche politiek bekend werden. Daardoor zou men toch in openbaren oorlog komen met Spanje, dat steeds er op uit was om den Koning tegen de hugenoten in te nemen. Het jaar 1610, zoo vol verwachtingen begonnen, bracht groote teleurstelling. In Hendrik IV verloren de hugenoten een krachtig beschermer, die evenwel door de omstandigheden niet in staat is geweest eene duurzame goede verhouding tusschen de katholieken en de gereformeerden te doen ontstaan. Zijn persoonlijkheid had elke botsing weten te voorkomen, en zijn dood deed den oorlog weder beginnen.

Het ontslag van Sully en het verbond met Spanje deden natuurlijk den hugenoten den schrik om het hart slaan. Eene vergadering van hunne afgevaardigden werd in 1611 te Saumur gehouden om besprekingen te houden over het nemen van maatregelen voor hunne veiligheid. Veel eensgezindheid heerschte hier echter niet bij deze geloofsgenooten. Ze hadden ook zulke verschillende belangen. Enkele machtige edelen wilden de hulp der anderen gebruiken om particuliere doeleinden te bereiken; anderen meenden, dat men alles moest doen om te verhinderen, dat Frankrijk door de Jezuïeten zou worden geregeerd, terwijl er ook waren, die, bevreesd of onverschillig van aard, zich liever maar in de omstandigheden wilden schikken. Natuurlijk dat de katholieken op deze samenkomst wezen, als een vergadering van oproerlingen, die plannen beraamden tegen de regeering. Eindelijk worden door de hugenoten afgevaardigden naar het hof gezonden om hunne belangen te bepleiten. Deze ontvangen slechts schoone beloften. Opmerkelijk is het, dat het koninkrijkje Navarre zich zoowat afscheidt van de andere gereformeerde plaatsen. Het edict van Nantes toch was niet voor Navarre bestemd, daar dit veel oudere

en koninklijke rechten bezat. De vergadering der hugenoten te Rochelle in 1612 had betere gevolgen. Marie de Medicis stond ten minste enkele verzoeken toe. Ze werd hiertoe gedwongen door het verzet van verschillende machtige Fransche edelen.

Een invloedrijk persoon bij de gereformeerden wordt in dezen tijd van het regentschap *Rohan*. Henri, hertog van Rohan, was in 1579 geboren. Zijn familie was uit Bretagne. Hij verloor al vroeg zijn vader, en zijne moeder voedde hem daarom op. Zij was ijverig protestant, en leerde haar zoon, dat hij bestemd was om groote dingen te doen. Henri toonde al spoedig, dat hij een goed verstand had. De reis, die hij in 1600 maakte door Lotharingen, de Paltz, Beieren, Tyrol, Italië, Holland en Vlaanderen had grooten invloed op zijne ontwikkeling. Zijn bezoek aan de hoven van Elisabeth van Engeland en Jacobus van Schotland sterkte hem in zijn gereformeerde beginselen. Hij had zich ook de gunst van Hendrik IV weten te verwerven, en werd door dezen in 1603 benoemd tot hertog en pair. Zijn huwelijk met Catharina de Bethune, de dochter van Sully, die de Katholieken zeer haatte en zeer ijverde voor de uitbreiding van haar protestantsch geloof, is natuurlijk voor hem ook van groote beteekenis geweest. Rohan werd na zijn huwelijk benoemd tot „colonel-général des Suisses et des Grisons". Hij werd zeer getroffen door den plotselingen dood van Hendrik IV. „Pleurons avec raison, le „plus grand roy qui fust sur la terre, qui faisoit du bien „à plusieurs, et mal à personne. N'est-ce-pas à moy un „assés grand suject de plaindre la seule occasion de tes„moigner à mon Roy, mais ô Dieu, à quel Roy! mon „courage, ma fidélité, mon affection? certes, quand j'y „songe, le coeur me fend. Un coup de picque, donné en „sa présence, m'eust plus contenté que de gaigner mainte„nant une bataille. J'eusse bien plus estimé une louange „de luy en ce mestier, duquel il estoit le premier maistre „de son temps, que toutes celles de tous les capitaines,

„qui restent vivans. — — — — Je veux séparer ma vie en „deux, nommer celle que j'ai passée heureuse, puis qu'elle „servit Henry-le-Grand, et celle que j'ay à vivre malheureuse, et l'employer à regretter, pleurer, plaindre et sous„pirer; et pour l'honneur de sa mémoire, je veux servir „le reste de mes jours (l'empire de Dieu estant dans „son entier) la France, puisqu'il l'a gouvernée, le Roy, „puisqu'il est son fils, la Reyne, comme ayant été sa „chère compagne." [1]) Het was voor hem dan ook een geduchte slag. In plaats van een koning, die hem met gunsten overlaadde, was er nu aan het hoofd der regeering eene regentes, die omringd was door vijanden van hem. Hij is dan ook in de vergadering te Saumur, waar hij zijn geloofsgenooten moed inspreekt. Weldra komt hij in openlijk verzet tegen Marie de Medicis. De protestanten hopen op hulp van Engeland, en organiseeren zich op de vergadering te Privas, zoodat zij voor elken onverwachten aanval gereed zijn. De regeering, niet in staat om veel daartegen te doen, wegens het gelijktijdig verzet van Condé, stond aan Rohan verschillende voordeelen toe. Hij schreef daarom aan de regentes, dat zij steeds op hem kon rekenen, zoolang men geen reden van klagen aan de hugenoten gaf. Hoewel dan ook door Condé aangezocht om hulp, hield Rohan zich onzijdig. Men leert hem hieruit kennen niet als een gewetenloozen intrigant, zooals de toenmalige tijden er zoovelen opleverden, maar als een man van karakter. Sismonde de Sismondi zegt dan ook van hem: „Au milieu d'une cour corrompue, il avait conservé toute „l'austérité de ses moeurs; le luxe n'avoit aucun attrait „pour lui; ses vêtemens étoient simples, sa nourriture sobre, „l'eau était sa seule boisson; presque tout son temps étoit „consacré à l'étude; il se delaisoit d'un travail par un autre; „son goût très prononcé pour l'histoire et pour la géogra-

[1]) Mémoires du duc de Rohan. (Collection des Mémoires par Petitot t. XVIII, p. 12 et 13.)

„phie l'avoit déterminé à connoître par lui-même les divers „Etats de l'Europe; il avoit déjà visité l'Allemagne, l'Italie „la Hollande et l'Angleterre, et la relation de son voyage, „qu'il addressa à sa mère, montre avec quel soin il avoit „étudié l'esprit des peuples leurs, forces et leurs ressources." [1]) Hij hielp dan ook de regeering tegen de Fransche prinsen, die eischten dat Condé zou worden losgelaten. En toen na den dood van Concini Marie de Medicis in ongenade was gevallen, zocht hij niet zooals de andere prinsen de gunst van de Luynes te winnen, maar bleef hij openlijk de partij kiezen van de Koningin-weduwe. Maar na haar vlucht uit Bloys onttrok hij zich ook aan haar, want nieuwe moeilijkheden deden zich voor de gereformeerden voor. De Katholieke geestelijkheid toch klaagde er over, dat de hugenoten bezit hadden genomen van de goederen der Katholieke kerk, en die aanwendden voor het onderhoud van hunne kerken. En de regeering gebood, dat die goederen terug zouden worden gegeven. Rohan verzette zich hier heftig tegen, en de Luynes vond de omstandigheden gunstig om zich op hem te wreken. Bearn, waaraan Hendrik IV bijzondere wetten en voorrechten had gegeven, werd zwaar gestraft, toen het zich tegen het verbod in zake de kerkelijke goederen wilde verzetten. Het werd gedwongen hierin gehoorzaam te zijn, en definitief bij de kroon gevoegd. Nu komt het tot een openbaren oorlog. Marie de Medicis wordt eerst door haar zoon tot gehoorzaamheid gedwongen in 1620. De protestanten waren eerst niet van plan Bearn bij te staan, maar zij begrepen toch spoedig, dat hun belang er ook mede gemoeid was. Rohan is niet voor den oorlog, maar werd dan ook weldra bij de hugenoten verdacht. Dit vond hij onuitstaanbaar, en zoo laat hij zich ook bewegen, ofschoon tegen zijn zin, den koning met geweld te trotseeren. Zijn broeders Soubise en La Tremouille volgen zijn voorbeeld. Soubise was lang zoo bekwaam niet als zijn

[1]) Histoire des Français, Paris 1839, XXII, p. 244, 245.

broeder, en had ook niet zooveel invloed. Hij was echter een dapper en stoutmoedig soldaat. Lodewijk XIII trachtte eerst den hugenoten vrees in te boezemen door verschillende bedreigingen. Enkelen hunner edelen wist hij te winnen door beloften bv. Bouillon, Tremouille, Chatillon e.a. Maar de gereformeerden bleven standvastig aan hunne besluiten te Rochelle genomen. Lodewijk XIII belegert en verovert Saint-Jean-d'Angely, dat verdedigd werd door Soubise, die gevangen werd genomen en gedwongen een eed van onderwerping te doen. Maar nauwelijks is hij vrij, of hij stelt zich weder aan het hoofd der rebellen. De Luynes deed aan Rohan zeer voordeelige voorslagen, zoo hij zijn geloofsgenooten in den steek wilde laten. Maar deze stelde het belang der hugenoten boven dat van hem zelf. Tegen Montauban is de koning niet zoo gelukkig, en velen van zijn omgeving wenschen, dat de vrede gesloten wordt. 19 October 1622 wordt dan ook een verdrag gesloten. De toestand zou blijven, zooals die was voor het uitbreken van den oorlog, en Rohan kwam weer geheel in de gunst van Lodewijk XIII. Toch waren er redenen, die deden voorzien, dat dit de laatste strijd tusschen de regeering en de hugenoten nog niet was geweest. Vele gereformeerden vonden het ongehoord dat sommigen hunner plaatsen, b.v. Rochelle door het fort St. Louis, zoo waren omringd geworden, in dezen oorlog, door koninklijke forten. Rohan wordt eensklaps in Montpellier gevangen genomen. Hij zendt een koerier tot den koning te Parijs om hierover te klagen. Deze koerier komt juist op den morgen van den dag, waarop des avonds de vrouw van Rohan zal dansen in het ballet van de koningin. Zij weigert mede te doen, indien niet dadelijk haar man in zijn eer en vrijheid wordt hersteld. Het feest kan niet in de war loopen, en daarom herkrijgt Rohan zijn vrijheid. De dood van de Luynes, en de voortdurende intrigues aan het hof verhinderen, dat er in den eersten tijd iets van belang tegen de hugenoten kan worden uitgevoerd.

De komst van Richelieu in den raad des Konings is ook voor de gereformeerden een gewichtig feit. Rohan had niet zooveel verwachtingen van den nieuwen minister, en dacht er in de verste verte niet aan, dat juist deze man de hugenoten van hun voornaamste rechten zou berooven. Men begon zich echter spoedig ongerust te maken over de versterkingen, die rondom Rochelle werden aangelegd, en waaraan zelfs op heilige dagen druk werd gearbeid. Verschillende manifesten, waarvan er ook in 't hollandsch werden vertaald, [1]) sommen allerlei grieven op. Rohan wilde er zich eerst niet mede bemoeien, maar wanneer hij eenmaal besloten heeft zich weder openlijk tegen den koning te verzetten, dan doet hij alle moeite om de gereformeerden in de overtuiging te brengen, dat hun godsdienst gevaar loopt, en dat God zelf den oorlog wenscht. Hij trekt van plaats tot plaats, en laat overal een bijbel voor zich uit dragen. Zijne vrouw maakt zich voor deze zaak niet minder verdienstelijk. Geheel in 't zwart gekleed reist zij, gewoonlijk alleen 's nachts, door Languedoc, in een rouwkoets, getrokken door acht zwarte paarden, omringd door een groot aantal menschen met brandende fakkels. Deze vertooning echter had niet heel veel succes. De omstandigheden werden den hugenoten intusschen niet zoo gunstig als ze hadden gedacht. De verbonden, die Richelieu met Engeland en de Nederlandsche republiek sloot, en waarover bij de buitenlandsche politiek van Richelieu nader zal worden gesproken, deden alle hoop vervliegen, dat van die zijden hulp zal komen opdagen.

Toch begon Soubise den aanval, en taste plotseling de schepen van den Koning aan in de haven van Blavet, en verovert ze. Hij versterkte met deze schepen zijn vloot, en bezette de eilanden Rhé en Oléron. Deze, met zoo gelukkigen uitslag bekroonde tocht deed de hoop der hugenoten geheel herleven, om in de toekomst ongestoord al hunne

[1]) Kon. Bibl. pamflet 3730 en 3575.

oude voorrechten te kunnen behouden. De regeering geraakte hierdoor in groote moeilijkheid, en menigeen, die in Richelieu den redder der monarchie had gezien, begon nu aan zijn beleid te twijfelen. Terwijl toch, zooals hieronder nader zal worden uiteengezet, allerlei hindernissen de onderneming tegen Genua bemoeilijkten, terwijl de streng katholieken wilden dat de Koning en zijn minister geëxcommuniceerd zouden worden, werd Frankrijk plotseling beroofd van de geringe zeemacht, die het toenmaals bezat, en scheen dus niet in staat om zelfs maar geringen tegenstand te bieden. Richelieu begreep, dat van de onderwerping der hugenoten de toekomst van Frankrijk zou afhangen. De groote staatsman wist dan ook weldra middelen te vinden om de vijanden der monarchie te bedwingen, en om zich zelf vast in het zadel te zetten. Hij knoopt onderhandelingen aan met Engeland en de Nederlandsche republiek. De eerste mogendheid wint hij voor zich door uitzicht te geven op hulp om de Paltz weder aan Beieren te ontnemen, en den schoonzoon van Jacobus terug te geven. De tweede mogendheid was door het verdrag van Compiègne, volgens welk verdrag de republiek jaarlijks belangrijke geldelijke ondersteuning ontving, veel aan Frankrijk verplicht, en moest nu toonen, hoe groot hare dankbaarheid was. Zoo zouden de hugenoten door hunne eigene geloofsgenooten tot volkomen onderwerping worden gebracht. Richelieu neemt echter maatregelen, dat het geloof aan de politiek geen kwade parten zou spelen. De Engelsche schepen werden geheel met Fransche equipage uitgerust, en op de Hollandsche schepen werden Fransche officieren aangesteld.

Natuurlijk was men in Frankrijk hier niet algemeen tevreden mede. Richelieu echter wist zijn wil ten uitvoer gebracht te krijgen, ondanks den tegenstand van den pauselijken legaat. In een vergadering van den Raad des Konings zet hij zijn plannen nader uiteen, „tot dewelcke hij gheconcludeert heeft met sulcken welspreeckentheyt ende „goede gratie dat al de Weerelt daervan opghenomen

was." [1]) En gelukkig voor hem had de expeditie tegen Soubise een voor dezen ongunstigen afloop. De Hollanders hadden twintig schepen tot hulp gezonden onder aanvoering van den admiraal Haulthain, [2]) en al waren zij eerst niet gelukkig geweest, en was het zelfs aan Soubise gelukt door een moedigen aanval enkele schepen te veroveren, toch werd weldra aan de hugenoten een verpletterende nederlaag toegebracht. Het had Haulthain heel wat gekost tegen zijn geloofsgenooten te strijden, en hij heeft zelfs een wapenstilstand aan hen voorgeslagen. Maar toen men in Rochelle daar niets van wilde weten, omdat men den Zeeuwschen admiraal niet vertrouwde, begon hij den slag, daartoe ook aangespoord door den Franschen admiraal de Mantis, die het een bravade en een affront voor de banier des konings vond, zoo men den slag uitstelde [3]). Soubise werd nu van Rochelle gescheiden, en deze stad was nu ook van allen en alles geïsoleerd. De hugenoten, in hunne verwachtingen bedrogen, moesten nu wel om vrede vragen, daar zij thans nog eenige kans hadden om voordeelige voorwaarden te verkrijgen, en Rochelle, dat zoo'n hoogen toon had aangeslagen, was ook gedwongen zich bij hen aan te sluiten. Deze vrede maakt juist een punt van ernstige bespreking uit, op het oogenblik dat Aerssen als gezant der Nederlandsche republiek in Parijs komt, en de uitslag van zijn negotiatie hangt ten nauwste samen met deze vredesonderhandelingen.

---

[1]) Resolutie bij den Koningh genomen in sijn Raedt, nopende het afscheyt gegeven aan den Legaet van den Paus Bij dewelcke men onder anderen klaerlijck kan zien dat d'Oorloge in Vrankrijck niet voorgenomen is tegens eenigen in 't particulier (gelijck men voorgeeft) maer om die van de Religie ganschelijck uyt te roeyen (met titel fileet). Zonder naam van plaats en van drukker 1625 (4° 8 bladz.)
Kon. Bibl. pamflet 3576.

[2]) Deze naam wordt zeer verschillend gespeld, o.a noemt Martin, (Hist. de France Paris 1858 XI p. 220) hem „Houtsteen."

[3]) Recit véritable de ce qui s'est passé au mois de Juillet 1625 entre M. de Soubise commendant l'armée de mer de la Rochelle et M. l'admiral Hauthin. Imprimé nouvellement. K. B. pamflet 3574.

De verhouding van Frankrijk tot de voornaamste Europeesche mogendheden is natuurlijk ook van groot belang voor den uitslag van de bemoeiïngen van den Nederlandschen gezant, en dient daarom hier ook eenigszins uitvoerig te worden toegelicht. De langdurige binnenlandsche twisten hadden natuurlijk het aanzien van Frankrijk naar buiten weinig vermeerderd. In de laatste helft der 16de eeuw heeft dan ook dit land geringen invloed op de Europeesche politiek. Hiervan hebben de Habsburgers voordeel getrokken, en langzamerhand zijn ook beide takken van dit machtige huis, maar vooral de Spaansche, overmoedig opgetreden. Wel was de poging van Philips II, om door eene grootsche onderneming zijne geduchte tegenpartij in één slag te vernietigen, mislukt, maar al was dan ook daardoor Spanje's zeemacht voorloopig vernietigd, zijn landmacht was nog te vreezen. De beide Habsburgsche linies zijn er nu in het begin van de 17de eeuw op uit, om door het bezetten van verschillende Alpen-passen gemakkelijk met elkander gemeenschap te hebben. Europa loopt dan ook werkelijk gevaar geheel door Spanje en Oostenrijk beheerscht te zullen worden. Dit gevaar schijnt echter voorbij te gaan met de troonsbeklimming van Hendrik IV in Frankrijk en de erkenning van dezen koning door Philips II bij den vrede van Vervins. Hendrik had echter te veel in zijn eigen land te herstellen, om veel te kunnen doen voor de landen, die onder de Habsburgsche heerschappij gebukt gingen. Maar toch zocht hij bondgenooten. In Italië kon hij gemakkelijk enkele staten vinden, omdat deze niet gaarne Spanje's overwicht aldaar zagen toenemen. Ook wilde hij een verdrag sluiten met Engeland, waar in 1603 Jacobus I aan de regeering kwam. Deze vorst was zeer wispelturig en hield zich meer met theologie bezig dan met regeeren. Het laatste liet hij over aan Burleigh, een bijzonder omkoopbaar minister. In 1604 sloot Engeland echter vrede met Spanje, en dit gaf aan Albertus en Isabella gelegenheid om hunne krachten, die zij

tegen de Nederlanden noodig hadden, daar alleen te gebruiken. Was Hendrik IV dus met Engeland niet gelukkig, beter ging het met de Republiek. Hij steunde niet alleen de Staten met geld, maar wilde zelfs een verbond met hen aangaan, om Spanje te land en te zee te bestrijden. Zijn bijbedoeling was tevens eenige of, als 't kon, de geheele souvereiniteit aldaar te verkrijgen.

Dit zagen de staatslieden hier te lande wel in, en op alle mogelijke wijzen waakten zij tegen al te grooten invloed van Frankrijk. Zij wilden Frankrijk niet als nabuur en niet als heerscher hebben. Ten opzichte van de Zuidelijke Nederlanden toch wilde Hendrik dat Frankrijk een deel, en de Noordelijke Nederlanden een deel zouden krijgen. De staten dorsten hierover nog niet bepaald hun meening zeggen, want daarvoor achtten zij zich nog niet sterk genoeg. De onderhandelingen over het 12-jarig bestand begonnen in 1607. Dit was Hendrik niet aangenaam, maar hij wilde zich er ook niet buiten houden, en zond als gezant Jeannin, die in 1608 een verdedigend verbond tusschen Frankrijk en de Republiek sloot tegen Spanje. In April 1609 werd echter het bestand gesloten. Ook stelde Hendrik zich in verbinding met de Mooren, die door Philips III uit Spanje werden verdreven.

Sedert den vrede van Vervins was het de voortdurende toeleg van Frankrijk om weer met Spanje in oorlog te komen. Beide staten veinsden echter den vrede te willen, ofschoon zij elkanders geheime bedoelingen wisten. Daar werd zelfs onderhandeld over een huwelijk tusschen Anna, de dochter van Philips III en Margaretha van Oostenrijk, en den zoon van Hendrik IV en Marie de Medicis.

Anna, de infante, zou, volgens gewoonte in Spanje, in de regeering opvolgen. Hendrik had van dit huwelijk groote politieke verwachtingen, terwijl men in Spanje van dit denkbeeld ook niet afkeerig was. De onderhandelingen hierover schoten echter niet op. Hendrik IV liet Philips III hopen, dat hij wilde meewerken om de Nederlanden te

onderwerpen, maar toen de laatste wilde, dat Hendrik dan terstond met zijn ondersteuning zou uitscheiden, antwoordde deze, dat hij dit werk niet in den steek wilde laten. Door het sluiten van het 12-jarig bestand raakte het huwelijk weer op den achtergrond, en werd de wensch van Hendrik, Spanje nadeel toe te brengen, hoe langer hoe vuriger. Hij rustte zich dan ook geheel voor een oorlog uit, en alles scheen hem gunstig om den strijd te beginnen. De kwestie van de Gulik-Kleefsche erfenis zou de aanleiding zijn, en ieder verwachtte het uitbarsten van een grooten oorlog, nu Hendrik IV zich ook bij de Protestantsche Unie aansloot.

Het leger staat gereed om uit te rukken, maar de 14de Mei 1610 brengt door de gruweldaad van Ravaillac verandering. En Europa wordt nog een tijdlang in vrede gehouden. Met den dood van den grooten Bearner begint voor Frankrijk een tijdperk, waarin het weinig invloed op de Europeesche politiek uitoefent. Door de aanhoudende burgertwisten loopt het zelfs gevaar verdeeld te worden in een groot aantal staatjes.

En het was toen juist een voor Europa zoo kritieke tijd. In Duitschland komt het weder tot een strijd tusschen den Keizer en zijne protestantsche onderdanen. De Bohemers, in hunne verwachtingen omtrent den majesteitsbrief misleid, beginnen den opstand. Onder leiding van den voortvarenden Matthias van Thurn waren zij aanvankelijk niet ongelukkig. Zij deden echter een slechte keus, toen zij Frederik van de Paltz als hunnen nieuwen koning huldigden. Hij bleek in 't geheel niet geschikt te zijn om met kracht den opstand tot een gelukkig einde te brengen. Het was dan ook niet alleen om zijn eigen persoon, dat men hem genomen had; want men had door deze keuze gehoopt ook te kunnen rekenen op Jacobus van Engeland, Frederiks schoonvader. Maar het vertrouwen op prinsen werd door dit geval ook al weer bewezen niet onfeilbaar te zijn. Jacobus liet zijne geloofsgenooten in den steek, en de Bo-

hemers werden weldra door Tilly en Maximiliaan van Beieren tot gehoorzaamheid gebracht, en streng gestraft. Frederik werd zijn pas verworven Koninkrijk niet alleen ontnomen, maar hij werd ook beroofd van zijn Keurvorstendom, dat als belooning bij Beieren werd gevoegd. Met uitbundige vreugde werd deze gang van zaken door de katholieken begroet, en de hoop herleefde weder, dat het gehate protestantisme zou worden uitgeroeid. En hiermede zou natuurlijk het aanzien van het huis Habsburg weder stijgen, niet alleen in Duitschland, maar ook in Spanje. Het laatste land begint dan ook vol moed den oorlog tegen de Nederlandsche Republiek. De tweedracht, die hier ontstaan is, de leeftijd van Maurits, de bekwaamheid van Spinola doen een gunstigen uitslag verwachten. Maar om een volledig succes te verkrijgen is het noodig, dat de beide liniën der Habsburgers zich nauw verbinden, en vandaar hun pogingen om in Italië een aanrakingspunt met elkander te vinden. Zoo ontstaat de kwestie over het Veltlin, waarvan de ligging zeer belangrijk was, zooals Richelieu schreef. „La Valteline „est importantissime aux Espagnolz pour joindre les Etats „d'Italie avec ceux d'Allemagne, ce qui redouble les forces d'Espagne [1])." Plotseling wordt deze streek door de Spanjaarden bezet, en in handen van paus Urbanus VIII gegeven. „De Catholycken van Vallis Tilina, bevindende „hen teghen alle recht ende redenen/ tegen de toege„segde beloften overvallen/ ende verdruckt/ uyt hun goedt „geset/ uyt hun vaders lant ghedreven/ grouwelycker als „onder den Turck ghehandelt/ buyten alle hope van eenighe „beternisse/ van alle de werelt verlaten/ hebben in hun„nen uyttersten noot/ hen tot onsen Coninck (dit is de „Koning van Spanje) gekeert/ als tot eenen beschermer „van 't waerachtich geloof/ versouckende gheholpen te sijn „in het ghewelt/ ende het klaer ongelyck/ datsy van de

[1]) Maximes d'état et fragments politiques du cardinal de Richelieu No. XXX. p. 749.

„kettersche Grisoenen moesten lijden: ende en hebben niet „te vergheefs de hulpe verwacht/ die den Gouverneur van „Milane hen met de Conincklyke wapenen getoont heeft/ de „Catholycken bij-gestaen/ in hunne possessien ende goe- „deren/ soo geestelyck als wereltlyck gestelt; d' ongherechte „verdruckers verjaeght. Dit ghedaen/ sijn de Grisoenen clach- „tich gevallen aen Vranckryck/ al oft sij van den Coninck „van Spagnien ghewelt hadden geleden. Waerover/ na vele „ghesanten ende questien/ ten lesten veraccordeert is ge- „weest/ dat men alle d'ingenomen plaetsen stellen soude „in 's paus handen/ totdat de gerechtichheyt der saken „naerder ondersocht soude wesen. Soo gheseyt soo ghedaen. „Den Coninck heeft sijne wapenen ontrocken/ alle de sterckten „den Paus overgegeven/ die ze met sijne wapenen in be- „waernisse bij maniere van sequestratie/ ghenomen heeft [1]."

Deze kwestie is nu juist aan de orde van den dag, wanneer Richelieu in Frankrijk als minister optreedt, en brengt hem dadelijk in eene moeilijke positie. Hij moet zich toch terstond tegen den paus verzetten, en begrijpt, dat dit groote verontwaardiging zal verwekken. Maar aan den anderen kant ziet hij de groote gevaren voor de rust van Europa in, wanneer niet met kracht tegen de Habsburgers wordt opgetreden. Hij maakt nu gebruik van den twist tusschen den hertog van Savoye en Genua, dat de geldschieter van Spanje was, en zendt troepen tot hulp van Karel Emanuel. Hij doet weldra de versterkingen in het Veltlin bezetten, en de pauselijke soldaten daaruit verjagen. De paus geeft toe, maar deze gebeurtenis moet belangrijke gevolgen hebben. Frankrijk en Spanje zijn hierdoor toch gescheiden, en dit kan voor de Nederlandsche Republiek, voor de protestantsche vorsten in Duitschland en voor den afgezetten Frederik van de Paltz van

[1]) Zie „Den vernieuwden Nederlantschen Waersegger" te Amsterdam uitgekomen.

Kon. Bibl. Pamflet. 3609 en 3679, p. 116.

groot belang zijn. En daar sterft nu ook in Engeland Jacobus, die opgevolgd wordt door zijn zoon Karel I, voor wien zulk een droevig lot was bestemd. Deze jonge vorst toont dadelijk afkeerig te zijn van de vredelievende plannen van zijn vader, en geen verbintenissen met Spanje aan te willen gaan. Al spoedig toch, na zijne troonsbeklimming, treedt hij in 't huwelijk met Henriette Marie, zuster van den Franscnen koning. Het sluiten van dit huwelijk tusschen het hoofd der anglikaansche kerk en de katholieke prinses ging natuurlijk met vele moeilijkheden gepaard. En niet voor dat er deugdelijke waarborgen waren gegeven, dat de aanstaande koningin van Engeland vrij haren godsdienst in hare nieuwe woonplaats kon uitoefenen, gaf de paus zijne toestemming. De prachtlievende Buckingham, tegen wien iedereen opzag, heeft echter deze zaak te Parijs in orde gemaakt. De verhouding tusschen dezen machtigen minister en Richelieu was evenwel alles behalve vriendelijk; niet omdat zij een verschillende politiek voorstonden, maar omdat de galante Engelsche ambassadeur, die altijd zoo kostbaar mogelijk gekleed ging, wat al te vriendelijk tegen de jeugdige Fransche koningin was. Hoewel de verhalen hierover zeer overdreven en ook onwaarschijnlijk zijn, [1]) toch moet de ergenis van Lodewijk en de jalousie van den Kardinaal er door zijn opgewekt.

Het lag voor de hand, dat deze huwelijksverbintenis ook aanleiding zou geven tot het sluiten van verbonden, die ten doel hadden de aanmatiging van de Habsburgers tegen te gaan. Buckingham spreekt er te Parijs dan ook over, dat Frankrijk zich bij de protestantsche ligue zal aansluiten, en bij het onderhandelen over de kwestie van het Veltlin, ook de teruggave van de Paltz zal eischen. Maar het lag toen nog niet in de bedoeling van Richelieu om de zaken in Italië te vereenigen met de Duitsche, en dus tot algemeen Europeesche te maken. Hij bepaalde

---

[1]) Mémoires de Retz. (ed. Michand et Poujonlat. 3e serie, t. 1, p. 303.)

zich dus tot het geven van beloften. Hij wilde ook wel geld geven en Fransche vrijwilligers, maar was niet van plan om voor 't oogenblik meer te doen, omdat de hugenoten ondertusschen voort waren gegaan met hun verzet, en bepaald eischten, dat het fort St. Louis zou worden geraseerd, en dat hunne rechten streng zouden worden gehandhaafd. Bovendien wilden Rohan en Soubise beiden een commando hebben in den oorlog tegen Italië, de een te land, en de andere ter zee. Teleurgesteld keerde dus Buckingham weder naar Engeland terug.

Richelieu begrijpt ook, dat het van groot belang is, dat de Nederlandsche Republiek niet weder door Spanje wordt overheerscht, en haar dus hulp moet worden verleend.

„Il n'y a homme bien sensé qui n'avoue que le secours „que le Roy donne aux Holandois est le moyen qui conserve „le plus puissamment son royaume. Car si par ce manque- „ment l'Espagnol estoit une fois venu à bout d'eux, il n'y „a personne qui doute qu'il ne tournast toutes ses forces „vers nous, pour nous en faire autant. De sorte qu'outre „que par l'alliance que nous avons ensemble nous sommes „obligéz de les assister, nous pouvons dire l'estre encore „autant et plus à raison de nostre propre conservatien qui „dépend en partie de la leur. Ceste pileule est de dure „digestion à l'Espagnol de voir que nous les favorisons „de gens et d'argent; mais qu'il s'en prenne à Philipes, „qui nous en a montré l'exemple, lequel ouvertement a „aidé la Ligue d'armées et de millions pour le soldoyer, si „bien que nous ne faisons en cela que rendre au petit fils „une partie de ce que l'ayeul nous a presté, avec cette „différence néantmoins que là où il soustenoit des subjects „rebelles à leur Roy, nous soustenons des Estats qu'il re- „cognoist libres [1]).

Richelieu hoort dan ook ongaarne, hoe na 1621 in onze

[1]) Maximes d'état et fragments politiques du cardinal de Richelieu No. 18, p. 737 (Paris, Imprimerie nationale 1880).

republiek voortdurend over den vrede met Spanje wordt gesproken. Hij waarschuwt hiervoor, en is volkomen op de hoogte van de moeilijkheden, die een vrede ook zullen belemmeren: „Par la premiere tresve, il (*le Roy d'Espagne*) „traitte avec les Holandois comme souverains: Maintenant „il voudroit quelques termes moins avantageux pour eux, „ce qu'ils ne consentiront jamais. Il voudrait que le com„merce d'Anvers durant le Tresve fust libre par mer et „par terre, et ils seront en grande difficulté à cause que cela „prejudicieroit à celuy d'Amsterdam. Toutesfois peut estre „se relascheroient ils à ce point, parce que le négoce estant „desja estably à Amsterdam, on seroit longtemps à chan„ger d'habitude. Le 3e point est, qu'il voudroit qu'il y eust „tresves pour les Indes, et que les Holandois n'y envoy„assent point de flottes et quitassent tout à fait ce com„merce qui est ce qu'ils ne feront jamais, tant parce qu'ils „y sont desja forts, y ayant vingt-quatre places fortifiées et „deux ou trois roys sous leur subjection, que parce que „le profit de leur négociation y est seur, que parce enfin „que la puissance d'Espagne ne peut estre traversée en „chose plus importante que sur mer, en ce qui est des „Indes. D'autant que si la flotte ne vient, le Roy d'Espagne, „qui est très grand terrier, ses forces sont un corps sans „ame qui ne se peut mouvoir sans or, qui est le nerf des „armées [1]). Maar aan den anderen kant is Richelieu ook geheel bekend met den slechten toestand, waarin de republiek verkeert. Hij weet hoeveel verdeeldheid daar gekomen is tengevolge van de twisten tusschen de Arminianen en Gomaristen, en zooals hij zegt, niets maakt juist eene verdeeldheid in een staat gevaarlijker, dan die haar grond heeft in den godsdienst [2]). Het groote bezwaar van de republiek om den oorlog voort te zetten was de steeds

[1]) Maximes d'état et fragments politiques du cardinal de Richelieu, No. 3, p. 730.

[2]) Memoires de Richelieu, ed Petitot, t. II, p. 316.

toenemende schuldenlast, en daarom heeft het verdrag, dat Frankrijk den 20sten Juli 1624 met haar sloot te Compiègne, voornamelijk de strekking het geven van geldelijke subsidie. Door dit verdrag echter werden de Nederlanden door een aantal artikelen zeer onder den invloed van Frankrijk gebracht, wat natuurlijk het werk van Richelieu is geweest. Hij wilde waarborgen hebben, dat de kosten, die Frankrijk maakte, niet nutteloos zouden zijn, en dat Nederland, na het Fransche geld gebruikt te hebben, niet weder geheel onafhankelijk van zijn weldoener zou zijn. Deze bepalingen zijn belangrijk, omdat Richelieu die voortdurend heeft laten bestaan, zoodat ze ook voorkomen bij het verdrag van 1635.

Met andere vorsten heeft Frankrijk in 1625 nog geen bepaalde verbintenissen. Wel ontvangen de protestantsche Duitsche vorsten, die aan den Rijn hunne vrijheid verdedigen, geldelijke ondersteuningen, en worden daaromtrent ook beloften gedaan aan Christiaan IV, den Koning van Denemarken. Gedurende het verblijf van Aerssen in Frankrijk in 1625 en 1626, worden aan Richelieu ook nog verschillende aanzoeken gedaan niet om geld, maar ook om Frankrijk zelf een aandeel in den algemeenen strijd te doen nemen. Het is vooral de Hollandsche gezant, die met nadruk ieder keer er op aandringt, zeggende, dat het nu een gunstige tijd is, dien men niet ongebruikt voorbij moet laten gaan. Richelieu ziet dit ook in, maar zooals hij zoo kernachtig tot Aerssen zeide, men moet eerst den brand in zijn eigen huis blusschen, en dan dien van zijn buren. Zoolang de regeering in Frankrijk niet op deugdelijke grondslagen rust, kan het niet de lasten en de gevaren van een buitenlandschen oorlog op zich nemen. Hij onttrekt zich niet aan dezen belangrijken oorlog, maar hij kan voorloopig toch nog niet zijn land krachtdadig doen optreden. De zedelijke en geldelijke steun van Frankrijk moet echter invloed hebben, en daarom is het optreden van Richelieu niet alleen voor het Fransche rijk maar voor geheel Europa van 't grootste belang. Het huis Habsburg

heeft zijn tijd gehad, en het huis Bourbon begint zijn plaats in te nemen Natuurlijk zijn de onderhandelingen, die Aerssen met Richelieu heeft gevoerd over het sluiten van een verbond, de belangrijkste, maar met enkele andere invloedrijke personen moest de Hollandsche gezant ook onderhandelen. Lodewijk XIII, bij wien Aerssen nu en dan wordt toegelaten, handelt steeds naar het oordeel van zijn raad Als Sommelsdyck hem op een der audienties dan ook spreekt over een kwestie, waarover in den raad nog niets is besloten, dan zegt hij zeer eerlijk, dat hij er niets van weet, en dat hij er in zijn raad over zal spreken. Slechts een enkele maal schijnt hij geen van buiten geleerd lesje op te zeggen, n.l. toen hij in krasse bewoordingen aan zijn verontwaardiging lucht gaf over de beleediging zijn vlag aangedaan door de handelwijze van kapitein Quast. Koningin Anna staat in dezen tijd nog overal buiten, en schijnt ook wat verlegen te zijn geweest. Ook bij de Koningin-moeder, de in de Nederlanden zoo bekende Marie de Medicis, is Aerssen een paar malen op audientie geweest. In dezen tijd was haar invloed niet groot, en komt het in haar gesprekken uit, dat zij zeer bezorgd was voor hare dochter, de Koningin van Engeland, die belemmerd werd in de vrije uitoefening van haar godsdienst, in strijd met de bepalingen, bij het huwelijk vastgesteld. De broeder des Konings, Gaston van Orleans, de groote vijand van Richelieu, was tijdens de buitengewone ambassade van Aerssen nog niet openlijk tegen den eersten minister opgetreden, en heeft zich met de bemoeiïngen van Sommelsdyck niet ingelaten. Een der voornaamste ambtenaren aan het hof was zeker wel de Kanselier, die alle koninklijke besluiten moest onderteekenen en zegelen, en ook zitting had in den raad van den Koning [1]). Even voor het optreden van Richelieu in 1624, was d'Aligre tot dit

[1]) Zie over dit ambt: d'Avenel, Richelieu et la Monarchie absolue. Paris 1884. t. I, p. 36–40.

ambt geroepen. Het was een tamelijk onbeduidend man, die dan ook op de onderhandelingen, die Aerssen met de Fransche regeering voerde, weinig invloed heeft uitgeoefend. Kort na het vertrek van Aerssen werd d'Aligre ook uit zijn ambt ontzet (31 Mei 1626).

Een ander lid, en wel „chef nominal", van den raad des Konings, was de kardinaal de la Rochefoucauld. Hij was een ijverig katholiek, en was daarom een tegenstander van Richelieu. Aerssen is weinig met hem in aanraking geweest, daar de kardinaal niet een der commissarissen was, met wie hij speciaal moest onderhandelen over zijne zending. Een der staatslieden, met wien Aerssen het meest heeft onderhandeld, is wel de maarschalk Schomberg, [1] „un homme capable et intègre" [2]). Hij was ook een zeer ijverig katholiek, die steeds er op aandrong den hugenoten den oorlog te verklaren en al hunne rechten af te nemen. Hij was daarom Aerssen niet bijzonder goedgezind, en daar hij een driftig karakter had, is hij menigmaal zeer scherp en heftig tegen den gezant geweest. Hij wilde vooral, dat de Fransche regeering vaste waarborgen had voor de trouw van de Staten-Generaal. Dit wilde ook een ander lid van den raad des konings n.l. Auquerre [3]), maar hij was in den omgang veel welwillender. Hij was in 1624 staats-secretaris geworden voor de buitenlandsche zaken, vooral in Duitschland en de Spaansche Nederlanden, en in menig gesprek met Aerssen geeft hij duidelijk te kennen, dat hij het wenschelijk vindt, dat Frankrijk zich aan het hoofd stelt van een algemeenen oorlog tegen de Habsburgers. Op het laatst van zijn verblijf in Frankrijk heeft Aerssen ook nog onderhandeld met d'Herbault [4]), die daartoe aangewezen werd. Deze heeft het Sommelsdyck niet gemakkelijk gemaakt, omdat hij,

[1]) Henri, comte de Schomberg † 1632
[2]) Martin XI, p. 206.
[3]) Nicolas Potier, seigneur d'Ocquerre † 1628.
[4]) Raimond Phelypeaux d'Herbault. † 1629.

zooals hij zelf zeide, niet geheel op de hoogte was. Hij beweerde dit echter alleen om daardoor de onderhandelingen weder te rekken. Ten slotte heeft Aerssen dikwijls besprekingen moeten houden met Michel de Marillac, die door Richelieu te zamen met Champigni belast werd met het beheer der financien. Hij was een zeer gedienstig man, maar heeft Aerssen niet kunnen helpen, omdat hem ieder keer werd bevolen het zenden van geld naar de Republiek uit te stellen, totdat de Staten-Generaal de eischen der Fransche regeering hadden ingewilligd.

DE REPUBLIEK DER VEREENIGDE NEDERLANDEN.

In 1621 liep het twaalfjarig bestand ten einde, en moesten dus Spanje en de Republiek den oorlog hervatten. De lust hierin was bij de twee mogendheden niet bepaald groot te noemen. Het bleek zelfs dat men in Brussel wel over eene verlenging van het bestand wilde onderhandelen, daar de welvaart, die men verwacht had, dat gedurende het tijdperk van rust zou terugkeeren, nog veel te wenschen overliet. De dood van den kinderloozen Albertus van Oostenrijk deed de Nederlanden weder onder een rechtstreeksch bestuur van Spanje komen. De komst van den bekwamen Spinola in Brussel bracht ook verandering in de plannen, daar deze ervaren krijgsman een ontwerp maakte voor een tocht tegen de Republiek. En toen uit Duitschland de berichten waren gekomen, dat de protestanten daar de nederlaag hadden geleden, toen werd niet meer aan vrede gedacht, en Spanje begon met nieuwen moed opnieuw den oorlog. Men wilde de landen van de Nederlandsche Republiek tot oorlogsterrein hebben voor den algemeen Europeeschen oorlog, en alleen door toedoen van Maximiliaan van Beieren, die bevreesd was, dat de Spaansche Habsburgers te veel macht zouden verkrijgen, is dit verhinderd.

In de republiek had men in 1621 geen reden om onbezorgd en met verwachting van goeden uitslag de wapenen weer ter hand te nemen. Velen zagen dan ook alleen heil

in een spoedigen vrede; anderen echter drongen er op aan den vijand zoo krachtig mogelijk aan te vallen [1]).

[1]) Basuyne des Oorloghs ofte Waerschouwinghe/ aen de Vereenichde Nederlanden/ dat de selvige in den Oorloge met den Coningh van Spaengien moeten continuieren. Ghestelt door een oprecht Liefhebber der selven Landen. Gedruckt voor Pieter Walschaert, anno 1625.
Kon. Bibl. pamflet 3608.

Den Nederlantschen Verre-Kycker ofte getrouwen Harder, dienende tot waerschouwinghe, dat den Wolf ons niet onvoorsiens en come overvallen. Ghetrouwelyck voor ooghen ghestelt door een oprecht Liefhebber der Vrije Vereenighde Nederlanden. Seer dienstich ghelezen in dese ghevaerlijcke tijdt. 't Amsterdam voor Pieter Walschaert, Boeck-vercooper achter de Nieuwe-Kerck in de Mol-steegh, anno 1626.
Kon. Bibl. pamflet 3683.

(In dit pamflet staat woordelijk hetzelfde als in bovenstaand pamflet 3608).

Nederlantschen Verre-kijcker om uut Holland te konnen sien in de Cancellarije van Spaignien, ofte Waerschouwinghe aen alle Magistraten ende andere overheden van de Vereenighde Nederlandsche Provincien, ende alle Liefhebbers van de gemeene welvaert. Voormaels door een Liefhebber ende voornemelijck Regierder des Vaderlands ingestelt, ende nu aen 't licht gegeven. In 's Graven-Haghe, Bij Aert Meuris, Boeckverkooper in de Papestraet in den Bijbel.
Kon. Bibl. pamflet 3743.

Ondersoeck oft gheoorloft is krygh te voeren. Ghetrocken uyt het Boeck van 't oorlogh-en-vrederecht, in 't Latijn ghemaekt door Mr. Hugo de Groot. Nu ten dienste van de Nederlandtsche Christenen overgheset in haer bekende Tale. Tot Amsterdam, Bij Petrus Poppius, Boeckverkooper/ woonende in de Heerestraet/ in den Appelboom/ anno 1626.
Kon. Bibl. pamflet 3684.

Spaanschen Raedt, om die Geunieerde Provincien/ te Water ende te Lande te benauwen/ van alle neeringen ende welvaren te berooven/ om soo voorts de selvige weder onder de Spaensche Tyrannye te brengen. Tot waerschouwinge aen deser syde uytgegeven. Nae 't Brabandsche Exemplaer, In 's Graven-haghe, Bij Aert Meuris, Boeckverkooper in de Papestraet in den Bybel, anno 1626.
Kon. Bibl. pamflet. 3681 *en* 3682.

Zie verder: Den vernieuwden Neder-landtschen Waersegger.
Kon. Bibl. pamflet 3679.

en: Den Neder-landtschen Waersegger.
Kon. Bibl. pamflvt 3609.

Tegen dit laatste waren echter vele bezwaren. De tijd van rust immers had groote onderlinge verdeeldheid gebracht, die zelfs had geleid tot de terechtstelling van den man, aan wien men alles had te danken. Honderden waren door de overwinnende partij uit hunne ambten ontzet, of hadden het land moeten verlaten. De handel, waarvan de belangen van zooveel en zoovelen afhing, had nog dringend een tijd van vrede noodig, teneinde zich goed te ontwikkelen. Maurits, prins van Oranje, stadhouder van alle provincies, behalve Friesland, bevrijd van den raadpensionaris, die hem in zijne heerschzuchtige plannen steeds had tegengewerkt, was niet meer de man van vroeger, doortastend en vol geestkracht. Geplaagd door lichaamspijnen, gehaat door verbitterde vijanden, die zelfs zijn leven bedreigden, was hij niet in staat zijn bekwamen tegenstander, die hem in de krijgskunde minstens evenaarde, te weerstaan. Hulp van buiten had men in den eersten tijd ook niet te wachten. Van den trouweloozen Jacobus I, koning van Engeland en Schotland, die zelfs zijn schoonzoon in den steek had gelaten, behoefde men op géen hulp te hopen, daar hij met den Spaanschen gezant zeer vertrouwelijk omging. „Le Roy Jaques d'Angle-„terre vivoit si familierement avec le comte de Gondemar, „ambassadeur d'Espagne, que les officiers les plus nécessaires „auprès de sa personne ne l'approchoient pas plus librement „que cet ambassadeur le voyoit." [1]) Daarenboven kon na den dood van den grooten Bearner Frankrijk eerder als vijand dan als bondgenoot worden beschouwd.

De oorlog werd dus hernieuwd, maar de eerste jaren brachten Maurits geen nieuwen krijgsroem. Door de

[1]) Wicquefort, l'ambassadeur et ses fonctions t. 1. p. 429 (zie ook p. 519).

Le Roy Jaques, qui estoit infesté du comte de Gondomar. ibid. p. 650 (zie ook p. 806).

Gondomar, — die zoo met bouffonneries als met dexteriteyt den coning als betovert hielt. AITZEMA.

inneming van Gulik bezetten de Spanjaarden een voor onze republiek gevaarlijk punt. Van aanvallen, al probeerde Maurits die een paar malen te vergeefs op Antwerpen, was geen sprake. Bergen-op-Zoom, de door het geuzenlied zoo bekende vesting, werd door Spinola belegerd, en al moest dit beleg door hem weer worden opgebroken door de tusschenkomst van den graaf van Mansvelt, de belegering van Breda volgde, en scheen voor de Spanjaarden gelukkiger kans van slagen te hebben. Maurits beleefde het niet, dat deze stad, in 't begin van zijn militaire loopbaan zoo heldhaftig bij verrassing op de Spanjaarden veroverd, en voor het geslacht Nassau van zoo'n groot belang, werd ontzet. Hij stierf 23 April 1625. Zijn broeder Frederik Hendrik, drie weken te voren gehuwd met Amalia van Solms, volgde hem op als kapitein-generaal van de Unie en als stadhouder in de meeste gewesten.

Een nieuw tijdperk breekt aan voor de republiek. De aanvankelijke voorspoed der keizerlijken in Duitschland, het overmoedig optreden van Spanje in het Veltlin doen den protestantschen staten duidelijk worden, dat het dringend noodzakelijk is om zich te vereenigen, willen zij hunne dierbare vrijheid niet verloren zien gaan. Alom ontstaat dan ook een streven om zich met elkaar te verbinden. En door het optreden van Richelieu mag men zelfs hopen, dat Frankrijk de politiek van 1610 weder ter hand zal nemen. Reeds wordt tusschen de republiek en Frankrijk te Compiègne een verbond gesloten, waarbij de Nederlanden door ondersteuning met geld in staat worden gesteld de buitengewone oorlogskosten te betalen, ofschoon zij daardoor ook worden onderworpen aan den wil van Richelieu. [1])

En zie, de toekomst belooft nog meer. Door den dood van Jacobus I verlaat Engeland zijn dubbelzinnige politiek,

[1]) De artikels van dit verdrag zijn hier achter afgedrukt als bijlage VII.

en door het huwelijk van Karel I met de zuster van den Franschen Koning wordt onze oude bondgenoot ook weer in den strijd tegen de Habsburgers betrokken. Als dan ook onze gezant te Parijs den 30sten Mei 1625 eene missive zendt aan de Ho.Mo., waarin hij meldt dat „de hertoch van „Buckingam te Paris gecomen sijnde, last heeft omme den „Coninck van Vranckrijck te versoucken ende executeren „tot een oorloge so wel offensive als defensive tegens de „gemeene vianden," krijgt hij ten antwoord dat, „is goet „gevonden den heer van Languerack te schriven, dat hij hier„aen de goede hant sall houden, ten einde sodaniche resolutie „bij Vranckrijck moch werden genomen [1])." En bij resoluties van den 10den Mei, en den 6den, 12den en 16den Juni besloten de Staten-Generaal een buitengewoon gezantschap naar Engeland te zenden „aen den doorluchtigsten ende grootmachtig„sten Coninck, Carolum den eersten van dien naeme, Coninck „van Groot-Britannien etc., om aen Sijne Majt. van wegen „hare Ho Mo. te doen de condoleantien over het affsterven „van de oock Doorluchtsten ende Grootmachtichsten Coninck „Jacobus, mede de eerste van dien naeme, Coninck van Groot„Brit., sijne Majts. heer vaeder, ende te congratuleren aen „deselve sijne vreedsaeme successie ende aencomste tot sijne „Coninckrijcken, mitsgaeders metten hoochstgedachten Co„ninck ende de Doorluchtichste Princesse Maria Henriette „van Vranckrijck, Coninginne van Groot-Britannien te „complimenteren over haere Majten geluckich huwelijck, „ende voorts met sijne Majt. te handelen op de continuatie, „ampliatie ende vermeerderinge van de voorige alliantiën [2])."

Bovengenoemd gezantschap bestond uit de heeren: Francois van Aerssen, Alb. Joachimi en R. van Burmania.

De eerstgenoemde was wel de man, die alles deed, daar

---

[1]) Zie resoluties Ho. Mo. 9 Juni 1625.

[2]) Zie Verbaal van de ambassade van Aerssen, Joachimi en Burmania naar Engeland 1625. Werken van het Historisch genootschap gevestigd te Utrecht. Nieuwe serie No. 10.

hij in Engeland bekend was door zijne langdurige ambassade in 1621. Hij was toen vergezeld geweest van Constantijn Huygens, die in 1620 Aerssen ook naar Venetië had vergezeld. De onderhandelingen van den heer Van Sommelsdyck met Buckingham, die in Engeland alle belangrijke zaken behandelde, waren natuurlijk van groot belang. Deze machtige minister gaf ook als zijn wensch te kennen, dat de republiek geen hulp zou geven aan de Fransche regeering tegen die van de religie, en dat de admiraal de Haulthain, dien de Staten-Generaal naar de kust van Frankrijk hadden gezonden, zich buiten den strijd zou houden. Ook waren in Engeland Fransche gezanten o. a. de hertog van Chevreuse, die voornamelijk verschillende huwelijks-aangelegenheden met den koning behandelden.

Aerssen zeide tegen Buckingham dat het wenschelijk was, dat Spanje op zee en in Vlaanderen zou worden aangevallen, „Ende werde verder gediscoureert van onser sijde, „dat d'wijll geen apparentie was, dat den Coninck van „Vranckr. directel. soude koomen in een Ligue offensive „ende defensive metten Coninck van Groot-Britannien „tegen den Coninck van Spagnien, dattet noodich waere, „dat sijn Mat metten eersten concludeerde eene soodaenige „alliantie met U Ho.Mo. ofte yemant anders, die syne „Mat considerabelder waere, funderende die uyterl. op de „restitutie vande Palts (ende bespreeckende bij secrete artlen, „dat die oock soude gaen om in te binden d'ambitie van „Spagnien) ende daerin stellende, datte contrahenten haere „vrienden souden versoecken om mede inde alliantie te „koomen. De Hartoge ende andere heeren, die bij hem „waeren, seyden, datter niemant considerabelder in die ma„terie was dan U Ho.Mo. Daerop wij antwoorden, datter „oock niemant williger en is, om syne Mats genereuse desseynen, sonder aensien van particuliere interessen, te „seconderen, ende voechden daerbij, dattet oorbaer soude „wesen, datten Coninck sijne uytgespreyde assistentie in„trecke tegen dien tijt, omdat sijne Mat te crachtiger mach

„ageren, sullende de Coninck van Denemarck ende Sweden „gelyck oock verscheyde Duytsche vorsten hen inde voors. „alliantie ontwijfel. begeven, gelyck wy syne Ex^tie^ wilden „doen gelooven, datten Coninck van Vranckrijck sich daer- „buyten niet soude houden om goede consideratien van „state. Om hetwelcke gevoechlycker te doen, ende de „hoochstged. Coninck geen offentie te geven, werde by „ons voorgeslaegen, dat men de alliantie soude sluyten op „het welbehaegen van eens yders principaelen, in te bren- „gen op sekeren dach, ende dat middelertijt den Coninck „besonden soude worden van wegen U Ho.Mo. om Syne „Mat vant gehandelde te verwittigen, ende tot het geene „dat dienstelycxst is, te disponeren [1]).”

Den 6den October 1625 was het buitengewoon gezantschap weder in den Haag teruggekeerd en bracht in de vergadering der Staten-Generaal rapport uit. Het was zeer gelukkig geweest, want het had met Engeland een aanvallend en verdedigend verbond gesloten, niettegenstaande in Engeland vele klachten waren gehoord over de Nederlanders, voornamelijk over het gebeurde op Amboina. De heer Joachimi bleef in Engeland om de belangen van de Republiek te blijven behartigen.

Karel I had ook beloofd gezanten naar Frankrijk te zullen zenden, om daar de regeering tot aansluiting bij het verbond over te halen. Daarom wordt den 17den October door de Staten-Generaal ook goed gevonden dat „naer rapport vande heeren van Sommelsdyck ende Burmania lestemael „gedaen een besendinge naer Vranckrijck sall werden gedaen [2])” Den 20sten October is in de vergadering der Ho. Mo. ook verschenen Zijne Excellentie, en is beraadslaagd over de instructie voor de legatie naar Frankrijk en werd deze vastgesteld.

„Voorts gedelibereert sijnde op de persoon of persoonen

[1]) Ibid, p. 54 en 55.

[2]) Zie resolutie Ho.Mo. 17 Oct. 1625.

„door dewelche deselve legatie soude werden gedaen, is „met advis van sijn Ext^ie goet gevonden, daartoe t'em„ployeren een persoon alleen met een cleine suite van 5 „of 6 tot sijn suite. Ende is daartoe met eenparige stem„men genomineert de Heer van Sommelsdyck, als hebbende „d'alliance met Engelant helpen sluyten, ende dragende van „de saecke volcomen kennisse." Denzelfden dag, „post-prandium", is Aerssen zelf in de vergadering gekomen, en vertelde, dat Zijne Excellentie hem er over had gesproken, maar dat er bij hem nog wel eenige bezwaren waren, en ook dat hij liever had, dat er behalve zijn persoon, nog anderen zouden worden gecommitteerd. Men persisteerde echter bij de vorige resolutie, en de Heer van Sommelsdyck verklaarde toen de commissie aan te willen nemen.

De Fransche gezant, d'Espesses, hiervan in kennis gesteld, verklaarde, dat dit besluit hem aangenaam was, en dat hij hoopte, dat de vrede in 't Rijk met die van de Religie zou worden gesloten. De ambassadeur van Engeland verzocht, nadat hem door den graaf van Culemborch en den Heer van Noortwijck van dit gezantschap was kennis gegeven, ervan op de hoogte te worden gehouden, terwijl de gezant van Venetiën vroeg, of er ook niet naar zijn stad een gezantschap zou worden gezonden, waarop hem werd geantwoord, dat de heer Berck aldaar het noodige wel zou doen. Den 24sten October wordt het concept van de procuratie voor de heeren van Sommelsdyck en Langerak om een verbond met Frankrijk te sluiten goed gevonden en gearresteerd, terwijl den volgenden dag de brieven namens de Ho.Mo. aan den Koning en de Koningin, de Koninginmoeder van Frankrijk, aan 's Konings broeder, de prinsen van Condé, Soissons en verscheidene andere heeren worden gelezen en goedgekeurd. Ook werd nog besloten aan de gecommitteerde raden van de admiraliteit in Zeeland te schrijven om twee oorlogschepen gereed te houden voor het transport van den gezant, en aan die van Rotterdam om een jacht gereed te houden voor het transport naar

Zeeland. Den 27sten October werden de geldzaken van deze ambassade geregeld, en werd besloten evenveel aan Aerssen te betalen, als aan andere ambassadeurs vroeger was gegeven, terwijl op diens verzoek hem nog werd toegestaan een bode mede te nemen om opzicht over de bagage te houden. Ook werd hem vergund wat linnen te mogen medenemen, maar volgens een gespecificeerde opgave van den Kamerbewaarder.

Den 29sten October is Aerssen zelf weer ter vergadering om zijne instructie te ontvangen, en afscheid te nemen. Hij belooft: „sijn instructie te sullen achtervolgen sonder yets „te laten manqueren aan sijn devoir, vragende Godt den „Heere Heer het goede succes; waarop hem goede reyse „is gewenscht."

Een enkel woord over de twee ambassadeurs, die de belangen der republiek aan het hof in Frankrijk moesten behartigen, volgt hier thans. Over den „Ordinaris" gezant den heer van Langerak is niet veel te zeggen. Uit het verloop van de buitengewone ambassade van 1625 zal voldoende blijken, dat het iemand was van geringen invloed. Hij vervulde ijverig zijn plicht, maar buitengewone verdiensten als staatsman kunnen hem moeilijk worden toegeschreven. Het oordeel van Du Maurier over hem, dat hier volgt, is wel geestig, maar toch zeker heel wat overdreven. „C'étoit un exprit fort doux et fort simple, mais „nullement capable de cet emploi; car on a remarqué, „que pendant plusieurs années, qu'il a été en France, il „n'a jamais donné un seul avis véritable à ses Maitres, leur „écrivant sans discernement tous les faux bruits, qu'on „prend plaisir de repandre, et les leur donnant pour choses „véritables et assurées; ses dépêches suivantes n'étaient „que des refutations des précedentes, ne pouvant distinguer „le vrai d'avec le faux, ni le vraisemblable d'avec l'im„possible. Il écrivait d'ordinaire aux Etats-généraux. „Je „„vous avois mandé par mes précédentes que telles et „„telles choses se passoient, qui ne sont pas trouvées

„„vraies, mais il se passe telle et telle chose, qui est très „„certaine", ce qu'il était obligé de retraicter par une „dépêche suivante [1]).

Grooten moed om voor zijne meening uit te komen heeft deze gezant ook niet. Wanneer hij b.v. den 20sten April 1626 tegenwoordig is bij een onderhoud van Richelieu en Aerssen, en de eerste hem als getuige oproept, over de besprekingen betreffende een artikel van het verdrag van Compiègne, dan zwijgt hij, „die daerop noch jae, noch „neen en antwoorden." [2]) Daarom is het gemakkelijk te begrijpen, dat Aerssen, „synde een man van groote scherp„sinnigheyt, welsprekentheyt, ende ervarentheyt," [3]) dezen gezant geheel naar zijn hand kon zetten.

François van Aerssen, geboren in 1572, was de zoon van Cornelis van Aerssen en Emmerentia de Regeniers. Zijn vader was griffier der Staten-Generaal en wordt geroemd als een bekwaam staatsman. Reeds vroeg werd François in de diplomatie ingewijd, daar hij op verzoek van zijn vader, bij het gevolg kwam van Du Plessis de Mornay. Zoo werd hij goed bekend met de Fransche taal en zeden, wat hem later zoo uitstekend zou te pas komen. In 1598 kreeg hij een vaste aanstelling aan het Hof in Frankrijk, als vijfde agent van de Staten-Generaal. Hij was zeer bevriend met Hendrik IV, met wien hij zeer vertrouwelijk omging, en van wien hij later altijd met den grootsten eerbied spreekt. Hij was toen nog bevriend met Oldenbarnevelt, met wien hij eene uitvoerige correspondentie hield [4]). Aerssen heeft ook krachtige hulp verleend bij het sluiten

---

[1]) Te vinden in: Essay d'une histoire des Provinces unies pour l'année MDCXXI, ou la trève finit, et la guerre recommença avec l'Espagne. Ouvrage postume de feu Mr. Albert Henry de Sallengre. A la Haye chez Thomas Johnson 1728. p. 5.

[2]) Rapport legatie 20 April 1626.

[3]) Aitzema. Saken van staet en oorlogh, I p. 191.

[4]) De brieven van Aerssen zijn op het Rijksarchief, en zijn nauwkeurig geraadpleegd door Motley.

van het twaalfjarig bestand; en toen dit dan ook gesloten was, werden zijne verdiensten erkend door zijne benoeming tot eersten gezant aan het hof van Frankrijk, en doordat hem geschonken werd de orde van St. Michiel.

Zijn terugroeping in 1613 is genoeg bekend, daar deze den grooten haat van Aerssen tegen Oldenbarnevelt ten gevolge zou hebben gehad, en de hoofdreden van den ijverigen contra-remonstrant zou zijn geweest om den advocaat ten val te brengen. Deze kwestie, nl. de veranderde verhouding tusschen deze twee groote staatslieden nader uit een te zetten, zou te veel ruimte in beslag nemen, en ligt ook niet in het plan van dit werk. Aerssen was na den plotselingen dood van zijn hoogen beschermer, bij de Fransche regeering, die met Spanje onderhandelde, natuurlijk niet meer gezien. Dit werd niet beter toen hij de partij van de protestantsche prinsen voorstond. De politiek van Oldenbarnevelt bracht mede om de regeering in Frankrijk te steunen, en toen deze nadrukkelijk de verwijdering van Aerssen eischte, was er geen reden, dezen te Parijs te handhaven [1]).

Het verloop van de binnenlandsche twisten gedurende het twaalfjarig bestand was ook niet geschikt om Aerssen in Frankrijk tot een persona grata te maken. Het verzoek toch om gratie voor Oldenbarnevelt door den Franschen gezant gedaan, werd niet ingewilligd. En toen men in Frankrijk verontwaardigd was over eenige boekjes, die aan Aerssen werden toegeschreven, en waarin ook de Fransche regeering werd aangevallen, drong men er zelfs op aan, dat Aerssen zou worden ontzet uit al zijn ambten [2]).

---

[1]) Zie prof. Brill Hist. Gen Kron. 31ste jaargang 1875. 6de serie 6de deel

[2]) Zoo wordt Aerssen ook wel genoemd als de schrijver van: „Gul- „den Legende van den Nieuwen St. Jan. Dat is: Kort verhael van den „Edeldom, deuchden ende handelinghen van Meester Jan van Barne- „velt, ghewesene Advocaet van Hollant ende West-Vrieslandt. Ge- „druckt Anno 1618." Het is onaannemelijk, dat een man als Aerssen,

Met het optreden van Richelieu kwam hierin echter verandering, en werden alle persoonlijkheden op zijde geschoven, en alleen de groote kwestie, vermindering van de macht van het huis Habsburg, in 't oog gehouden. En Richelieu had daarvoor een man als Aerssen noodig, daar weinigen zooals deze diplomaat, zoo door en door bekend waren met de politieke verhoudingen in Europa. Als hij dan ook in Parijs komt, wordt over het verleden in 't geheel niet gesproken, maar wordt de ambassadeur extraordinaris van de republiek der vereenigde Nederlanden met alle distinctie, die zijn hooge rang eischte, ontvangen.

Het oordeel over François van Aerssen, van wien Richelieu getuigd heeft, dat hij met Oxenstierna en Guiscardi behoorde tot de 3 eenige staatslieden, die hij in Europa had gekend [1]), is bijna altijd zeer ongunstig. Het is daarom noodig, er op te wijzen, dat dit oordeel in de meeste gevallen onbillijk is, en dat ten onrechte Aerssen meer bekend staat als een sluw diplomaat dan als een ervaren staatsman. Waarschijnlijk moet als reden hiervoor worden aangewezen het feit, dat men in dezen trouwen vriend der Nassau's altijd alleen zag den vijand van Oldenbarnevelt, en natuurlijk hoe meer de laatste, zeer terecht, in eere werd hersteld, des te meer werd Sommelsdyck gelaakt, zoodat men ten slotte ook geen goed meer van hem wilde hooren. Maar met den dood van den ouden landsadvocaat eindigt de loopbaan van Aerssen nog niet. Juist daarna heeft hij aan de republiek zijne groote diensten bewezen, en door den

---

de auteur van zulk een gemeen schotschrift als bovengenoemd kan zijn. Het is vol persoonlijkheden en vuile scheldwoorden b.v.: „Sijn „vader een dootslager, sijn wijf in bloetschande ghewonnen, sijn „Broeders, den eenen vuylder als een Varcken ende oneerlycker als „een Hondt, den anderen een gierigaert, suypaert ende vijant van de „ware Religie. Syn susters bekende hoeren, ende sijn sonen geweest „gedebaucheerde Fielen."

[1]) Zie hierover het stukje van prof. Fruin in de Bijdragen van Vaderl. Gesch. en Oudheidk. Derde Reeks, I, p. 310.

machtigen invloed, dien hij op Frederik Hendrik had, heeft hij in ons land veel goeds helpen bevorderen.

Wij kunnen ons dan ook niet geheel vereenigen met het oordeel van prof. Fruin [1]) over hem, en scharen ons liever aan de zijde van Groen van Prinsterer [2]). Prof. Fruin vindt Aerssen een slim diplomaat en een intrigant, en haalt hiervoor als bewijs aan, de wijze, waarop hij den raadpensionaris Pauw, toen deze aan de provincie Holland de nederlaag wilde doen vergeten, die zij gedurende het twaalfjarig bestand had geleden, en haar het oude gezag over de andere gewesten weder wilde teruggeven, gedwongen heeft zijn ontslag te nemen. Daar moest nl. een gezantschap naar Parijs, en de bekwaamste staatslieden dienden daartoe gekozen te worden. Knuyt, een man van aanzien en talent, was reeds aangewezen, en wie anders zou de tweede zijn, dan de geachte pensionaris van Holland? Pauw nam de zending aan, en liep dus in den strik. Want eenmaal in Parijs, werd ieder keer zijn terugkomst uitgesteld, totdat hij eindelijk begreep, dat hij er in was geloopen. Toen hij dan ook zijn ontslag als raadpensionaris had gevraagd, waren er geen belemmeringen meer voor zijn terugkomst. Deze wijze van zich te ontdoen van een tegenstander, vindt prof. Fruin niet goed te keuren. Het is zeker niet recht door zee gehandeld, maar zou een andere wijze om Pauw uit zijn ambt te ontzetten, waartoe Richelieu ook zeer nadrukkelijk aanspoorde, weer niet aanleiding hebben gegeven tot botsingen, waarvan de republiek juist de treurige gevolgen had ondervonden? 't Is waar, in plaats van Pauw kwam Cats, en het verschil tusschen beiden is groot, maar men moet niet vergeten, dat het in dien tijd

---

[1]) Algemeene Kunst- en Letterbode. Jaargang 1859, 2 Juli, n°. 27 en volgende nummers.

[2]) Archives ou correspondance inédite de la maison D'Orange-Nassau. Recueil publié avec autorisation de S. M. le Roy par Mr. G. Groen van Prinsterer. Deuxième série. Tome III, 1625–1642. Utrecht. Kemink et fils 1859 Prolegomenes.

volstrekt niet wenschelijk was, dat Holland heerschte over de andere provincies, al had het daar ook recht op door de groote sommen, die het betaalde in de algemeene lasten.

Als staatsman wordt François van Aerssen door prof. Fruin ook niet hoog geschat. De toelichting van dit ongunstig oordeel schijnt niet geheel en al afdoende. Als Aerssen er b.v. op aandringt om Richelieu hulp te verleenen, ten einde de hugenoten te bedwingen, en daardoor te maken, dat Frankrijk door geen binnenlandsche beroerten verhinderd werd offensief tegen de overmacht van het Habsburgsche huis op te treden, dan vraagt prof. Fruin: „Zullen wij het Aerssen hoog aanrekenen, dat ook hij zag, „wat het belang der republiek vorderde? Hij had blind „moeten zijn," zoo gaat hij voort, „om niet te zien, wat „zoo duidelijk voor oogen stond. Geen staatsman, die het „miskende." Maar niet iedereen was het toch met den rechtzinnigen Aerssen eens; want de predikanten bewerkten, dat de vloot van voor Rochelle terug werd geroepen, en alleen door het beleid van Aerssen heeft dit niet een breuk met Frankrijk ten gevolge gehad.

Ook Motley, de groote bewonderaar van Oldenbarnevelt, noemt Aerssen een intrigant, maar hij ziet in hem ook steeds den vijand van den advocaat. Toch is hij eerlijk genoeg om ieder keer ook op de groote talenten van Aerssen het licht te doen vallen. „He was beyond all doubt „one of the ablest diplomatists in Europe. Versed in many „languages, a classical student, familiar with history and „international law, a man of the world and familiar with „its usages, accustomed to associate with dignity and tact „on friendliest terms with sovereings, eminent statesmen, „and men of letters; endowed with a facile tongue, a „fluent pen, and an eye and ear of singular acuteness and „delicacy, distinguished for unflagging industry and singular aptitude for secret and intricate affairs; — he had „by the exercice of these various qualities during a period

„of nearly twenty years at the court of Henry the Great „been able to render inestimable services to the Republic „which he represented [1]."

Het is dan ook niet te verwonderen, dat van hem gezegd wordt: „Peu de diplomates ont parcouru leur carrière „avec plus de gloire; dévoué à la fortune des Nassau, il „trouva cette famille dans une position ordinaire et la vit, „avant de mourir, au comble de la gloire. Mais la Belgique „eut à déplorer l'alliance formidable entre le genie de „Maurice et de Frédéric-Henri et le talent de François „Aerssens [2]." Wij zijn het ook volkomen eens met Mr. G. W. Vreede, als deze aangaande den Hollandschen gezant schrijft: „Zijne antecedenten, als agent en ambas„sadeur in Frankrijk onder Hendrik IV en het regentschap „van Maria de Medicis, de haat zijner vijanden binnen- en „buiten 's lands werkzaam en niet minder ijverig dan de „wraakzucht, met welke van Aerssen zelf den ondergang „van zijnen voormaligen weldoener, den grijzen Oldenbar„neveld had teweeg gebracht; het kwaad gerucht, dat hem „tot in zijn bijzonder leven naging en vervolgde, bemoeie„lijkten meermalen de reeds netelige taak van den welbe„spraakten staatsman. die met een niet minder zeldzaam „talent de pen wist te voeren. De achterklap, verbittering „en nijd hebben zijne nagedachtenis zoo fel en aanhoudend „bezwaard, dat zij bij de publiciteit van zijne handelingen „slechts schijnt te kunnen winnen. Nog zeer onlangs werd „Aerssen, in eene verdienstelijke beschouwing van het „hedendaagsche volkenregt, door een bekend Pruisisch ge-

---

[1]) The life and Death of John of Barnevelt, advocate of Holland, with a vieuw of the primary causes and movements of the thirty years war. By John Lothrop Motley, in two volumes. The Hague, Martinus Nijhoff, 1874, p. 356 (zie verder ibidem p. 78, 410, 417, 419, 420, 422.)

[2]) Lectures relatives à l'histoire des sciences, des arts, des lettres, des moeurs et de la politique en Belgique par M. J. V. Goethals, Bruxelles, t. IV, 1838.

„leerde in de rij der meest beroemde en bekwame diplo-„maten geplaatst. (Heffter, Das Europäische Völkerrecht „der Gegenwart. Berl. 1844, p. 379) [1]."

Merkwaardig is ten slotte nog het oordeel over Aerssen van een invloedrijk tijdgenoot van hem, n.l. d'Espesses, den Franschen gezant in de republiek. „Je ne vous diray „rien de nouveau de l'homme, sinon qu'il a beaucoup plus „de part emprès du prince moderne, qu'il n'en eut jamais „vers le deffunt, lequel ne se chargeoit pas tant de petites „choses, dont ledit Sr. Arsen soulage fort non seulement „le prince mais Messrs les Etats même: la promptitude et „souplesse qu'il a contractées par le long usage et habitude „qu'il a eus en France, et qui est chose rare en ce pays, „luy estant passés comme en autre nature [2].

Avenel, de groote historieschrijver van Richelieu, oordeelt weder zeer ongunstig over hem. „Ambassadeur en „divers pays et notamment en France, il obtint de son „temps quelque réputation. Libelliste dangereux autant que „diplomate perfide, il frappait également ses ennemis et „ceux qu'il appelait ses amis. Tous les moyens de parvenir „lui étaient bons et rien ne répugnoit à son ambition. „Créature de Maurice de Nassau il fut ennemi acharné de „Barnevelt, à la mort duquel il contribua de tout son pou-„voir. Il deploya, dans les diverses negociations dont il fut „chargé, plus de souplesse que d'honnêteté, il faisait redouter „ses intrigues plus que son génie [3]."

Dit is wel het strengste vonnis, dat over hem geveld is. Zijn grootste vijanden toch hebben steeds zijne buitengewone bekwaamheden moeten erkennen, en hebben die altijd om 't zeerst bewonderd. Het is zeer te betreuren, dat men van Aerssen nu nog meestal zoo eenzijdig beoordeelt. In

---

[1]) Brieven van François van Aerssen aan Floris II, Graaf van Kuilenburg, 1620—1630, medegedeeld door Mr. G. W. Vreede.

[2]) d'Espesses (Dépêches d'Hollande, H S. der Kon. Biblioth. te 's Hage, T.I. fol. 339*b*.)

[3]) Lettres du Cardinal de Richelieu I. p. 270.

de verschillende hand- en leerboeken der vaderlandsche geschiedenis wordt hij genoemd als de man, die uit persoonlijke wraak den grijzen advocaat van den lande op het schavot heeft gebracht, en daarom alle mogelijke minachting verdient.

Maar dan wordt vergeten melding te maken van zijn buitenlandsche politiek, die jaren lang onder zijn leiding was gesteld, en die tot zulke schitterende uitkomsten heeft geleid. In het verhaal van zijne buitengewone ambassade, die het onderwerp is van dit geschrift, zullen dan ook zijn groote gaven als staatsman ieder oogenblik helder uitkomen. Hij heeft de republiek groote diensten bewezen, die hem aanspraak geven op de erkentelijkheid van het nageslacht.

HOOFDSTUK I.

De buitengewone gezant der republiek vertrok den 30sten October 1625 uit den Haag naar Zeeland, voorzien van zijne instructie en de procuratie, die hier achter zijn afgedrukt. Men ziet hieruit, dat hij in Parijs vooral in overleg moest treden met de Engelsche gezanten, die met dezelfde opdracht als hij naar Frankrijk zouden worden gezonden. Hij moest Lodewijk XIII kennis geven van de defensieve en offensieve alliantie, die de Staten-Generaal met Karel I hadden gesloten, en verzoeken dat de Fransche regeering zich daarbij zou aansluiten. Aerssen had volmacht om alle soorten van alliantiën te negotieeren tegen den Koning van Spanje. Hij moest vooral in 't licht stellen, dat er groot gevaar bestond, dat de Koning van Spanje geheel Europa aan zijn wil zou onderwerpen, en dat het dan overal met alle vrijheid zou gedaan zijn. De Staten-Generaal wilden gaarne hunnen vijand op diens eigen grondgebied aanvallen, maar het ging boven hunne krachten, om een groot voetvolk en paardevolk, en daarenboven eene aanzienlijke vloot te onderhouden. De gezant moest ook zeer zijn best doen, dat Savoye zich insgelijks bij de verbonden mogendheden aansloot, opdat ook in Italie de zoo gevreesde Spaansche macht kon worden aangevallen.

Voordat Aerssen den vaderlandschen bodem had verlaten, heeft hij, volgens afspraak, in Zeeland prins Frederik Hendrik ontmoet. De prins had n.l. voor hem nog een opdracht van particulieren aard. De Fransche regeering had

toch bezwaren gemaakt tegen de tolheffing op de rivier de Rhône. Dit recht hadden de prinsen van Oranje steeds gehad, maar werd nu aan Frederik Hendrik betwist. Aerssen beloofde dat hij al het mogelijke zou doen, om te verkrijgen, dat 's Prinsen recht zou worden geëerbiedigd.

De Staten-Generaal zonden Aerssen in Zeeland nog een belangrijke depêche, die hem de vervulling van zijn taak zeer bezwaarlijk maakte. Zooals boven reeds is meegedeeld, hadden de Staten-Generaal hulp gezonden aan de Fransche regeering, waartoe ze volgens het verdrag van Compiègne verplicht waren, om de oproerige hugenoten weder tot gehoorzaamheid te brengen. Een aantal schepen onder bevel van den admiraal de Haulthain had goede diensten bewezen, zoodat de rebellen den Koning om vrede moesten gaan smeeken. Nu had dit verleenen van hulp aan vijanden van geloofsgenooten in ons land eene groote ontevredenheid verwekt, en vooral de predikanten betuigden luide en met lang niet zachtzinnige bewcordingen, dat het een ongehoord feit was, tegen broeders des geloofs het zwaard te trekken. Ook zonden de bewoners van Rochelle den 27sten September een brief aan de kerken in de Vereenigde Nederlanden om het medelijden voor hen in te roepen [1]).

[1]) Schrijven van die van Rochelle aan de Kerken der Vereenigde Provincien. Uit het archief van Hilten. Kroniek v. h. Hist. Gen. te Utr., 26ste jaargang, 6de serie, eerste deel, 1871.

Brief van de belegerde binnen Rochelle aan de Predicanten, Ouderlinghen ende Diaconen van de ghereformeerde Kercken van de Geünieerde Provintien van alle talen in Nederlandt Ghedruckt van Anthony Jansz. Tongerloo, Boeck-verkooper in 's Graven Haghe in de Veenestraet, Anno 1626. *Kon. Bibl. pamflet* 3640.

Brief van de Belegherden binnen Rochelle, aan de Ghereformeerde Kercken van de geünieerde Provincien van alle Talen in Nederlandt, mitsgaders Een warachtighe ende Heerlycke Prophecye, inhoudende vele wonderlycke verborgentheden Met noch de Heerlycke Victorie van de West-Indische Vloot, over het in-nemen van de stadt ende 't Casteel Porto Rico. Tot Leyden Voor Niclaes Sterck, Boeck-verkooper, anno 1626. *Kon. Bibl. pamflet* 3640.

Toen nu ook de Haulthain bericht zond dat zijne schepen zeer in het ongereede waren geraakt, besloten de Staten-Generaal hem terug te laten komen, en gelastten hem daarom zich met zijne schepen naar Duinkerken te begeven. Van dit besluit kreeg Aerssen den 9den November te Middelburg bericht, met den last er bij om dit zooveel mogelijk bij den koning van Frankrijk te verontschuldigen, daar de schepen noodig waren „om in dese urgente „necessiteit den Lande dienst te doen tot afbreuk van den „Viant in Zee". Juist in dezen tijd echter, n.l. bij missive van 10 November, verzocht Lodewijk XIII den Staten-Generaal, of de heer Haulthain de maanden November en December nog in zijn dienst mocht blijven. Dit verzoek kwam den 25sten November, dus wanneer het bevel tot terugkeer al lang was verzonden in de vergadering der Staten-Generaal. Al heel luchthartig en onverantwoordelijk werd naar aanleiding van dit schrijven geen resolutie genomen. Men zou maar eerst afwachten het effect van den last, dien men aan Aerssen had gegeven. Deze, natuurlijk nog onbekend met den nieuwen wensch der fransche regeering, zag echter terstond de moeilijkheden in, die hieruit zouden kunnen voortkomen. Hij begreep, dat men in Parijs dit besluit zeer zou afkeuren, daar de bewoners van Rochelle nu de vredesonderhandelingen zouden staken. Hij ging toch onder zeil naar Calais, vanwaar hij den 15den November vertrok, om den 22sten van die zelfde maand te Parijs aan te komen. Zijn ambtgenoot Langerak was hem reeds een eindweegs tegemoet gereisd, om nadere inlichtingen over Aerssens zending te vernemen. Hij deelde hem mede, dat met verschillende steden van de hugenoten de vrede al gesloten was, maar dat dit met Rochelle niet zoo gemakkelijk gaan zou, daar de konlng op deze stad zeer ontevreden was. „Ick ben ghenoegh genegen tot de „vrede; ick wilse Languedock ende den anderen Provincien „geven, gelyck ick de selve geaccordeert heb, bij aldien „dat zij de selve begeeren aen te nemen. Wat Rochel

„belanght, dat is een andere saeck." Dit zeide de koning 21 Nov. 1625 [1]).

De ontvangst namens den koning was zeer schitterend, en zeer welwillend. Z. M. ontving Aerssen persoonlijk te St. Germain den 28sten Nov. De gezant der republiek heeft toen duidelijk uiteen gezet, dat de toestand van Europa dringend de tusschenkomst van de groote mogendheden eischte. Engeland had dit begrepen, en door de juist gesloten huwelijksverbintenis van Karel I was het voor Frankrijk gemakkelijk zich bij het verbond van Engeland en de republiek aan te sluiten. Ook deelde Aerssen al aanstonds den koning het besluit over de terugroeping van den admiraal de Haulthain mede, en heeft daarmee Lodewijk XIII, die hierop niet verdacht was, verrast. De koning betuigde zijne tevredenheid over de komst van Aerssen, en verklaarde dat hij de Staten-Generaal voor zijne beste vrienden hield. Hij zou commissarissen aanstellen om het ontwerp vau een verbond te onderzoeken. Daarna werd hij ook zeer „courtoiselyck" door de koningin-moeder en de koningin ontvangen.

Aerssen kon dus tevreden zijn, en een gunstig resultaat van zijn bezoek verwachten. Tot commissarissen werden gekozen de kardinaal, von Schomberg en d'Auquerre. Aerssen bracht ook een bezoek aan den broeder van den koning in het Louvre, en het bleek, dat deze zeer veel belang stelde in ons land. Hij informeerde b.v. of er in ons land ook 's winters kon worden oorlog gevoerd, of de IJsel bezet was, en wat er zou gebeuren indien de vijand de rivieren passeerde. Hij betuigde verder veel vriendschap te koesteren voor den prins van Oranje.

Natuurlijk was voor Aerssen een bezoek bij den kardi-

---

[1]) Deze woorden zijn te vinden in „Uutspraeck van de alghemeyne „Gedeputeerde van de Religie, gedaen door mijn Heer de Maniald / „aen de Koningh presenterende de Ghedeputeerde / die gesonden „waeren tot de aenneminge van de vrede / voor dese bij Syne „Majesteyt geaccordeert. Met d'antwoordt van de Koningh, MDCXXVI"
Kon. Bibl. pamflet 3641.

naal van groot gewicht, omdat hij dan beter op de hoogte zou komen van de bedoelingen der Fransche regeering. Richelieu stelde hem niet teleur, want nadat Aerssen uitvoerig het doel van zijn komst had uiteen gezet, heeft de minister hem nadere inlichtingen over zijn plannen verstrekt. Hij was ook overtuigd, dat het hoog tijd was, dat de voornemens van de Habsburgers, „die gestadich de ruste „van Europe door sijne usurpatien ofte factien turberen [1]," werden tegen gewerkt. Frankrijk had dit ook al reeds lang begrepen, en hulp gezonden aan Denemarken en aan den graaf van Mansvelt „een bequaem instrument [2]," en Engeland aangeboden tienduizend man voetvolk en tweeduizend ruiters te leveren, en beloofd met Spanje vooreerst in geen onderhandeling te treden, ofschoon het Veltlin was teruggegeven. De Koning van Frankrijk was gezind nog meer te doen, ja zelfs met Spanje een openbaren oorlog te beginnen, maar werd daarin nu ongelukkiger wijze verhinderd door de rebellie van die van de religie. Want al beloofden de hugenoten uit Rochelle, dat zij den Koning gehoorzaam zouden wezen, er zou toch geen zekerheid zijn, dat zij, als de oorlog aan Spanje was verklaard, niet weder in opstand zouden komen. Daarom wilde de Koning deugdelijke waarborgen hebben van hun trouw in de toekomst, en zou hun dan ook geen vrede verleenen, dan op voorwaarde, dat de raad van 48, die vooral tot verzet aanspoorde, zou worden afgeschaft, dat een intendant van justitie in de stad zou komen, dien men zou hebben te gehoorzamen, en verder dat alle versterkingen, die sinds 1560 waren gemaakt, zouden worden afgebroken. Wilden de bewoners van Rochelle deze voorwaarden niet aannemen, dan zou de Koning hen daartoe met geweld dwingen. Aerssen wees den Kardinaal er op, dat uitstellen hier nadeelig was. De zaken in Duitschland zouden bij

---

[1]) Rapport legatie, 1° December 1625.
[2]) Ibidem.

langer uitstel van Frankrijk verloopen, en vele vorsten zouden gaan wanhopen; bovendien zou het den Koning van Denemarken ook te zwaar vallen. En het was gemakkelijk gezegd, Rochelle tot gehoorzaamheid te dwingen, maar het zou lang geen gemakkelijke taak zijn Rochelle te belegeren. Ook weerlegde Aerssen de bezwaren van Richelieu tegen een verbond van het Katholieke Frankrijk met de protestantsche Republiek. Het was toch een verbond niet betreffende den godsdienst, maar met staatkundige bedoelingen, en Hendrik IV had het immers ook gedaan, en dit had geen tegenwerking of naijver verwekt. De twee staatslieden kwamen nu overeen voorloopig te onderhandelen over een verbond tegen den Koning van Spanje voor een bepaald aantal jaren, met de bepaling, dat men elkander wederkeerig hulp zou verleenen. Dit verbond zou dan geldig zijn, zoodra de vrede met Rochelle was gesloten. Schomberg en de kanselier waren het hier ook volkomen mee eens.

Aerssen besluit nu al zijn krachten te besteden aan het tot stand brengen van den vrede met de hugenoten. Hij schijnt daartoe ook een geschikte persoonlijkheid te zijn, omdat hij het vertrouwen heeft van de hugenoten door zijn godsdienst, en door de hulp van den admiraal de Haulthain, wiens beleid door Schomberg zeer werd geprezen, dat van de Fransche regeering. Hij vindt hierin een bondgenoot in den gezant van Savoije, de l'Escaille, die een krachtig optreden van Frankrijk in Noord-Italië wenscht, en reeds met de gedeputeerden van Rochelle had onderhandeld. Hij had hun aangeraden de voorwaarden voor den vrede dadelijk aan te nemen, maar hij had bemerkt, dat ze verdeeld waren, en dat de meerderheid wel tot uitersten wilde overgaan. Hij had opgemerkt, dat zij hunne drie forten wel zouden willen slechten, als de koning insgelijks zijne nieuwe versterkingen deed wegruimen.

De gedeputeerden van Rochelle kwamen zelf ook bij Aerssen, die hun aanried zich maar in de hooge eischen der

Fransche regeering te schikken, daar hij bemerkt had, dat deze niet zou terugdeinzen voor maatregelen van geweld. De hugenoten zeiden toen, dat zij liever ook wel een schikking zouden zien tot stand gebracht, maar wanneer deze voor hen onmogelijk werd gemaakt, dat zij dan niet tegen een beleg zouden opzien, omdat zij daarvoor van alles ruimschoots waren voorzien. Zij verzochten Aerssen om zijne bemiddeling, dat de schepen der Republiek zouden worden teruggeroepen. De admiraal Haulthain toch was nog niet vertrokken, en uit de brieven, die hij aan Aerssen zond, bemerkte deze, dat hij de missive van de Ho.-Mo. van den 23sten October, waarin hem gelast werd, zoo spoedig als hij maar eenigszins kon, naar huis terug te keeren, nog niet had ontvangen. Daarom heeft Aerssen hem hiervan bericht gezonden.

Al spoedig, den 4den December, heeft Aerssen een onderhoud met de commissarissen, die door den koning zijn aangewezen met hem te onderhandelen. Een zeer heldere uiteenzetting, die door Richelieu dan ook zeer geprezen werd, geeft Aerssen hier van den deerniswaardigen toestand van Europa en van de redenen, die Frankrijk moeten nopen zich bij Engeland en de Republiek aan te sluiten. Hij toont aan „wat al irreparable onheylen alle „de rest van Europe hun onderwerpen, soo den coninck „van Spaignen voortgaet, sonder gestuyt te worden, sonderling voor Duytslandt, daer uyt hy gelt, volck ende „alle behouften abondantelyck ende boven suffisantie sal „becomen, om alle Syne Mats geconfedereerde t' oppresseren; dat Uwe Ho.-Mo. voor eerst de Spaensche ende „Liguerische macht t' samen niet kunnende wederstaen, „gedwongen sullen worden de sorge van Duytslandt ende 't vastelandt of te snijden, om alleen hunne stroomen mette zee te mogen behouden; dat Engelandt insgelycx alleen bij incursiën van vloten den Coninck van „Spaignen zal kunnen bespringen; dat Denemarck, sich te „swack vindende, op sijne sekerheijt zal begeren te denc-

„ken; dat Sweden alleen den dans niet en sal beginnen; „dat de Duytse vorsten, ten deelen alreets onder 't jock „gewent sijnde, hunne conditiën in de ruïne ende desperatie sullen soucken, soodat de meeste swaricheyt Sijne Mat „op den hals sal vallen, nae dat hij alle sijne vrienden of „geconfedereerde sal hebben laten vervallen. Versoucken „daerom dat Sijne Mat de alliantie promptelyck gelieve „aen te nemen, ende helpen dirigeren, of sulcken andere, „betere, ende sterckere voerslaen, daermet 't effect, 't welck „ons 't samen noodich is, mochte werden geconsequeert. „Dat wij geen nieuwicheyt voer en slaen, maer dat Uwe „Ho. Mo. al van 't jaer 96 d' eer hadden gehadt van in „een offensive ende defensive alliantie van den grooten „Henric ontfangen geweest te sijn, dat oock denselven Co„ninck sorchvuldelyck altijts lettende om de Spaensche „ambitie te breken, d' unie in Duytschlandt hadde gemaeckt, „sich selven daervan hooft hadt gesteldt, ende met Uwe „Ho.Mo. secretelyck gecontracteert weynich dagen voor sijn „doot, om de Geüniëerde Provinciën ende sijn Rijcke aen de „sijden van sijne Nederlantsche frontieren in volle verse„kertheyt te brengen; dat hij sulcx hadt gedaen, sonder de „Catholiquen te vreesen, of dat hij van eenige derselven „soude verlaten werden, voor oochmerck hebbende, gelyck „den Coninck van Spaignen sich aen 't hooft van de Catho„liken was dragende, een tegenbalance met die van de „Religie te mogen maken, om teffens te beletten datter geen „alliantien, noch oorlogen van Religie en souden ontstaen, „waerdoor Spaignen alleen gesterckt, ende alle de reste „verswackt soude worden. Dat Hendrick den tweeden, we„sende een seer Catholiq ende devot Coninck, genegen totten „vrede meer als yemant van syne voorsaten, die op eenen „dach over driehondert geconquesteerde plaetsen quitteerden „om den pays te herstellen, nochtans de protectie van de „protestantsche vorsten in Duytslandt hadt aangenomen „tegens den Keyser, ende den oorlogh in eygen persoon al„daer hadt gebracht, om te beletten, dat een soo groot ende

„machtich Landt niet en soude vervallen onder de macht „van die van Oostenryck, daermet den macht van Vranck„ryck verre buyten gelijckelyck tegens Spaignen soude ge„stelt werden [1]).” Richelieu had natuurlijk veel bedenkingen tegen de denkbeelden van Aerssen. Hij was bevreesd, dat de Katholieke Franschen zich bij Spanje zouden aansluiten, zoo een verbond met de republiek tot stand kwam. De verhouding met Engeland was verder niet al te gunstig, op het oogenblik, daar verschillende bepalingen van het pas gesloten huwelijk niet werden nagekomen. Maar toch, en vooral met het oog op de pas bewezen diensten, zou de Fransche regeering wel genegen zijn, een verbond met de republiek te sluiten. Maar natuurlijk moest eerst de kwestie met Rochelle zijn opgelost. Aerssen meende dat het verstandiger zou zijn, zoo spoedig mogelijk vrede te sluiten op zulke voorwaarden, dat de eer van Z. M. bewaard bleef, dan zich te wagen aan de onzekere kansen van een zoo moeilijke belegering. Op verzoek van den Kardinaal noemde hij de voorwaarden op, waarop de vrede zou kunnen worden gesloten. De hugenoten moesten hun leedwezen betuigen over hunne rebellie, ze moesten de versterkingen, die zij de laatste jaren hadden gebouwd, weder afbreken, de koning zou in het bezit blijven van de eilanden, onlangs door hem veroverd, de raad van 48 zou worden ontbonden, een koninklijke intendant zou in Rochelle worden aangesteld, de eisch om het fort St. Louis te raseeren, moest worden ingetrokken. Men ziet, de voorwaarden, die Aerssen wil, zijn voor de hugenoten lang niet gunstig, en vooral de laatste niet. Het fort Louis was voor Rochell ezeer gevaarlijk, en van het al of niet laten bestaan ervan zou veel afhangen. „O heyloos Fort / wat zijt ghij een doodt„steeck van Vranckryck” [2]). Toch vond Richelieu de voor-

[1]) Zie rapport legatie dato 4 December.

[2]) Manifeste off ontdeckinghe der oorsaecken ende redenen, die van Rochelle moverende de Wapenen te gebruycken en haer te

waarden niet voldoende. Hij vond de eer van Z. M. dan alleen voldoende bewaard, wanneer de bewoners van Rochelle beloofden, dat zij alle versterkingen zouden afbreken. Ondertusschen wilde hij aan Aerssen een door den koning geteekende acte geven, dat men met de belofte zou tevreden zijn. Hij zou ook gaarne zien, dat Aerssen als bemiddelaar optrad, om ook te weten te komen, tot welke voorwaarden de hugenoten waren genegen. Uit deze onderhandelingen blijkt voldoende, dat Richelieu de adviezen van Aerssen hoog op prijs stelde. „Ende mij aen een venster „van de Camer apart geleyt hebbende, badt mij, dat ick „hem eens alleen wilde comen vinden, sonder yemanden „daerbij te brengen, verhoopende, dat wij 't samen wat goets „sullen kunnen doen voor Vrankrijck ende vant Generael, „vougende, dat den Coninck ende alle sijne ministers groote „satisfactie van mijne propositien met de redenen ende „manieren in 't voorstellen genomen hadden." [1])

Voordat Aerssen nu rechtstreeks met de hugenoten gaat onderhandelen, heeft hij eerst nog een afzonderlijk onderhoud met Richelieu verzocht en gekregen, ten einde duidelijker te weten te komen, hoeveel deze wilde toegeven om den vrede met die van de religie gesloten te krijgen. Dit onderhoud is zeer vertrouwelijk geweest, want de beide staatslieden hadden elkaar beloofd, „rond uit de borst sonder achterdenken en niet als ambassadeurs te spreken. [2])

---

voeghen bij die van de Coninck van Groot-Brittannien. Als mede Copie van 's Conincks Brieven, aen den Hertoch van Angoulesme, bij die Rochelloysen achter-haelt. En tot naerder onderrechtinghe van hare staet, d'Eedt van den Coninck van Vranckyck, Louys de XI, de stadt Rochelle ghesworen. Mits gaders d' Oratie van Monsieur Becker ghedaen in de Raedt van Rochelle weghens d' Enghelsche Vloot op 't Eylandt de Ré ghearriveert. Ende nu trouwelyck in 't nederduytsch over-gheset. Nae de copie ghedruckt binnen Rochelle met toelatinge van den Raet. Kon. Bibl. pamflet 3730.

[1]) Rapport legatie 4 Dec.

[2]) Rapport legatie 7 Dec.

Richelieu heeft toen ook een overzicht gegeven van de toestand van Europa. [1]) Hij heeft het eerst over Engeland gehad, den machtigsten bondgenoot, naar 't scheen, maar inderdaad zeer weinig vertrouwbaar. Engeland had geldgebrek, en het Engelsche volk had niet zoo veel belang bij de algemeene Europeesche zaak om vrijwillig geld bijeen te brengen. Als de Paltz weder wordt teruggegeven, zal Engeland tevreden zijn, en zich terugtrekken.

De slechte verhouding tusschen Frankrijk en Engeland deed ook niet veel samenwerking van deze landen verwachten. Wat de Hollandsche republiek betrof, van haar slechte toestand meende Richelieu aan Aerssen niet veel behoeven te vertellen. Denemarken was ook al niet in staat om op eigen beenen te staan, en zou, na een goed accoord met den Duitschen keizer, zijn bondgenooten [2]) in den steek laten. Zweden was insgelijks zwak, en daarenboven gewikkeld in een oorlog met Polen. De Duitsche vorsten waren geheel uitgeput, daar zij alles in het begin van dén oorlog hadden verloren. In Italië hield Venetië zich onzijdig, terwijl het juist door zijn rijkdom zooveel nut kon aanbrengen. Van Savoye was ook al zooveel als niets te verwachten. In 't kort dus zou alles voor rekening komen van Frankrijk, en daartoe was het rijk nu niet in staat, en bepaald gevaarlijk vond Richelieu het, zich met deze Europeesche aangelegenheden rechtstreeks te bemoeien, zoolang hij niet zeker was van de binnenlandsche rust. Hij wilde, dat in Rochelle voornamelijk 3 forten moesten worden geslecht. Wanneer dat gebeurd was, zouden de hugenoten niets meer te vreezen hebben.

---

[1]) Zie, in betrekking tot dit overzicht, de missive van hem aan de Blainville, den engelschen gezant, van 18 Nov. 1625, te vinden in Lettres du cardinal de Richelieu, p. 145.

[2]) Buckingham was toen juist in Holland om de republiek over te halen zich aan te sluiten bij het verbond tusschen Engeland en Denemarken. De Staten-Generaal deden dit den 9den December, en verbonden zich maandelijks aan Denemarken 50000 gld. te geven.

Door een onderhoud met den heer Auquerre [1]) werd Aerssen nog meer er toe gedrongen met de hugenoten te onderhandelen over den vrede, ofschoon hij het betreurde, dat hij niet meer vertrouwen had bij hun gedeputeerden. Drie van de laatsten hebben den 9den Dec. hun opwachting bij Aerssen gemaakt, en verklaard, dat men in Rochelle nooit zou overgaan tot het slechten der forten, indien de Koning de versterkingen rondom de stad ook niet liet opruimen. Aerssen ried hun aan, deze zaak niet zoo lichtvaardig te behandelen, maar kalm te overwegen. Zij moesten bedenken, dat er zoovele nadeelen uit hunne halsstarrigheid zouden voortkomen, daar de algemeene vrijheid in Europa verloren zou gaan. Mocht het later noodig blijken te zijn, dan konden zij immers toch die versterkingen weder opbouwen. Aerssen kon alleen van hen gedaan krijgen, dat zij nog 14 dagen zouden wachten, en in dien tijd naderen last uit Roçhelle vragen. Op de gestelde voorwaarden toch den vrede te sluiten, dorsten zij niet voor hunne verantwoording te nemen.

Het bleek dat de gedeputeerden Aerssen niet vertrouwden, en meenden, dat hij te zeer op de hand van den Koning was. Aerssen was ook voorzichtig, want toen zij hem den 10den December kwamen vragen aan de regeering van Rochelle te schrijven, om deze tot den vrede te bewegen, heeft hij geweigerd dit te doen.

Hij wanhoopte echter niet aan den vrede, want den 11den December zond hij een zeer uitvoerig ontwerp-verdrag aan den Kardinaal, naar aanleiding van het laatste onderhoud, dat hij met dezen had gehad. Dit belangrijke stuk is hier achter als bijlage opgenomen, omdat het juist in zijn geheel voor de groote staatsmanstalenten van den heer Van Sommelsdyck pleit.

Aerssen verlangt ook zeer naar de komst van de Engelsche gezanten, opdat er meerder drang èn op de huge-

---

[1]) Rapport legatie, 9 Dec.

noten, èn op de Fransche regeering kon worden uitgeoefend. Maar het bleek hem, dat men Buckingham, die in Holland was, dus van daar gemakkelijk naar Parijs kon komen, liever niet aan het hof zag. Dit had men hem ook te kennen gegeven, hetgeen Aerssen zeer betreurde, want men had moeten begrijpen, dat men tegen een machtig man, als den hertog van Buckingham, niet kon zeggen, dat men zijne komst minder aangenaam zou vinden. Richelieu heeft dit dan ook begrepen, en aan Aerssen gevraagd, of deze den Britschen gezant wilde schrijven, dat dit alles op een misverstand berustte [1]). De hertog zou integendeel zeer welkom zijn en met alle mogelijke eer worden ontvangen. Ofschoon Aerssen hierin dus niet teleurgesteld werd, vond hij toch, dat het maar goed voor hem zou zijn heen te gaan, want het uitzicht, dat de vrede met Rochelle spoedig zou gesloten worden, werd hoe langer hoe donkerder, ondanks dat Karel I in een brief aan den hertog van Chevreuse op hoogen toon dien vrede eischte.

Richelieu toch had bij de bestaande voorwaarden weer nieuwe gevoegd. Als Aerssen hem betoogde, dat dit niet aanging, en als het eenige middel aanbeval, dat een acte van Z. M. zou gegeven worden, dat binnen korten tijd het fort St. Louis zou geslecht worden, mits dan de versterkingen van Rochelle dadelijk zouden worden opgeruimd, „andersints dat icker geen mouwen meer en wisten aen „te zetten, ende dat daerdoor alle occasien buyten verloren „gaen, ende 't vier in alle houcken van 't Rijk, ontsteken sal „werden [2])," beweerde hij „rotonde ende met eenen grooten „eedt" dat het hem onmogelijk was om op andere voorwaarden, dan die voorgedragen zijn, den vrede te teekenen.

Men wilde bepaald in Parijs oorlog, en er was reeds een oploop ontstaan, toen het bericht verspreid werd, dat de vrede was geteekend. Richelieu wilde den vrede, „wenschend

[1]) Rapport legatie, 13 Dec.
[2]) Ibidem.

„dien met sijn bloet te mogen coopen", maar hij alleen kon dien niet bewerken. Hij was in Rome toch al „in schandale", en de geestelijkheid ging heftig tegen hem te keer. Toch verzocht hij Aerssen met zijn bemoeiïngen voort te gaan, om den vrede te bewerken, want „hij en hadt „niet van Roomen als den Cardinaels mutse, maer soude „altijts een Fransch herte ende de vromicheit van een „Edelman betrachten."

Ondertusschen vergat Aerssen niet een ander doel van zijn komst, nl. om aan te dringen op een spoedige uitbetaling van de achterstallige gelden, die Frankrijk volgens verdrag aan de Republiek schuldig was. Hij bracht daarom verschillende bezoeken aan Schomberg, d'Herbault en den kanselier. Van allen vernam hij, dat men zijn tusschenkomst, om den vrede te bevorderen, zeer toejuichte, en dat men er ook goede verwachtingen van had [1]). Ook prees men zeer de bekwaamheid van den admiraal d'Haulthain. „L'amiral Haulthain nous a si dignement et fidellement servy „au combat de notre armée navale contre celle du Sr. de

[1]) Merkwaardig is wat de kanselier zegt, hoe du Maurier indertijd had getracht de republiek in minachting te brengen, „als geen macht „hebbende als van buyten, die alse willen hun daervan kunnen meester „maecken, datse noch gelt, noch ordre, noch resolutie, noch beleijt, „noch confidentie onder den anderen en hebben, vol factien, gedeelt „in veel religiën, genegen tot corruptiën, ende selve opeters van de „gemeyne middelen; meynende Syne Mat af te leyden van syne „ouwe affectie, hebbende dese schoone oratie door den Marquis van „Vieuville doen aen Syne Mat in vollen Raedt." De Kanselier was daar tegen opgekomen en had gezegd: „dattet particuliere passiën „van du Maurier ende eenige andere ministers waren geweest, die „sulcken persuasien int verstant van Syne Mat sochten in te scherpen „om te decken d'onwyse proceduren, diese hadden gehouden, hebbende „d' heer prince van Oranje metten ganschen staet gesocht over rugge „te werpen, om een quade factie, ende die onder de voet lach, te „favoriseren, daer nochtans alle Coningen gewoon sijn de handt te „bieden aen den staet, die by zich selven bestaet, ende niet aen de „factie, indien sy genegen sijn de publique authoriteyt te helpen „mainteneren." Rapport legatie, 16 Dec.

„Soubise et de Rochelois rebelle [1]." Dit laatste was wel niet goed overeen te brengen met een brief vol klachten, dien Aerssen van den admiraal ontving, over den ondank, waarmee hij beloond werd. Hij wachtte ook nog steeds op verlof van den Koning, om naar huis terug te kunnen keeren. Aerssen antwoordde hem, dat ondank meestal het loon is voor veel moeite. Hij betreurde het, dat de admiraal niet terstond, toen hij het bevel van de Staten-Generaal had ontvangen, de terugreis had aanvaard, daar hij dan van een vroeger consent van den Koning had kunnen gebruik maken.

De kwestie met Rochelle werd nu in de eerstkomende dagen niet veel verder gebracht, daar men wachtte op een koerier van die stad. Men was ook zeer ontevreden over de handelingen van de vrouw van Rohan, die veel beloofde, maar zonder dat zij daartoe volmacht had, en daardoor den vooruitgang der zaken niet weinig vertraagde. Madame de Rohan wilde nl. de eer van het sluiten van den vrede laten behalen door haar echtgenoot, en wilde daarom niets weten van de tusschenkomst van den gezant van Savoye en anderen. Het bleek ook, dat de hugenoten in Rochelle bepaald den oorlog wenschten, maar dat hun geloofsgenooten buiten die stad zich daartegen verzetten, en er zelfs aan dachten om deze oorlogzuchtige stad uit hun verbond te zetten. Dit uitstel was natuurlijk voor Aerssen zeer onaangenaam, daar hij daardoor voortdurend gedwongen werd zijn verblijf in Parijs te rekken, zonder het doel van zijn zending maar eenigszins meer nabij te komen. En bovendien bestond de mogelijkheid, zooals de gezant van Savoye vermoedde, dat de Fransche regeering zich ondertusschen tot den oorlog voorbereidde.

Een nieuwe wolk deed zich nu voor aan den gezichtsein-

---

[1]) Brief van Lodew. XIII, 1 Oct. 1625, aan de Staten-Generaal. Depêches d'Hollande II, 56 b. meegedeeld door Vreede. Inl. Gesch. Ned. Diplom., 2de ged. 2de stuk, p. 74 noot.

der. Toen Aerssen nl. den heer van Auquerre bekend maakte met den wensch van de Staten-Generaal over de terugkomst van de Haulthain, vernam hij, dat de koning waarschijnlijk aan dat verlangen niet zou voldoen. De admiraal was verplicht te blijven tot in Januari. De koning was bovendien van plan om van de Staten-Generaal 6 schepen te koopen uit de vloot van de Haulthain, en nog anderen, die in Amsterdam gemaakt werden. Z. M. vertrouwde dat de Ho. Mo. zich niet zoo ondankbaar zouden toonen, om dit niet toe te staan. Aerssen vermoedde dadelijk, dat de Staten-Generaal zich hiertegen zouden verzetten, [1]) en dat dit wel eens on-

---

[1]) Dat Aerssen dit goed inzag blijkt uit de volgende uittreksels van de Resoluties van de Ho. Mo.

5 December 1625.

Synde weder gerapporteert dat Syne Ext^ie. een missive den 30^en November lestleden ontfing van den Heer van Languerack, soude goet vinden dat aenden selve heer van Languerack ende den heer van Sommelsdyck soude werden gescribeert, dat zij om de tegenwoordige voet van schepen souden hebben excuseren het vercoopen van 7 of 8 schepen uyt de vloot van den heer van Haultain. Maer bialdien den Coninck hier te Lande andere schepen soude willen doen copen, dat daerover alle behulp soude worden bewesen; hebbende haer Ho. Mo. hun oock daermede geconformeert.

10 December 1625.

Synde geproponeert datte heer Ambassadeur van Vranckryck versouckt resolutie, of den Coninck sal mogen copen zes schepen uyt de Vloote van den heer van Haultain, sijn gecommitteert de Heeren Essen, Pauw ende Boetselaer om 't selven mette beste redenen t' excuseren, dewijl 't Landt in de tegenwoordige constitutie ontbloot sijnde van schepen deselve ten hoochsten van doen heeft, zooals mede den 5^den deser is geresolveert.

11 December 1625.

Sijnde by de Heer Essen gerapporteert dat de heer Ambassadeur van Vranckryck opte excuse van wegens haer Ho. Mo. gedaen tenwegende vant copen van ses schepen, geantwoort heeft dat hij freest, datte selve excuse geinterpreteert sall werden te procederen of uyt onwille, 't welck hij niet en vertrout, ende evenwel daerop miscontentement sall connen geven, of uyt onmacht, 't welck desen staet ondienstich sall sijn, dewijl den Coninck anders geen assistentie uyt dese Landen hebbende te verwachten als van schepen soude van

aangename gevolgen kon hebben. D'Auquerre beklaagde zich er al over, dat de republiek niet genoeg eerbied betoonde aan haar bondgenoot, die zooveel voor haar deed. De Ho. Mo. hadden toch buiten voorkennis van Z. M. een offensief en defensief verbond met Engeland gesloten, en kwamen nu maar eenvoudig bericht van dit feit brengen, met de vraag of men er ook bij wilde zijn of niet [1]). Dit wekte bij sommigen de achterdocht op, of de republiek soms andere geheime plannen had. Men vertrouwde Aerssen ook niet ten opzichte van de hugenoten, die op de tijding van zijn komst „d' ooren hadden beginnen op te steken, ende daer„nae (hem) verwacht hebben als hunnen Messias." Zoo gemakkelijk als voor Aerssen in het begin zijn taak scheen, bleek zij dus inderdaad niet te zijn.

Al spoedig werd Aerssen bij den Kardinaal geroepen, dien hij zeer vertoornd vond over het vertrek van d'Haulthain en over de weigering van de Staten-Generaal, om aan den Koning 6 schepen te verkoopen. Door het vertrek toch der Hollandsche schepen, was de positie van den Koning tegenover Rochelle zeer verzwakt, terwijl hij geen tijd had om te wachten op schepen, die nog in Amsterdam moesten worden gemaakt. De Staten-Generaal waren verplicht om hulp te verleenen, en indien zij hierin nalatig werden, dan

---

de Landen connen veralieneeren, als hem ingebeelt wierde derselve onmacht in schepen, ende dat daeromme deselve heer Ambassadeur goet vindt, dat haer Ho. Mo. last geven aende heeren Ambassadeurs in Vranckryck synde, deselve excuse bij den Coninck te doen, presenterende naer behooren te seconderen Waerop gedelibereert synde is goet gevonden dat hetselve de heeren van Sommelsdyck en Languerack sall werden aengeschreven, met last om mette beste reden over de voors. saecke excuse te doen.

[1]) D'Espesses ontvangt ook den last dit aan de Staten-Generaal te zeggen: „Leur fera entendre qu'il y a grande difference de proposer „au Roy des choses *faites* ou *à faire;* que communiqur un dessein et „ne vouloir rien faire sans son avis, obligera Sa Magesté, au lieu „que luy proposer une chose faite, elle feroit le contraire.

(Vreede. Inl. gesch. Ned. Dipl. tweede ged. tweede druk, p. 87 noot.)

zou de Koning ook moeten ophouden met de aanzienlijke ondersteuning, die zij van hem ontvingen. Richelieu wenschte, dat Aerssen aan den admiraal terstond zou schrijven, dat hij nog zou blijven ten eind nadere bevelen af te wachten. Hij vond, dat de republiek in naam tegen de Spaansche ambitie wilde optreden, maar inderdaad het beschermen van die van de religie bedoelde.

Aerssen, die om een rond en duidelijk antwoord werd gevraagd, opdat de Fransche regeering zou weten, wat haar te doen stond, heeft zooveel mogelijk de Staten-Generaal verdedigd. Het bevel aan d'Haulthain was al lang geleden door de Ho.Mo. gegeven, en dit was door den Koning goedgekeurd, en Aerssen had er op zijn eerste audientie ook geen aanmerkingen over gehoord. Dit was begrijpelijk, want d'Auquerre had Aerssen meegedeeld „dat „Sijne Mat in de eerste audientie niet dan complimenten „had verwacht, maer daernae sij bevonden heeft dat wij „de deure al vrij wijt geopent hadde om hem te laten sien „op wat last wij hadden te besoigneren [1]." De Staten-Generaal hadden de vloot noodig voor de verdediging van hunne kusten, en hadden volstrekt niet gemeend Z. M. in iets te beleedigen, daar deze in den wintertijd toch niet veel nut van de vloot zou hebben. De schepen hadden ook aan allerlei dingen gebrek, en konden, als zij weder beter waren uitgerust, naar Frankrijk terugkomen. Aerssen zeide, dat deze zaak volstrekt geen reden gaf, om de republiek van onedele praktijken te verdenken. Men was veel te veel overtuigd, dat de vriendschap van Frankrijk onmisbaar was. Aerssen weigerde dan ook d'Haulthain te schrijven, dat hij zijn vertrek zou uitstellen. Hij wilde wel aan de Ho.Mo. schrijven, dat zij het verkoopen der schepen zouden toestaan, Hij ontving evenwel toen juist bericht van de resolutie van 11 December, waarbij hem gelast werd de weigering zooveel mogelijk te verontschuldigen.

[1]) Rapport legatie, 4 Dec.

Deze kwestie had voor Aerssen al zeer onaangename gevolgen. Bij zijn komst was men vol lof over de hulp, die d'Haulthain had bewezen, en roemde men om strijd de welwillendheid van de Staten-Generaal jegens de Fransche regeëring. Maar nu had men reden om ontevreden te zijn. En wat het ergste was, men scheen een middel in de hand te hebben om de Ho.Mo. te dwingen den wil van Frankrijk te doen. De republiek had n l. nog belangrijke sommen te innen volgens het verdrag van Compiègne, en, zoo sprak Richelieu [1]), het geld lag gereed, maar zou niet eerder worden afgezonden, voordat de republiek had toegegeven. En al wist Aerssen zeer goed, dat het geld niet bepaald gereed lag, toch moest deze bedreiging hem tot nadenken stemmen. Maar aan den anderen kant moest hij toegeven, dat de Fransche regeering recht had zich over de republiek te beklagen. De Hollandsche vloot was aangenomen voor 18 maanden, en daar waren er nauwelijks 9 van verstreken. Daarbij kwam, zooals de Markies de Rouillaq aan Aerssen meedeelde [2]), dat Buckingham zich in den Haag had uitgelaten over de plannen van Engeland, die alles behalve vredelievend waren. Karel I had n.l. verklaard, dat, nu al zijn pogingen om den vrede in Frankrijk te doen sluiten, mislukt waren, hij besloten had, om Rochelle met levensmiddelen en allerlei andere behoeften bij te staan.

Aerssen deed nog een poging om Richelieu alleen te spreken te krijgen, ten einde het gedrag van de Staten-Generaal te verontschuldigen, maar dit gelukte hem niet [3]).

---

[1]) Rapport, 22 December.

[2]) Rapport legatie 24 December.

[3]) Aerssen werd door Richelieu, bij wien verschillende personen tegenwoordig waren, gebracht „tot in sijn badtcamer, daer den ketel „met het water over 't vier op eenen trees ende de badtcuype al „gereet stondt." Aerssen bemerkte echter dat Richelieu ongerust er over was, dat de andere heeren ontevreden zijn zouden over dit particuliere onderhoud, en verzocht daarom den Kardinaal hen ook maar binnen te laten komen, wat deze dadelijk deed. Rapport legatie 24 Dec.

Wel spreekt de Kardinaal den wensch uit, dat de vrede spoedig gesloten moge worden, daar het meer dan tijd is om tegen Spanje op te treden.

Men spant Aerssen ook nog eenen strik. Hem was n.l. medegedeeld, dat de Koning het niet goed zou vinden, als hij brieven aan den admiraal zond. En nu komt den 27sten December de „sergeant maior van de Armée Navale" hem vragen, of hij soms brieven had voor Haulthain, naar wien hij heen ging. Aerssen doorziet den toeleg en weigert.

De Fransche regeering had echter nog ernstiger reden om op de Hollanders vertoornd te zijn. Er kwam n.l. tijding in Parijs, dat zekere Kapitein Quast, op bevel van de Ho. Mo. van 14 November, met zijn schepen Plymouth had verlaten, en naar Duinkerken was gegaan. Hij had de vlag van den Franschen koning neergehaald, en er de oranjevlag voor in de plaats geheschen, en ook had hij duizend à twaalfhonderd Franschen, die op zijne schepen waren, aan de kust gezet, en hen aan allerlei ellende overgelaten, en dat, niettegenstaande het bevel van den Koning. Nu kon men toch niet anders denken, of de Staten-Generaal hadden openlijk partij gekozen voor de hugenoten [1]), en dat zij zich geheel lieten leiden door den hertog van Buckingham [2]).

Overal, waar Aerssen dan ook komt, geeft men zijne groote ergernis over dit feit te kennen, en is men overtuigd, „dat dit rappel alle de saken over rugge quam te werpen." En juist in het begin van het nieuwe jaar komt de heer Clercq [3]) uit Engeland in Parijs met allerlei

---

[1]) Auguerre zeide ook aan Aerssen, „dat hij niet en kost be-„dencken of 't was geschiet met versoek ende gemeyne deliberatie „om die van Rochelle te stijven". Rapport legatie 30 Dec.

[2]) In de Mémoires van Richelieu wordt het bevel tot terugkeer van den admiraal Haulthain geheel toegeschreven aan Buckingham, die uit ontevredenheid tegen Richelieu, de Ho. Mo. daartoe zou hebben overgehaald. Mém. de Rich. t II, p 507.

[3]) Zie over Henri, Auguste, de la Ville — aux-Clercs: „Lettres du cardinal de Richelieu p. 39 note.

klachten van den Engelschen koning over het gedrag van de bedienden van zijne vrouw. En hoewel een buitengewoon gezant van Venetië, n.l. Contarini, dien dag in Parijs aankomt, met het doel den vredé met de hugenoten te bevorderen, en aan te dringen op een oorlog tegen Spanje, aan samenwerking is voorloopig toch niet te denken. Het is dan ook te vreezen, dat Frankrijk zich vooreerst onzijdig zal houden, om in de eerste plaats de oproerige hugenoten tot gehoorzaamheid te dwingen. De gezant van Savoye deelt Aerssen zelfs meê [1]), dat de onderhandelingen, die in Rome gevoerd worden om den vrede tusschen Frankrijk en Spanje te sluiten, reeds vrij ver gevorderd zijn, en dat men het alleen nog niet eens is over de passage van Italië naar Duitschland. Ook is het grootste gedeelte van de omgeving van den Koning voor een oorlog tegen Rochelle. Men dringt er bij Aerssen wederom op aan, dat hij aan Haulthain tegenbevel zal zenden, maar hij weigert dit te doen, en verdedigt zoo goed mogelijk het gedrag van zijn lastgevers. De Koning, zegt hij, had toch reeds 20 October toegestaan, zooals Langerak had geschreven, dat de schepen naar de Middellandsche Zee mochten vertrekken, en nu de Duinkerkers aan onzen handel groot nadeel toebrachten; nu hadden de Ho. Mo. het voor 't beste gehouden, dat de Haulthain hulp kwam verleenen. Zij hadden geen bericht ontvangen, dat de Koning zijn vroeger gegeven toestemming had ingetrokken. Daar is dus, volgens Aerssen, volstrekt geen reden om kwade vermoedens tegen de republiek te hebben. Bovendien is er geen sprake van, dat Buckingham de Ho. Mo. tot dit besluit heeft overgehaald, daar deze den 20sten November in den Haag was gekomen, en het besluit tot terugkeer van Quast reeds den 14den November was genomen. Ook voor het gedrag van den kapitein Quast weet Aerssen allerlei verontschuldigingen te vinden. Als Richelieu b.v. Aerssen meedeelt, dat Quast de Franschen

[1]) Rapport legatie 30 Dec.

op ruwe wijze van zijn schepen heeft gezet, en aan hun commandant, den heer van Manty, beleedigende woorden heeft toegevoegd, zegt Aerssen: „dattet zeevolck wat rouw „is, ende gewoon simpelyck ende promptelyck hunne „overheyt t'obedieren; hadde hij daerin haestich geweest, „dat hem dat wel kon afgenomen worden, ende wattet „qualyck spreken belanckt, dat sulcx niet en is te ver- „schoonen, als hij daerin sich soude hebben misgrepen; „edoch dattet mogelyck een misverstant sal zijn, omdat „de talen verscheijden sijn, ende dat men malkanderen „qualyck verstaen en hebben. [1])

Ondertusschen waren de gedeputeerden van Rochelle eindelijk met eene nieuwe lastgeving in Parijs gekomen. Ze hadden last om den vrede te sluiten, maar niet op alle voorwaarden, die de Koning maar zou willen stellen. In geen geval zou men in de hugenotenstad tot het slechten van de versterkingen overgaan, als de Koning het fort St. Louis ook niet deed wegruimen.

De gedeputeerden brachten het officieele stuk mede, waarbij Hendrik IV hun het recht had gegeven om hun stad te „fortifieren."

Dus veel kans om tot een gunstig resultaat te komen scheen er niet te zijn. Toch verzekerde Richelieu aan Aerssen, „op zijn eer en zaligheid," dat hij den vrede wenschte, maar dat het wel moeilijk zou gaan dien te doen sluiten, daar men van weerskanten vol achterdocht was. Hij vond het goed, dat Aerssen niet officieel namens de Fransche regeering met de gedeputeerden zou onderhandelen, want daardoor zouden de katholieken weer geërgerd worden, maar wel kon hij voorloopig onderzoeken, of de hugenoten van plan waren hunne voorwaarden nog iets te wijzigen, of niet.

De Hollandsche gezant deed, wat men van hem verlangde, maar het bleek, dat hij weinig hoop kon koesteren met

[1]) Rapport legatie 3 Januari.

een goeden uitslag zijn bemoeïingen bekroond te zullen zien. Immers de gedeputeerden hadden „met groote eeden „gesworen anders geenen last noch instructie te hebben," en konden daarom in niets toegeven. Het scheen echter, dat ze tegen eene kleine onwaarheid niet opzagen, want toen hun aangezegd werd, dat zij dan maar dadelijk weer heen moesten gaan, hebben zij 2 à 3 dagen uitstel verzocht, om met hunne vrienden te overleggen. Ze zouden dan hun uitersten last zeggen. Men heeft hun dit toegestaan, ofschoon er dringend bij den Koning op werd aangedrongen toch niet langer naar deze oproerige en halsstarrige ketters te luisteren.

Aerssen bezocht nog eens den Kardinaal om hem toch te sterken in zijne meening, dat de binnenlandsche vrede voor Frankrijk en Europa het eenig wenschelijke was, „dat hij doch sijne wijsheit door de hitsicheyt van an„deren niet en wil laten beswijcken, maar dezelve met „courage stijven. om zoo een goet werck voor gans Europa, „ende sonderling voor den dienst van Sijne Mat. te „wege te brengen, moetende getroost wezen, dattet goet „soowel als 't quaet, ende 't quaet wederom als 't goet „hem alleen sal geweten worden, sijne wijsheijt, beleijt „ende credit bij den Coninck overal gerenommeert ende be„kent sijnde" [1]). Beide partijen moesten elkander wat toegeven, zeide hij, dan eerst kon men tot een resultaat komen. Richelieu, die ook weer uitdrukkelijk verklaarde, dat hij den vrede zoo veel mogelijk wenschte te bevorderen, meende, dat de Koning alleen een eervollen vrede kon sluiten. De halsstarrigheid van de bewoners van Rochelle was alleen de oorzaak ervan dat men nog niet verder was gekomen. De vrede zou al lang gesloten zijn, als men in Rochelle de buitenwerken maar wilde slechten. In dit laatste geval zou Schomberg zelfs voor den vrede wezen, en zou de invloed van den Kardinaal de Rochefoucault, die uit blinden ijver

---

[1]) Rapport legatie 8 Jan.

niets vuriger wenschte dan den oorlog, gebroken zijn. Hij gaf nu het volgende middel aan de hand om beide partijen tevreden te stellen. De Koning zou nl. toestaan het afbreken van het fort St. Louis, als in Rochelle alle versterkingen werden weggeruimd, en wanneer men daar alle verdere voorwaarden, die de Koning zou stellen, zou goedkeuren. Ondertusschen zou Z. M. een acte teekenen, waarbij hij verklaarde het fort nooit te zullen afbreken. Hiermede zouden dan de katholieken worden gerustgesteld. Aerssen meende, dat dit voorstel niet zou worden aangenomen, en had een ander plan, nl. de bewoners van Rochelle zouden er in toestemmen, dat de Koning alle versterkingen deed afbreken om daardoor hun berouw te toonen, en aan hun wettigen vorst de verschuldigde eer te bewijzen. De Koning zou daarna zijne tevredenheid hierover betuigen, maar ook verklaren, dat hij het niet raadzaam vond een zoo belangrijke zeehaven van verdedigingsmiddelen te berooven, en daarom zou hij de versterkingen laten bestaan. Men bemerkt, dat het voorstel van Aerssen veel eerlijker en ook practischer was dan dat van den Kardinaal, die dit ook zelf erkende, en beloofde er zorg voor te dragen, dat wanneer de vrede zou zijn gesloten, alle eer aan Aerssen daarvan zou worden toegebracht.

Niet veel invloed had echter de heer van Sommelsdyck op de gedeputeerden, die hij bij zich liet komen. Hij toonde hun uitvoerig aan, welke gevaren Europa bedreigden, hoe de hulp van Frankrijk voor de verbonden mogendheden, Engeland, Denemarken en de Republiek onmisbaar was, om tegen het huis Habsburg de algemeene vrijheid te verdedigen. De Koning had groot gelijk, meende Aerssen, om eerst zijne binnenlandsche zaken te regelen, eer hij een buitenlandschen oorlog begon. Maar de Koning wilde de kwestie met Rochelle niet door een oorlog uitmaken, en had daarom goedgevonden, dat Aerssen als tusschenpersoon optrad tusschen hem en de hugenoten om den vrede te bevorderen. Hij deelde hun nu zijn plan mede, en drong

er op aan, dat zij niet langer op het slechten van het fort St. Louis zouden aandringen. Men kon hem vertrouwen, zeide hij, want al had de Haulthain tegen hen gestreden, hij, voor zich zelf, had toch meermalen getoond het belang der hugenoten altijd voor te staan.

Tevenin antwoordde namens zijne mede-gedeputeerden. Hij zeide, dat Schomberg hun zeer hard had toegesproken en bedreigd, dat als zij niet dadelijk zeiden, hoeveel zij volgens hun lastbrief konden toegeven, hij er dan voor zorgen zou, dat zij dadelijk hun paspoort zouden ontvangen. Zij konden onmogelijk er in toestemmen, dat het fort St. Louis zou blijven staan, en dat zij hunne eigen versterkingen moesten afbreken. Zij zagen ook niet tegen den oorlog op. Men had hen al zoo dikwijls bedrogen door beloften, die hun wettig waren gedaan, zoodat zij ook niets geen vertrouwen meer hadden in eene verklaring van den Koning, dat hij hunne versterkingen zou doen blijven bestaan. De gedeputeerden gaven aan Aerssen eene copie van hunne instructie, die hier achter als bijlage III volgt.

Er was wel haast bij deze onderhandelingen, want de Spaansche gezant in Parijs legde overal bezoeken af, en deed zijn uiterste best om den vréde met Spanje te doen sluiten. Aerssen vernam zelfs, dat de gezant ook bij Richelieu was geweest, en dat deze zou gezegd hebben, dat als de vrede met Rochelle niet werd gesloten, dan dadelijk met Spanje zou worden onderhandeld, „opdat 's Conincx macht op „twee plaetsen moetende gebrocht ende gebruykt werden, niet te swack en sij [1]).”

Gelukkig voor Aerssen ontving hij den 11den Jan. bericht, dat Buckingham niet in Parijs zou komen, maar dat in zijne plaats zouden gezonden worden de graaf van Holland en de hertog van Carleton. Door de medewerking van deze gezanten toch zou de taak van Aerssen, om den vrede

[1]) Rapport legatie 10 Jan.

met de hugenoten te bevorderen, zeer worden vergemakkelijkt, en zou hij dus spoediger kunnen beginnen zijn eigenlijken last in Parijs ten uitvoer te brengen.

Richelieu zelf begon aan het sluiten van eenen vrede te wanhopen. Hij werd in dezen tijd dan ook zeer verdacht, en zijne geloofsgenooten zagen in hem een groot vijand der katholieke kerk. Hij liet Aerssen een pamflet [1]) lezen, waarin hij zeer werd uitgemaakt, en hem alle rampen werden verweten. 't Was dan ook te begrijpen, dat het hem moedeloos maakte al dat tegenwerken van verschillende zijden. „Ick bent moede, ende en wil mij mette saecke „niet meer moyen; 't mach oock gaen, soot wil. Wij trac„teren hier ende de vrouw van Rohan seijt clear uyt, dattet „al te vergeefs is 't geen wij doen, soo men metten Her„toch niet en tracteert, want al waren al d'andere leden „t' samen tevreden, dat hij alleen den oorloch wil blijven „voeren, totdat hij ende sijne Raden contentement sal „hebben ontfangen [2])." Aerssen trachtte hem eenigzins uit deze neerslachtige stemming op te beuren, en wist hem eindelijk over te halen het volgende plan goed te keuren. Aerssen zou eene audientie aanvragen bij den Koning en Z. M. uitleggen, hoe noodzakelijk de vrede voor Frankrijk was. Hij zou den vrede „eenichsints smaeckelyk" maken. Daarom moest de Koning ook wat toegeven, en op verzoek van de Staten-Generaal, die aan Frankrijk zulke goede diensten onlangs hadden bewezen, er in toestemmen, dat het fort St. Louis zou worden geslecht. De Ho. Mo. zouden dan verder voor de gehoorzaamheid der hugenoten instaan. D'Auquerre, aan wien Aerssen dit plan meedeelde, vond het ondoenlijk. Hij hoopte Aerssen nog eens te ontmoeten in het veroverde Rochelle, om daar dan een krachtig verbond met de Republiek te sluiten. Aerssen meende

---

[1] „Problematicae questiones disputandae in Sorbona sub magisterio cardinalis de Richelieu seu Rupella." Rapport legatie 12 Jan.

[2]) ibidem.

echter, dat het veel verstandiger was om, door het een en ander toe te geven, groote rampen te voorkomen. Dit had Hendrik IV ook meermalen gedaan, en de uitkomst had bewezen, dat hij goed had gehandeld.

Aerssen vroeg dadelijk audientie aan, opdat de vrede zou gesloten zijn voor de komst van de Engelsche gezanten. Hij was vol moed en blijde verwachting, dat het hem eindelijk zou gelukken, den vrede te bewerken. Hij deed dan ook den Koning een omstandig verhaal, maar deze gaf duidelijk te kennen, dat hij er nooit toe kon gebracht worden het bewuste fort te slechten. Eindelijk beklaagde de Koning zich ook zeer over de houding van den kapitein Quast. [1]) Ook een bezoek bij de koningin-moeder stelde Aerssen teleur. Zij begreep, dat het fort St. Louis, „(la pierre d'achoppement", noemde zij het) niet door den Koning kon worden geslecht. Zij zou anders gaarne zien dat de oorlog voorkomen werd, omdat zij daarvan de „swaricheyden in alle manieren hadt geprouft, tot in haer „eygen persoon toe."

Ook bij Schomberg vond Aerssen weinig troost, of-

---

[1]) Lodewijk XIII sprak zeer langzaam, en Aerssen geeft dan ook woordelijk in zijn rapport het antwoord van hem weer: „Messieurs, „je pren en très bonne part l'office, que vous faictes pour la paix, „mais je ne scauroy penser à ces coquins de la Rochelle, que le „sanq m'en monte en visage, car ils ont par leur rebellion inter„rompu tous mes desseins. J'avoy mes armes prestes pour faire la „guerre à l'Espagnol et secourir mes amis en Italie et en Allemagne, „et ils m'ont entreprius la dessus, m'empechans de passer plus avant. „Toutefois je ne suis point esloigné de la paix, mais il ne faut „point parler du fort, car j'y mettray plustost mon honneur, ma vie „et ma couronne que de le souffrir. Je trouve bon que vous parliez confidement avec le cardinal et Schomberch et le leur comman„deray. Mais, Messieurs, je me plains encor de voz navires, qui se „sont sy mal à propos retiréz de devant la Coste à Angleterre, ayant „de force jetté les francoys à terre, et traicté indignement, sans au„cun respect, mon pavillon."

Rapport legatie 13 Jan.

schoon deze het wel wenschelijk vond, dat de kwestie met de hugenoten geregeld zou zijn, als de Engelsche ambassadeurs in Parijs kwamen. Maar om het geheele fort maar in zee te smijten en zoo den vrede te erlangen, zooals Aerssen zeide, dat gedaan moest worden, vond hij onmogelijk. Het was, zeide hij, de schuld van de Staten-Generaal zelf, dat de vrede nog niet was gesloten. Zij hadden de zee voor den hertog van Soubise weer geheel open gelegd. Waren de Hollandsche schepen op de Fransche kust gebleven, dan zouden de bewoners van Rochelle al lang om den vrede gesmeekt hebben, en dien hebben aangenomen op alle voorwaarden, die de Koning maar wilde bedenken.

In een samenkomst van Aerssen met Schomberg en Richelieu bleek de laatste ook het slechten van het fort een onmogelijkheid te vinden. Een oorlog tegen Rochelle had ook niet zooveel bezwaren, als men wel zou denken, zeide de Kardinaal. Immers had de geestelijkheid aan den Koning beloofd, alle onkosten van een eventueelen oorlog voor haar rekening te zullen nemen. En wanneer men het fort zou gaan afbreken, dan zou waarschijnlijk de ligue den oorlog tegen den Koning beginnen. [1])

Zoo was deze poging van Aerssen mislukt, en wel, zooals hij zeide, „om een miserabel ende onnodich fort." Hij wist er verder nu voorloopig geen raad meer op, en besloot maar af te wachten, „Godt biddende de meeste wijs„heyt en den besten raedt."

Het was ook niet te verwonderen, dat de bewoners van Rochelle niet zoo spoedig de strenge voorwaarden voor den vrede aannamen. Zij ontvingen immers van alle kanten beloften van hulp, zoo zij in moeilijkheden zouden zijn geraakt. D'Auquerre beklaagde er zich zelfs bij Aerssen over,

---

[1]) „Ende oock om als Sijne Mat dat soude willen doen, ende den „eersten steen soude laten aenraken, dat hij dan sekerlijcke den oor„loch van de ligue op sijnen hals soude hebben, die soo wel anders „bedenckelijck moet zijn, als alle d'andere perikulen."

Rapport legatie 14 Jan.

dat er berichten uit Holland waren gekomen, dat men daar ook sterk over het verleenen van hulp dacht. Aerssen zeide, dat de Fransche regeering, wat er ook mocht gebeuren, steeds op de medewerking van de Staten-Generaal kon vertrouwen. [1])

Geheel lijdelijk kon Aerssen toch niet blijven, en verschillende personen, die hij bezocht, trachtte hij voor den vrede nog te winnen. Zoo was hij bij den kanselier [2]), die als zijn meening te kennen gaf, dat eene verzoening met Spanje misschien het heilzaamste zou zijn. Hierop is Aerssen vol verontwaardiging uitgevallen: „dat als sulcx „al soude kunnen geschieden, 't welck mij onmogelijck „docht, dattet dan soude moeten geschieden om sijne beste „vrienden eerst ende selven te moeten helpen ruïneren, „ende onder Spaignen brengen, namentlijck en Engelandt, „Denemarck ende Sweden, 't geen in Duytslandt nog res-

---

[1]) Aerssen verdedigt zijne landgenoten zeer vernuftig: „dat met „Uwe Ho. Mo. kennisse die van Rochelle niet en sullen werden ge„stijft, maer wel tot accommodatie ende redelijcheyt vermaent. Ende „of gebeurde dat eenige schepen derwaerts geraecten te gaen, dat het „selve Uwe Ho. Mo. niet en kan en mach geweeten werden; ende dat„tet onmogelijck is de Coopluyden den uytvaert ende daernae in te „loopen, daert hun goet dunckt, te verbieden, dat sijt noch dagelijcx op „hun ban ende boeten doen, selver binnen Duynkercken in s' vijants „logies ende elders." D'Auquerre vond dat men de hugenoten, die in Holland hulp vroegen voor Rochelle, aan Frankrijk moest uitleveren. Maar Aerssen zeide, dat dit in Holland niet gebruikelijk was, „daer „men gebonden was aan de reputatie, de privilegien ende vrijheyden „van den staet."

Rapport legatie 15 Jan.

[2]) Hij moest dezen spreken over den tol op de Rhône. Men wilde deze zaak tot een rechtskwestie maken, en zoo op de lange baan schuiven Aerssen echter, die bij verschillende gelegenheden toont van deze zaak volkomen op de hoogte te zijn, zelfs wat betreft geringe plaatselijke bijzonderheden, trachtte dit te verhinderen, en verklaarde telkens, dat het recht van prins Frederik Hendrik onbetwistbaar was, en dat het een persoonlijke beleediging zou zijn. wanneer men hem hierin te kort deed.

„teert ende uwe Ho. Mo. Republique. Dat hij dan van nu „af eens wilde overleggen, in wat conditie sulcken onwij- „sen Raedt deze Croon soude hebben geworpen, ontbloot „van alle sijne vrunden, ende sijnen erf- ende onversoen- „lycken vyand sooseer daerdoor tegen hem gesterckt heb- „bende, of hij dan oock soude gelooven dat dese Fransche „Monarchie soude kunnen bestaen, nae datse over een „theatre soude hebben gedient, biddende dat hij de gestel- „tenisse van Duytsland, soo die nu is, en soo die was over „vijfttien jaeren, door sijne hersenen te laten wandelen [1]).

Van den treurigen toestand in Duitschland en van de boosaardige plannen van den hertog van Neuburg ontving Aerssen juist in dezen tijd nieuwe berichten door een brief aan hem van den keurvorst van Brandenburg, gedateerd 29 November „olden styl".

De komst van de Engelsche gezanten Holland en Carleton den 19 Januari bracht een verandering in den loop der zaken. Aerssen was hen dadelijk op de hoogte gaan brengen van de onderhandelingen tusschen de Fransche regeering en de hugenoten. Zij hadden hem geantwoord, dat de Koning van Engeland hun ook had gelast, zoo spoedig mogelijk den vrede te helpen tot stand brengen. Als hun dit mocht gelukken, zouden zij toch aan Aerssen een groot deel van de eer gunnen.

Richelieu was in deze dagen niet meer zoo voor den vrede als vroeger. Hij vond, nogal terecht, de tusschenkomst van Engeland in deze zaak niet zeer aangenaam. Indien de Engelsche ambassadeurs maar eenvoudig aan de hugenoten verklaarden, dat zij in geen geval op de hulp van Engeland konden rekenen, dan zou de vrede dadelijk gesloten zijn, meende hij, en kon men de algemeene Europeesche zaken eens gaan behandelen. De Koning had hem ook reeds zijn wensch te kennen gegeven persoonlijk aan het hoofd van zijn leger naar Duitschland te mar-

[1]) Rapport legatie 17 Jan.

cheeren. Dit leger zou dan bestaan uit 12 à 15000 man Franschen, 10 à 12000 man Engelschen en 3 à 4000 man Hollanders. De Kardinaal vond deze plannen zoo goed, dat hij verder geen tijd wilde verloren doen gaan, en maar dadelijk de hugenoten met geweld onderwerpen. Hij wilde zelfs met Aerssen om een som van 200 duizend kronen, die hij nog bezat, behalve zijne schulden, wedden, dat de koning binnen korten tijd meester van Rochelle zou zijn, en de haven aldaar sluiten. Aerssen hield met 100 duizend kronen tegen, dat Rochelle binnen het jaar met geweld niet was in te nemen.

Een koerier uit Rochelle, den 27sten Januari in Parijs aangekomen, bracht ook al geen gunstige berichten, hoezeer Aerssen er ook op gehoopt had. Hij had zich, toen hij hiervan hoorde, zelfs zoo gehaast, dat hij tegenwoordig kon zijn bij het openen en lezen der brieven, maar het bleek hem toen, dat men niet wilde afzien van den eisch, dat het fort St. Louis zou worden geslecht. De gereformeerde gedeputeerden wilden nu van Aerssen de toestemming hebben voor de verklaring, dat de Staten-Generaal borg zouden blijven voor de gehoorzaamheid van Rochelle. Deze wilde dit echter niet toestaan, daar het zou zijn, alsof de Ho.Mo. een soort van verbond met de hugenoten hadden gesloten. Ook verklaarde hij, verder niet meer als tusschenpersoon te willen optreden, zoolang men den eisch, betreffende het fort, bleef stellen. Dit was zeer voorzichtig van hem, want de ijverige Katholieken verkondigden luide, dat de republiek, in geval van oorlog met Rochelle, hulp zou verleenen aan deze oproerige stad. Zij noodzaakten hierdoor de Fransche regeering deze zaak te onderzoeken. Daarom werd Aerssen den 30sten Januari bij den Kardinaal ontboden, waar hij een groot en zeer aanzienlijk gezelschap bijeen vond. Nogal vrij uit de hoogte deelde Richelieu aan den Hollandschen gezant de beschuldigingen, tegen hem ingebracht, mede. Aerssen verklaarde, dat de laster te groot was, dan dat hij zich daartegen zou

verdedigen. Men kon overal onderzoek doen, en steeds zou het blijken, dat 't juist omgekeerd was, dat hij n. l. steeds het sluiten van vrede had aangeraden. Toen bleek het, dat de bedoeling van Richelieu was geweest Aerssen gelegenheid te geven zich te rechtvaardigen. Immers hij verklaarde dadelijk daarop, het zelf ook niet geloofd te hebben, en hij verzocht hem zijne bemoeiïngen toch niet te willen eindigen, en beloofde hem de eer van het sluiten van den vrede gaarne te willen gunnen. En dit zou spoedig geschieden, zoo werd Aerssen onder strikte geheimhouding meegedeeld. Men had toch door beloften en dreigementen de gedeputeerden zoover gebracht, dat zij zouden toestemmen in het blijven bestaan van het fort, op voorwaarde dat het garnizoen echter niet grooter zou zijn dan een bepaald getal. Om nu aan Aerssen de eer van den vrede te geven, als belooning voor zijne gewaardeerde diensten in deze zaak, zou hij, als uit zich zelf, voorslaan dat het garnizoen in het fort niet meer dan 600 man zou bedragen.

De gezanten van Engeland hadden ook kans gezien alle geschillen tusschen hun land en Frankrijk uit den weg te ruimen, en hadden plannen voor een gemeenschappelijk aanvallen der Habsburgers, welke Aerssen „heroique ende noodich" noemde. Met behulp van Carleton heeft Aerssen nu getracht met de gedeputeerden het eens te worden over de vredesvoorwaarden. Het aantal der soldaten, die in het fort in garnizoen zouden worden gelegd, werd langdurig besproken. Men eindelijk aan Aerssen overliet dit getal te bepalen, alleen wilde men liever Zwitsers dan Franschen hebben. Wat de andere voorwaarden betreft, n.l. het aanstellen van een Koninklijk intendant binnen Rochelle en het bezit van de veroverde eilanden, kon men tot geen resultaat komen, en hierover wilden de gedeputeerden onderling nog wel eens onderhandelen [1]).

---

[1]) Het blijkt, dat bij dit onderhoud Aerssen een belangrijke rol

Dus alweer uitstel, waar natuurlijk de Katholieken van profiteerden. Vooral Schomberg weerde zich druk, en voer in den raad des Konings zeer heftig uit tegen Richelieu, dat men de Engelsche gezanten had toegestaan zich te bemoeien met de particuliere zaken van het rijk. En ondertusschen was de Koning op jacht gegaan, en scheen het, dat de ligue het zou winnen, en dus ten laatste alle moeite te vergeefs zou zijn geweest. Want Richelieu moest voor den aandrang der Katholieken wijken, en formuleerde de vredesvoorwaarden zoo ongunstig voor de hugenoten [1]), dat zij Aerssen kwamen verklaren, onmogelijk zulke artikelen te kunnen onderteekenen. Deze deed nu nog een laatste poging, en zond een uitvoerigen brief aan den Kardinaal, waarin hij het pro en contra opnoemde over een gezamenlijke onderneming van Frankrijk, Engeland en de Republiek tegen Duinkerken [2]). Hij toonde aan, dat deze stad voor de Republiek en voor Engeland zeer gevaarlijk

---

heeft gespeeld. Immers toen het op het laatst de vraag was, wie of aan den Kardinaal verslag van de onderhandelingen zou doen, werd hij daarvoor aangewezen. „d' Heer Graef van Hollandt was door sijne „indispositie geëxcuseert; d' heer Carleton seijde mede, dat hij niet „wel en was. Ende ick hadt de beste reden van excuse, als den „voerleden dach en nacht coertse gehadt hebbende, ende noch altera-„tie vindende, doch dat ick tevreden was mette heer Carleton te gaen. „Maer hij heeft claer uyt geseyt dat hij op Vrijdach in sulcke ma-„niere bij den Cardinaal is beiegent geweest, dat hij geenen lust en „heeft, voer als noch bij hem te gaen, soodat ick de conmissie hebbe „moeten aennemen." Rapport legatie, 2 Febr.

[1]) „Quand au fort Sa Mat. pour plusieurs considerations ne peut „entendre aux instantes supplications que ceux de la Rochelle luy „ont faictes pour le razement d'iceluy, mai Sa dite Maté le retiendra „et y establira garnison, telle qu' elle jugera necessaire pour le bien „de son service, ce qu'elle fera pareillement dans les Isles de Rez „et d'Oleron, ou Sa Maiesté fera establir un si bon ordre, que les „habitans ne seront point empechez dans la jouissance de leurs „biens." Rapport legatie, 4 Febr.

[2]) Dit deed hij vooral op verzoek der Engelsche gezanten.
Rapport legatie, 3 Febr.

was, omdat van daar uit de Spanjaarden die landen onophoudelijk zuoden aanvallen. Het was echter al gebleken, dat als Richelieu een verbond met Engeland en de Republiek zou sluiten, dit geheel andere artikelen zou hebben dan het juist gesloten verbond tusschen deze twee landen. Hij zeide toch hiervan „dat het in alle sijne leden spottelijck was [1]).”

De Engelsche gezanten hebben toch eindelijk de gedeputeerden van Rochelle weten over te halen de vredesvoorwaarden, door Richelieu gesteld, aan te nemen. Zij kregen hiervoor van Engeland vele beloften [2]) van in de toekomst steeds op hulp te kunnen rekenen. Zij waren hiertoe na zeer veel moeite overgehaald. Immers daar wordt van gezegd: „van de laetste vrede, die gemaeckt is op conditie „seer nadeeligh voor die van de Religie, ende die van haer „noyt en souden aengenomen geweest hebben sonder tus„schenspreken ende toedoen van Syne Majesteyt, die alle „sijn credyt ende authoriteyt als te pande stelde bij de

[1]) Rapport legatie, 3 Febr.

[2]) Over deze beloften leze men:

„Declaration de Monsieur le duc de Rohan, pair de France etc. „Contenant la justice des raisons et motifs qui l'ont obligé à implorer „l'assistence du Roy de la Grande Bretagne, et prendre les armes „pour la deffence des Eglises Reformées de ce Royaume. Avec lettre „des Ambassadeurs extraordinaires du Roy de la grande Bretagne „escrite a Monsieur le Duc de Rohan etc. luy donnant toute asseu„rance de la part de leur Maistre pour l'execution des choses promi„ses au traicté de paix, a luy rendue à Nismes par le Monsieur de „Montmartin député général. Puis l'acte des ambassadeurs extraordi„naires du Roy de la Grande Bretagne sur la paix de l'unsieme Fevrier „1626.” Kon. Bibl. pamflet. 3780.

Van bovenstaand pamflet zijn ook Hollandsche vertalingen. Zie Kon. Bibll. pamflet 3643, 3781 en 3778. De artikelen van den gesloten vrede kan men o. a. vinden in „Arryckulen van den vrede geaccordeert door „den Coninck aen de Inwoonderen van Rochelle. Na de Fransche „copye overgeset in Nederduisch, ende ghedruckt tot Delft bij Jan „Andriesz aan 't Macrkt-veldt in 't Gulden A. B. C. Anno 1626.” Kon. Bibl. pamflet 3642.

„kercken om haer te bewegen de selve condities aen te „nemen, selfs oock met dreygementen, opdat alsoo de eere „van den Aller-Christelyckston Coninck soude in syn geheel „behouden worden. Met vaste hoope aen syne sijde dat „deselve condities niet alleen souden vervult, maer datse „oock verbetert souden worden, waer voor hij borge ge- „worden is bij de Kercken" [1]).

Zoo werd dan, nadat zoovele bezwaren waren overwonnen, de vrede ten slotte gesloten. De Hollandsche gezant kon met trots getuigen, dat hij zeer veel hiertoe had meegewerkt. Aerssen zond dan ook dadelijk zijn secretaris, Quartelaer, met het belangrijke nieuws naar de Staten-Generaal, die zeer tevreden waren, toen zij de blijde tijding den 11den Februari vernamen, en den brenger een gouden medaille ter waarde van 200 gulden ten geschenke gaven.

Van verschillende zijden is men Aerssen ook komen gelukwenschen met den gesloten vrede, en de Kardinaal, die door ziekte verhinderd was dit persoonlijk te doen, zond hem den 7den Februari een briefje vol gevoelens van erkentelijkheid.

---

[1]) „Openbare verklaringe des Hertogen van Buckingham, Generael „van de Vlote des Groot-Machtichsten Coninck van Groot-Brittannien „van het voornemen syner Majesteyt in dese tegenwoordige crygs- „rustingen. Uyt de Fransche Copie overgeset 1627." Kon. Bibl. pamflet. 3729.

HOOFDSTUK II.

Nu waren er geen belemmeringen meer voor de beraadslagingen over een algemeen verbond tegen de Habsburgsche dynastie, en kon Aerssen eindelijk eens met zijn eigenlijke taak beginnen. Hij is dan ook vol moed en verwachting op een goeden uitslag aan het werk getogen, en, om zoo te zeggen, het tweede tijdperk van zijne legatie ingetreden. Het liet zich al dadelijk aanzien, dat het gewenschte verbond nog niet zoo spoedig zou worden gesloten. Vooreerst toch kon men wel met eenige zekerheid vermoeden, dat er nog vele bezwaren zich zouden voordoen, voordat de vrede definitief zou zijn gesloten. Richelieu zette als nummer 1 op zijn programma van werkzaamheden, dat hij in 't begin van Februari opstelde: „l'exécution de la paix, accordée aux „huguenots, en laquelle il se peut trouver beaucoup de dif„ficultez, les quelles il faut surmonter" [1]). Verder bleek het aan Aerssen, dat de moeilijkheden over den admiraal Haulthain, die zijn vertrek steeds maar had uitgesteld, nog niet waren overwonnen. Hij meende, dat er nu wel geen bezwaren meer zouden zijn tegen diens vertrek. De Fransche regeering echter wenschte hem nog een tijd lang bij Rochelle te houden, en had nog altijd een middel om de Staten-Generaal hiertoe te dwingen. Ondanks het aandringen van Aerssen toch op de betaling van de achter-

[1]) Lettres du Cardinal de Richelieu, p. 193.

stallige gelden, die Frankrijk nog aan de Republiek schuldig was, had men nog steeds met het zenden van het geld gewacht, en had men den gezant ieder keer tevreden gesteld met allerlei beloften en verzekeringen. En den 10den Februari kwam het bericht in Parijs dat Haulthain, het wachten op de toestemming van den koning moede, en gehoorzaam aan de bevelen van de Ho.Mo., met zijne vloot naar het vaderland was vertrokken. [1]) Dit verwekte natuurlijk groote ontevredenheid, daar men terecht meende, dat hierdoor de moed der hugenoten weer zou worden opgewekt, en zij den vrede zouden afkeuren. Aerssen schreef hierover natuurlijk aan de Ho.Mo., en wees hun op de moeilijkheden, die hieruit zouden voortkomen. Maar de Staten-Generaal, die dit schrijven den 23sten Februari ontvingen, vonden het niet noodig hieromtrent eene resolutie te nemen.

Een ander bezwaar tegen het beginnen van de onderhandelingen over een verbond was de meer vriendschappelijke verhouding tusschen de Fransche regeering en de Spaansche. De Venetiaansche gezant deelde zelfs aan Aerssen zijn vrees mede, dat er druk over een vrede tusschen beide landen werd gehandeld. De heer Rambouillet, „die „van allen ouden tijden gehouden is geweest meer Spaens „dan Frans te zijn", was naar Spanje vertrokken, om, zooals het heette, tegenwoordig te zijn bij den doop van den infant; maar de bovengenoemde gezant dacht voor zich zelf, dat hij memoriën en instructiën had om een algemeenen vrede te sluiten. [2])

---

[1]) Aerssen spoorde hem hiertoe ook aan in zijn schrijven, waarin hij hem het sluiten van den vrede meêdeelde:..... „afin que vous „puissiez avoir moyen de tant plustost obeyr au commandement, „lequel vous avez receu de haster vostre retour, puisque nostre ne„cessité publique nous en presse sy fort. Et en usant ainsi, vous „satisferez au respect et service que de vous à Sa Maté et à l'obéys„sance deue à noz Souverains." Rapport legatie 6 Februari.

[2]) Rapport legatie 6 Februari.

Ook waren zij, die geen vrede met Spanje wenschelijk vonden, het onderling niet eens, op welke wijze zij de Habsburgers het beste konden benadeelen. [1])

Een aantal dagen gingen voorbij zonder dat de toestand veranderde. In dien tijd had Aerssen langdurige besprekingen met den prins van Piémont, die door zijnen vader Karel Emanuel, hertog van Savoye, gezonden was, om de Fransche regeering tot krachtiger optreden in Italië aan te sporen. Hij was een bijzonder ijverig man, die met nauwgezetheid zijn last volbracht, onbekend als hij was met het feit, dat juist omstreeks deze dagen te Mouçon het vredesverdrag tusschen Spanje en Frankrijk werd gesloten. Dit verdrag was toen dan ook nog een diep geheim, daar het zelfs in orde werd gebracht buiten Richelieu om, die hier dan ook later zeer ontevreden over was. Savoye had plan om in gemeenschap met Venetië een aanzienlijk aantal troepen tegen Genua op de been te brengen. Men zou hiervoor ook schepen noodig hebben, en rekende daarom op de hulp van de republiek. Men kon te zamen 40000 man voetvolk en 7000 ruiters bijeen brengen. De prins wilde, dat er wat haast met de toebereidselen zou worden gemaakt, daar zijn vader geen middelen genoeg had, om een zoo aanzienlijke troepenmacht lang onder de wapenen te houden, en omdat men dan in hetzelfde jaar nog Milaan aan Spanje zou kunnen ontnemen. Aerssen meende, dat men niets kon bespreken, voordat de koning van Frankrijk nauwkeurig zijn plannen had meêgedeeld. Nu toch kwam ieder voor zijn eigen belang op, en drongen de Engelschen er b. v. op aan, dat men den koning van Denemarken in de eerste plaats moest steunen.

De prins echter vond het wenschelijk, om nu reeds het een en ander te bespreken, om zoodra de officiëele onder-

[1]) Zooals Aerssen aan Carleton meêdeelde: „omdat de inclinatiën „hier seer verscheyden vallen; eenige willende eenen openbaren, an„deren eenen bedeckten oorloch, den oorloch van Duytslandt alleen „met assistentie van gelt ende volck." Rapport legatie 10 Febr.

handelingen waren begonnen, het over bepaalde punten eens te zijn. Hij verzocht Aerssen op schrift te willen stellen de redenen, die den koning van Frankrijk er toe moesten brengen, zich tegen de ambitie van 't huis Habsburg te verzetten. De Hollandsche gezant heeft, na zich eerst verontschuldigd te hebben, later hierin toegestemd, en den 15den Februari een uitvoerig stuk aan den prins doen toekomen. [1])

Hoewel uit Rochelle het bericht was gekomen, dat de vrede aldaar was aangenomen, bleef men zich tegenover Aerssen zeer beklagen over het vertrek van Haulthain, en verweet men hem, dat hij niet den admiraal had aangespoord nog eenigen tijd zijn terugtocht uit te stellen. Aerssen kon echter den kardinaal niet te spreken krijgen, en ook de Koning kon hem, wegens ongesteldheid [2]), niet op audientie ontvangen vóór den 17den Februari. De ontvangst was toen echter lang niet vriendelijk, en het bleek, dat de Fransche regeering niet van plan was met onderhandelen te beginnen, voordat de Staten-Generaal eenige ophelderingen over hun gedrag hadden gegeven. De Koning zeide o.a. „dat men hem ten anderen een part of „tour gespeelt heeft int vertrecken van Hauthain, dat hij „niet en kan verswelgen. Eerst hebbende Quast van sijn „garde op de Custe van Engelandt ende daernae Hauthain „ontboden, sonder te letten op den dienst noch op de re„putatie van Syne Mat. in sulcken gelegentheyt; dattet „schijnt dat men hem totten vrede heeft begeren te dwin„gen. Voorts dat men gelooft dat ick (Aerssen) desen handel „deelachtich ben geweest, maer dat hij daervan satisfactie „begeert.” [3])

[1]) Dit belangrijk geschrift volgt hierachter als bijlage IV.

[2]) „Over eenen teen die door den nagel int vlees druckende ge„quest ende geswollen is; anderen meynen datter wat flersijns met „gequelt sij.

Rapport legatie 13 Febr.

[3]) Rapport legatie 17 Februari

En ook de kardinaal, die Aerssen den volgenden dag, dus den 18den Februari, bij zich ontving, voer heftig uit over de schandelijk ondankbare houding van de Staten-Generaal. Men had er ernstig aan gedacht, zeide hij, om den gezant maar dadelijk heen te zenden, en zou het nu aan zijn bescheidenheid overlaten, of hij wilde blijven of niet. Maar in elk geval zou men zijn tegenwoordigheid negeeren, totdat de Ho.Mo. satisfactie hadden gegeven. Aerssen verdedigde zijne lastgevers zoo goed mogelijk. Hij meende, dat het „vertreck van den Heer Hauthain meer „ongelucks dan quaede intentie is." De admiraal had gehandeld naar een bevel van ouden datum, en Aerssen stond er voor in, dat de Ho. Mo. de geheele vloot, zoo de Koning dit verlangde, weder voor Rochelle zouden willen brengen. Hij drong zoo lang bij den kardinaal aan, dat deze het een en ander over zijne plannen losliet. Richelieu noemde als voorwaarde, waarop men met de republiek weder in onderhandeling zou kunnen treden, dat de Ho.Mo. een gezant zouden zenden, die in den raad des konings namens hen zijn leedwezen zou betuigen over het voorgevallene, en den terugtocht van de geheele vloot voor Rochelle voorstellen. Verder moest de admiraal Haulthain ter beschikking van den Koning worden gesteld, en de kapitein Quast dadelijk afgezet. Dan zou de Koning de verontschuldiging aannemen zonder den terugkeer van de schepen te verlangen Hij zou alleen met den koop van 6 schepen tevreden zijn. Wat Haulthain betrof, zou de Koning den Ho.Mo. verzoeken dien weder in genade aan te nemen, daar hij vroeger goede diensten had bewezen, maar de kapitein Quast mocht niet meer in dienst worden aangenomen. Als de Staten-Generaal aan deze voorwaarden hadden voldaan, dan zou terstond ook het verschuldigde geld worden verzonden.

Het is niet te verwonderen, dat Aerssen deze voorwaarden „nieuw ende ongepractiseert" vond, en dat hij dadelijk als zijn meening te kennen gaf, dat zij wel niet zouden

worden aangenomen. Om elk uitstel echter te verhinderen, beloofde hij dadelijk een koerier naar Holland te zenden. Hij deed dit dan ook den 19den Februari, en zijne brieven werden den 6den Maart door de Ho.Mo. ontvangen. Deze besloten, ook in verband met hetgeen zij vernamen van den admiraal Haulthain, dat hunne gezanten zich moesten bepalen bij de oude verontschuldigingen [1]).

---

[1]) *6 Maart.* Entfangen een missive van de Heeren van Sommelsdyck eñ Languerack geschreven te Paris den 19 Febr. lestleden. Deselve goet gevonden is te communiceren met Syne Extie door de heeren Schimmelpeñ, Noortwyck, Hertevelt, Oostersee eñ Haersolte.

8 Maart. Gedelibereert synde opte missive den 6den deser entfangen van de Heeren van Sommelsdyck eñ Languerack, waerby geadverteert wert dat den Coninck van Vranckryck begeert had reparatie te hebben over het vertreck van den heer van Haultain met syne onderhebbende schepen, is goet gevonden dat hierop aen voorz. heeren sall werden gerespondeert, dat sy 't selve sullen hebben 't excuseren mette redenen voor desen aen haer geschreven. Hiertoe dan ingestelden brieff goet gevonden eñ geapprobeert is. Doch dat wert afgesien vañ rapport van den Lieut. Admirael de Haultain sall werden gehoort. Ende datte heer Ambassadeur van Vranckryck vande redenen sall werden geinformeert eñ versocht mede te willen schriven. Hiertoe gecommitteert syn de Heeren van Noortwyck, Beaumont en Hertevelt.

9 Maart. Is ter vergaderinge gecompareert de Luit. Admirael de Haultain doende rapport van syne reyse in dienst van den Coninck van Vranckryck opte custe van Rochelle gedaen, hem refererende tot sijn schriftelijck verbael, 't welck hij heeft overgelevert. Hierby doende dat de Capiteynen eenige vivres hebben entfangen, volgende de lyste by hem overgelevert, ende daerenboven noch hondert pistolen voor de schepen eñ 50 voor de jachten, dewelcke denselven Capiteynen sullen moeten afgecort werden. Dat hy in Januari eerst entfangen heeft haer Ho. Mo. missive van den 20 Octobris by de welcke hem gelast wert herwaerts te comen, ende opten 26 January de tweede van den 3 Decembris lestleden. Dat hij den 27 January voorts geadverteert heeft den Coninck van syn vertreck, welcke advertentie in twee dagen eñ twee nachten te Paris conde wesen, synde den 3 February den wint goet wesende t' seil gegaen, eñ den 6 te Vlissingen gearriveert. Verhalende mede dat den Coninck hem eñ de Capiteynen elcx met een goude ketting heeft vereert. Ende daermee, als de schepen van den heer Soubise waren gedestrueert, alle Capiteynen ende matrosen met een maent gagie, ende hem met een

Het was blijkbaar voor de Fransche regeering niet onaangenaam een reden te hebben om de onderhandelingen wat slepend te houden. De verschillende gezanten beklaagden zich ook aanhoudend over den weinigen voortgang der zaken, hetgeen wel niet te verwonderen is als men bedenkt, welke plannen er aan de hoven te Parijs en te Madrid werden gesmeed. Dat het alleen maar om uitstel te doen was, kan men b.v. hieruit zien, dat Aerssen, ofschoon men hem plechtig had verzekerd, dat zijn tegenwoordigheid zou worden genegeerd, zoolang de Ho.Mo hunne excuses niet hadden gemaakt, officieel werd uitgenoodigd bij het ballet, dat aan het hof werd gegeven. De Engelsche gezanten en vooral de prins van Piémont dreigden zelfs met hun vertrek, wanneer nu niet dadelijk de onderhandelingen ernstig zouden worden begonnen. Den laatsten dag van Februari was Aerssen om deze reden dan ook nog eens met Richelieu gaan spreken. Het bleek toen, dat de Kardinaal het zeer moeilijk vond iedereen zijn zin te geven, en overal tegelijk den oorlog te beginnen.

---

pension van 3000 gl. 't welck hy niet en heeft willen entfangen. Dat oock den Coninck hem eñ Capiteyn Dorp vereert heeft met d'ordre van St. Michel, hem referende voorts tot sijn verbael met presentatie van ten allen tyde alst haer Ho. Mo. sall gelieven particuliere onderrichtinge van alles te geven. Haer Ho.Mo. hebben den voorz. Lieut. Admirael de Haultain voor syne goede devoiren bedanckt, ende begeert dat hij bij geschrifte wilde stellen 't geen de Capiteynen op rekeninge van gelt en vivres hebben ontfangen, alse 't selve in de liquidatie te passe sall comen. Hebben mede goet gevonden dat hij den Ambassadeur van Vranckryck sal gaen begroeten, soo wanneer de heeren van Noortwyck, Beaumont eñ Hertevelt volgens de resolutie van gisteren by denselven heer Ambassadeur sullen syn geweest.

10 Maart. De heeren van Noortwyck, Beaumont eñ Hertevelt hebben gerappoiteert datten heer Ambassadeur van Vranckryck haer geantwoort heeft opt versouck bij hun gedaen, van dat hy 't vertreck van den heer van Haultain mede wilde excuseren, dat hij geen advisen heeft, dat hierover miscontentement in Vranckryck soude syn; 't welck goet gevonden is, dat by de rescriptie sall werden gevoucht aeñ heeren van Sommelsdyck eñ Languerack.

Hij begreep best, dat een groot deel der kosten door Frankrijk zou moeten betaald worden, en daartoe was men niet in staat. In minder dan twee jaar had de Koning toch 40 millioen gulden voor buitengewone zaken uitgegeven. Richelieu vond het daarom maar 't beste het oude verbond met de Republiek eenvoudig te vernieuwen.

De Kardinaal had het in dien tijd ook bijzonder druk met zijne besluiten tegen de duellen, die zooveel tegenstand bij den adel hebben verwekt [1]). Aerssen besteedde ondertusschen zijne dagen ook goed, en stelde o.a. een ontwerp-verdrag tusschen Frankrijk en de Republiek op [2]).

Richelieu en Schomberg waren, hoewel niet vlug met het nemen van besluiten, in 't geheel niet karig met allerlei goede beloften, en velen lieten zich hierdoor misleiden. De prins van Piémont b.v. was vol goeden moed, vooral toen hem beloofd werd, dat hij het commando zou hebben over het geheele leger. Hij beloofde aan Aerssen er zorg voor te zullen dragen, dat ook de koning van Denemarken zou worden geholpen. Hier drong ook sterk op aan de prins van Oranje, die zich insgelijks voor den oorlog uitrustte, en o.a. aan Aerssen gelastte de Fransche officieren, die in dienst

---

[1]) De mareschal van Chastillon, die Aerssen kwam verzoeken om zijn medewerking voor eene benoeming van Commandant over het leger, dat in Duitschland zou worden gezonden, vertelde den Hollandschen gezant „dieu middach besich geweest te sijn mettet arres„teeren vant Edict tegens de duellen, dat eyntelijck gesloten is, heb„bende den Coninck belooft tegens donderdach in de Kerke van onse „Lieve Vrouwe van deze Stadt te sullen sweeren geen gratien te „sullen accorderen in 't stuck voor de duellen tegens 't selve Edickt, „dat den chancelier gelycken eedt sal doen, geen gratien voortaen te „sullen mogen segelen, op privatie van sijn offitie"

Rapport legatie, 27 Febr.

Belangrijk voor de kennis van de plannen, die Richelieu in dezen tijd had, is ook: „Advis sur les affaires présentes qu'a le Roi en „Février 1626."

Lettres du Card. de Rich. p. 193 ssqq.

[2]) Dit stuk en den begeleidenden brief vindt men hier achter als bijlage V.

van de Ho.Mo. waren, te waarschuwen, dat zij den 1sten April bij hunne regimenten en compagniëen moesten present zijn [1]).

De Engelsche gezanten waren echter niet zoo goedsmoeds, en dachten er zelfs aan maar zoo spoedig mogelijk te vertrekken [2]). De verhouding tusschen Frankrijk en Engeland, die door de komst van de gezanten eerst heel wat was verbeterd, werd toch den laatsten tijd hoe langer hoe vijandiger. De Fransche gezant in Engeland, de Blainville, meende ook reden te hebben zich gekrenkt te gevoelen, terwijl de koning van Engeland juist zeer ontevreden was over het ongepast optreden van dien gezant [3]).

Met de bespreking van deze feiten werden weder verscheidene dagen gemoeid, en ofschoon de Blainville werd teruggeroepen, omdat hij wat al te scherp zich had uitgelaten, werd hierdoor de klove niet gedempt, en Marie de Medecis dreigde zelfs, dat, als de behandeling van hare dochter in Engeland niet beter werd, de goede verstandhouding groot gevaar zou loopen.

Richelieu vertrok den 12den Maart plotseling naar Li-

---

[1]) Zie rapport legatie, 4 Maart.

[2]) Carleton zeide aan Aerssen: „dat hij vreesde, datse hun af- „scheyt sullen moeten nemen, eerse de saken ten principalen sullen „hebben kunnen bereyden." Rapport legatie, 7 Maart.

[3]) De brieven van de Blainville werden altijd op last van de Engelsche regeering onderschept. Karel I had aan de Bl. een brief doen toekomen, waarin hij dezen uitmaakte voor een intrigant, „gecomen „vañ Beginnen aen met quade intentie ende practique om misver- „standen te veroorsaecken tusschen beyde de Coningen, ende particu- „lierlijck tusschen den Coninck ende de Coninginne, daerom den Coninck „verclaert met hem nyet meer te begeren te tracteren, hem ten dien „fine t'acces in syne hoven verbiedende ende nyet te comen in „presentie, daer Syne Mat of de Coninginne sal wesen." De Blainville had geantwoord, dat hij steeds alleen naar den last, hem door zijnen souverein gegeven, had gehandeld, „eñ dat men aen persoonen van „sijn conditie nyet en heeft te prescriberen waer hij sal hebben te „gaen, eñ waer nyet, maer dat hij desnyettegenstaende sal gaen al, „waer den dienst, eer eñ reputatie van sijnen Coninck hem sal „obligeren."

mours, en hierdoor kon natuurlijk niets van belang worden gedaan. Aerssen hield echter met verschillende personen van aanzien besprekingen, die ten doel hadden zooveel mogelijk samenwerking te krijgen onder de staten, die belang hadden bij vermindering van de macht der Habsburgers. Zoo had hij met Schomberg een merkwaardig onderhoud, waaruit men al kon zien, dat de voorwaarden van een eventueel verbond tusschen Frankrijk en de Republiek voor den laatsten staat zoo bezwaarlijk mogelijk zouden zijn. De maarschalk vond, dat het van zelf sprak, dat de Ho. Mo. betalen zouden voor alle hulp, die zij van Frankrijk ontvingen, niettegenstaande Aerssen hem er op wees, dat de republiek daartoe niet in staat was, en zich allerlei verplichtingen, b.v. over het sluiten van vrede, oplegde, wat in de plaats van de vergoeding van de kosten kwam. Schomberg beschouwde echter die verplichtingen eenvoudig als waarborgen voor den koning, dat de Republiek haar bondgenoot niet in den steek zou laten.

Ten slotte werd het voor iedereen duidelijk, waarom de Fransche regeering met de eigenlijke besprekingen over een gezamenlijk optreden tegen de Habsburgers zoo lang had gewacht. Het kwam nl. nu aan den dag, dat in den laatsten tijd drukke onderhandelingen waren gevoerd met de Spaansche regeering over den vrede. De Fransche gezant had zelfs, zonder last en zonder eenige kennisgeving, een voorloopig verdrag gesloten met den Koning van Spanje. De Koning van Frankrijk had echter de artikelen van het verdrag niet goed gekeurd, en aan de Fargis bevel gezonden dadelijk terug te keeren, om van deze vermetelheid rekenschap te geven. Deze was toen naar Olivarez gegaan, en had hem gezegd, dat hij in ongenade was gevallen, en gevraagd, of de artikelen van den vrede niet ten gunste van Frankrijk konden worden veranderd. De Spaansche minister had hierin toegestemd, en had nu zulke wijzigingen in het ontwerp-verdrag aangebracht, dat men thans in Frankrijk er wel ooren naar had.

Het is wel onbegrijpelijk, dat van het bovenstaande niets was uitgelekt. Immers den 7den Februari was de eerste dépêche van de Fargis hierover door den Koning ontvangen. Men had toen dadelijk aan het hof begrepen, dat men van de zonderlinge wijze, waarop de Fargis zijn ambt, als gezant, vervulde, groot voordeel kon trekken. Eerst ontving dan ook de Fransche gezant van den Koning eene duchtige berisping, maar daarin schemerde toch door, dat men niet ongezind was met onderhandelen verder te gaan. „Plust à Dieu que Fargis fust aussi habile homme „que vous estes fort sage, et c'est un fol parfait. La pre-„mière fois il a fait une chose de sa teste sans mon sceu; „la deuxième il n' a pas suivy mes ordres; je le chastieray „exemplairement. Cependant le profit que nous tirons de sa „folie, le Roy mon frère et moy, est que nous cognoissons bien „tous deux qu'il n'y a plus d'aigreur en nos esprits, que nous „voulons la paix. Et afin de vous le tesmoigner par effet, bien „que je ne puisse recevoir le Traitté, qu' a fait Fargis, j'en ren-„voieray un en Espagne, si que de moi. où j'apporteray le moin-„dre changement que je pourray. Mais comme j'adjousteray „le moins, qu'il me sera possible, ce sera à mon frère le „Roy, vostre maistre, de n'en faire aucune difficulté. Mon-„sieur l'ambassadeur je ne m'esloigne pas de penser de „grandes choses avec le Roy mon frère. La Reyne-Mère „du Roy a parlé conformément." [1])

Men krijgt nog beter inzicht in deze kwestie, wanneer men een brief van Richelieu van 4 Februari aan de Fargis leest. Deze luidt als volgt:

„Monsieur. Il n'est point besoing que je vous tesmoigne „le déplaisir que le roy a eu de l'action que vous avez „faicte sans ordre et sans pouvoir; les lettres de S. M. „vous le feront asser cognoistre, et moy je compatis au

---

[1]) Response faite par le Roy à l'ambassadeur d'Espagne, touchant le Traitté, fait par le Sr de Fargis.

Maximes d'état de Rich. CLIV p. 796.

„malheur auquel je voy bien que vostre zelle vous a porté. „A toute faute, il n'y a qu' amende; je prie Dieu que ceux, „qui vouldroient prendre avantage de vostre action, soient „capables de considérer, que c'est leur bien de vous donner „lieu de l'amender, puisque ce que vous avez faict ne peut „subsister, et que le réparant avec légalité, il s'en suivra un „bon accord, qui sera de durée. La depesche, que vous „recevrez de M. d'Herbault, vous instruira de l'intention du „roy. Seulement vous diray-je en particulier que si vous „pouver obtenir des Espagnols que les peines, qui seront „imposées dans le traicté aux contraventions, qui peuvent „arriver de la part des Grisons, n'allassent point jusques á „la privation de la souveraineté, vous sortiriez glorieux „de vostre affaire, et avec telle satisfaction du roy, que „je me rendrois volontiers solliciteur des tesmoignages „de son ressentiment. Et véritablement il suffiroit que le „traicté portoit qu'ils soient privéz du droict de confir-„mer les juges et magistrats, nomméz par les Valtelins, et „de la somme qu'ils doivent recevoir par l'article neuf-„viesme pour recompense de pourvoir que le traicté „accorde aux Valtelins de nommer lesdits juges, et, en „outre, qu'ils seroient sujets à telles peines que les deux „roys arbitreront ensemble. . . . .

„. . . . .

„. . . . . Je supplie Dieu qu'il conduise et bénisse „vostre entremise en cette action, et que j'aye lieu de „vous faire cognoistre que je suis. . . etc." [1])

Al deze onderhandelingen waren zoo geheim mogelijk gevoerd, [2]) en de verschillende gezanten in Parijs lieten

---

[1]) Lettres du Cardinal de Richelieu p. 189.

[2]) „On traitoit la paix en Espagne avec un si grand secret que „non seulement on ne le savoit, mais on ne s'en doutoit pas; „et le Roȳ se prepéroit si fortement à la guerre, qu'il n'y avait aucun „qui ne crût que ce ne fût un dessein arrêté.

Mémoires de Richelieu p. 13.

zich door beloften en door het maken van groote oorlogsplannen om den tuin leiden. De moeilijkheden in Engeland, de terugroeping van den admiraal Haulthain, ja zelfs de ongesteldheid van den kardinaal Richelieu, het waren allen heerlijke middelen geweest voor de Fransche regeering, om de onderhandelingen over een algemeenen oorlog maar uit te stellen. Men begreep toch zeer goed, dat de bondgenooten tegen een vrede met Spanje zich ten sterkste zouden verzet hebben. Men kan zich dan ook ternauwernood voorstellen, hoe verontwaardigd en teleurgesteld de gezanten van Engeland, Denemarken, Savoye, Venetië, de Nederl. republiek, Brandenburg enz. waren, toen zij bemerkten, dat zij hunnen kostbaren tijd hadden verloren door het aanhooren van beloften, waar niets van gemeend was geweest. Men overstelpte de Fransche regeering dan ook met verwijten, die kalm werden aangehoord. De verschillende regeeringspersonen te Parijs, die den gesloten vrede goedkeurden, verdedigden de houding hunner regeering met de bewering, dat deze vrede volstrekt niet nadeelig was voor een van Frankrijks bondgenooten. Richelieu zeide tegen den prins van Piémont, die persoonlijk zeer teleurgesteld was, dat de Fransche Koning vast van plan was den oorlog in Duitschland met alle kracht te beginnen.

HOOFDSTUK III.

Vooral was Aerssen natuurlijk over den gesloten vrede zeer teleurgesteld. Het was dan ook wel ontmoedigend voor hem te beseffen, dat hij, na al zijne bemoeiïngen, nog even ver was als bij zijne komst in Parijs. Daarbij kwam nog, dat Richelieu voor een tijd de stad uitging, en de Hollandsche gezant voor zijne zaken verwezen werd naar den heer d' Herbault, die zelf bekende weinig op de hoogte daarvan te zijn [1]). Toen Aerssen hem hiervan eenigszins op de hoogte had gebracht, gaf d' Herbault als zijne meening te kennen, dat het verdrag van Compiègne moest worden vernieuwd. Aerssen zeide echter, dat dit verbond was gesloten alleen in het belang van de finantien, en niet de strekking had een algemeenen oorlog tegen het huis Habsburg te beginnen [2]). Nu de Staten-Generaal zich zoo nauw met Engeland hadden verbonden, moesten zij ook eene nieuwe verbintenis met Frankrijk aangaan. Men kon ook niet van de Ho.Mo. blijven eischen, dat als een verbond met den Franschen Koning werd gesloten, zij

---

[1]) „Hij seyde, dat hij hiervan geen kennisse en hadde, als nieuw „in de uytheemsche saken betrocken; dattet hem leedt was dat den „Cardinael dus blijft geindisponeert, waerdoor de affairen eenichsints „blijven stilstaen." Rapport legatie, 24 Maart.

[2]) De artikels van het verdrag van Compiègne zijn hierachter als bijlage VII afgedrukt, om te laten zien, dat Aerssen met zijne bewering gelijk had.

daarvoor hunne vrijheid van handelen geheel zouden prijs geven, en b.v. geen vrede of verdrag met Spanje sluiten zonder toestemming van de Fransche regeering. Het verdrag van Compiègne was voor drie jaar gesloten, en daarom hadden de Staten-Generaal in verschillende voorwaarden toegestemd, maar voor de toekomst wilden zij zich de handen niet zoo binden.

De Fransche regeering heeft nu nog niet openlijk willen verklaren, dat zij vooreerst niet aan een openbaren oorlog deel wilde nemen. De prins van Piémont werd zelfs nu nog misleid. Hij ging naar den Koning, om dezen te herinneren aan de vroeger telkens gedane beloften en kreeg tot antwoord, dat de Fargis zou worden teruggeroepen en voor zijne vermetelheid gestraft. Met den kardinaal, wiens ongesteldheid zooveel vertraging veroorzaakte, moest men nog overleggen, omdat er nog geen besluit was genomen. De geheele vrede, zeide de Koning aan den prins van Piémont, was het werk van Olivarez geweest. Deze had aan de Fargis de artikelen gegeven onder voorwaarde, dat, als deze door hem binnen het uur niet werden geteekend, de koning van Spanje aan Frankrijk den oorlog zou verklaren. De Fargis was voor dit dreigement gezwicht, en had de artikelen geteekend.

De prins van Piémont ontving echter spoedig een ander inzicht in deze zaak. Er was n.l. een brief van den gezant van Genua aan 't hof van Madrid, geadresseerd aan de regeering van Genua, onderschept, en hieruit bleek ten duidelijkste, dat de geheele handeling van de Fargis op gezag van het Fransche hof was geschied. [1]) De hertog van Savoye was hier zoo verontwaardigd over, dat hij zijn zoon bevel zond onmiddellijk in Parijs zijn afscheid te nemen [2]). De schuld van al deze gebeurtenissen werd door

[1]) Zie rapport legatie 27 Maart.

[2]) De gezant van Savoye oordeelt ook lang niet vriendelijk over de handelwijze der Fransche Regeering: „taxerende 's conincx mi-

den gezant van Savoye geweten aan Richelieu, die binnen- en buitenlands den vrede wilde.

Aerssen verkoos nu natuurlijk zijn vertrek ook niet langer uit te stellen, en schreef daarom een brief aan Richelieu, waarin hij, het lange wachten moede, een duidelijk antwoord vroeg op de vraag, of de Kardinaal een verbintenis met de Staten-Generaal wilde aangaan of niet. In het laatste geval, schreef Aerssen, zou hij zoo spoedig mogelijk vertrekken. Den 20sten Maart kon Aerssen eindelijk den Kardinaal te Charonne te spreken krijgen. Uit dit onderhoud bleek, dat men den Hollandschen gezant toch nog aan het lijntje wilde houden. Richelieu immers begon dadelijk te vragen, of de Staten-Generaal al hadden geantwoord op den eisch om voldoening te geven over het vertrek van den admiraal Haulthain. En toen Aerssen hierop met allerlei verontschuldigingen ontkennend had geantwoord, zeide Richelieu, dat dit zeer jammer was, daar men in het andere geval, binnen drie dagen het geheele verdrag met de Staten-Generaal zou hebben gesloten. En nadat hij aldus voor het sluiten van een verdrag een onmogelijke voorwaarde had gesteld, verklaarde hij op verzoek van Aerssen, die om geen tijd te verliezen, maar vast beginnen wilde met het onderhandelen over een verdrag, waarover men later dan kon beslissen, of het zou gesloten worden of niet, dat hij slechts eene vernieuwing van het verdrag van Compiègne wilde, alleen vermeerderd met een artikel, dat den Koning waarborg zou geven, in 't vervolg niet meer door de Ho.Mo. bedrogen te kunnen worden. Aerssen vond dit onmogelijk, daar het verdrag van Compiègne eenvoudig eene leening was, en de Staten-Generaal thans met een verbond met Frankrijk geheel andere plannen hadden. Richelieu vroeg toen

„nisters daerin gehandelt te hebben als Turquen en Barbaren, prin-
„cipalyck over 't ontkennen van last gegeven te hebben.

Rapport legatie 3 April.

of Aerssen een ontwerp voor een tractaat wilde maken [1]).

Wat de Engelsche gezanten betreft, het is gemakkelijk te begrijpen, dat zij ook te kennen gaven eerstdaags te zullen vertrekken [2]).

Zij beklaagden zich bij Aerssen zeer, door allerlei kleinigheden zoolang te zijn opgehouden, en ten slotte toch niets te hebben tot stand gebracht. Zij brachten den laatsten Maart aan Aerssen een afscheidsbezoek, maar hebben hun vertrek toch nog eenigen tijd uitgesteld. en van de Fransche regeering de belofte gekregen, dat de Blainville zou worden teruggeroepen, en dat de Hollandsche gezant „met contentement sal vertrecken" [3]). Het doel van hun tocht n.l., om de medewerking van Frankrijk te krijgen tot het heroveren van de Paltz, was mislukt. Richelieu beloofde hun alleen, den koning van Denemarken niet geheel zonder ondersteuning te laten. De agent van Denemarken was hiermede lang niet tevreden, maar toen hij zich over de geringe hulp van Frankrijk beklaagde, ontving hij tot antwoord, dat Denemarken zelf er te veel voordeel van zou trekken, indien het van Frankrijk meerdere ondersteuning ontving [4]).

Aerssen kon echter maar niet wegkomen, want, nadat hem, op zijn verzoek, eerst eene audientie bij den Koning was toegestaan, kreeg hij later weer bericht, dat Z. M. de audientie moest uitstellen wegens buitengewone en plotselinge drukte. De Koning zou binnen eenige dagen naar Fontainebleau vertrekken, en daar Aerssen zijn af-

---

1) Dit ontwerp volgt hierachter als bijlage VI.

2) Carleton vertelde aan Aerssen, dat men in Engeland zeer ontevreden was over de houding van de Blainville. Deze had alle feiten toch zeer overdreven, en o. a. meegedeeld, dat zijn leven zelfs gevaar had geloopen. Rapport legatie 28 Maart.

3) Rapport legatie 3 April.

4) Aerssen troostte den agent van Denemarken door te zeggen, dat hij ook „meer reden van clagen als lachen over 't generael hadde." Rapport legatie 6 April.

scheid geven [1]). Want hoewel de heer van Sommelsdyck den 21sten April eerst bericht kreeg van de Staten-Generaal, dat zij besloten hadden hem terug te laten komen, was hij toch voor zich zelf besloten, zoo spoedig hij maar eenigszins kon, het hof van Parijs te verlaten [2]).

Ondertusschen had men toch eenigszins aan het verlangen van Aerssen voldaan, door hem nl. bekend te maken met enkele artikels, die men bepaald bij een eventueel verbond tusschen Frankrijk en de Republiek wilde bekrachtigd hebben. De inhoud hiervan kwam op het volgende neer. De Koning zou de benoeming hebben van de hoofdofficieren der regimenten; in de Fransche regimenten moesten worden toegelaten „aulxmosiniers ende papen"; de Ho. Mo. moesten den koning helpen met een vloot van 25 schepen, „van 300 tot 500 vaten", geheel en al goed uitgerust, voor het geval Z. M. in oorlog zou komen in zijn land of daarbuiten, „binnen tegens syne ongehoorsame ondersaten „vañ huguenotte religie, eñ buyten tegens de vreemde vy-

---

[1]) Aerssen schreef zeer gemelijk in zijn rapport, dat hij wel hierin moest toestemmen, „hoewel ick seer impatientich ben over 't „lanck slepen van de deliberatien, door welcke onsekerheyt uwe Ho. „Mo. dienst eñ affaires seer worden verongelyckt."

Rapport legatie 3 April.

[2]) „Entfangen een missive vande heeren van Sommelsdyck eñ Lan„guerack geschreven te Paris den 3den deses, houdeñ datte redenen „van haer Ho. Mo. missive van den 8 des voorleden maent Marty, „raeckende het vertreck van den heer van Haulthain, den Coninck „geene satisfactie hebbeñ gegeven, geen apparentie is hier noch eenich „gelt te becomen, waerop gedelibereert synde, is goet gevonden, dat „gerescribeert sall werden, dat sij den noot eñ swaricheyt van 't Landt „nochmaels sullen representeren, ende soo sij sien, dat doort verblyf „van den heer van Sommelsdyck daerinne geen groot wonder en is „te doen, dat in sulcken val de heer van Sommelsdyck sijn afscheyt „sall nemen; latende de rest vañ instructie bevorderen by den Heer „van Languerack; synde mede goet gevonden, datte heer Ambassa„deur d'Espoisses sall werden versocht de voorz. devoiren te willen „seconderen, daertoe versocht syn de Heeren Beaumont eñ Haersolte."

Resoluties Ho. Mo. 14 April.

„anden”; de eerste acht maanden zouden de Ho. Mo. de kosten er van dragen, en zou de Koning de eventueele schade voor zijne rekening nemen, en na dien tijd zouden de Ho. Mo. voor hun hulp ontvangen de helft van het geld, dat zij jaarlijks van Z. M. ontvingen; eindelijk mochten de Ho. Mo. niet met Spanje onderhandelen over vrede of verdrag zonder toestemming van Frankrijk. Het is niet te verwonderen, dat deze artikelen, die zeer uit de hoogte en ruw waren gesteld, door Aerssen voor onaannemelijk werden verklaard. Tot zijne verbazing kon hij niet eenmaal afschrift van deze artikelen bekomen. Op zijn verzoek hierom werd hem geantwoord, dat in Fontainebleau over het ontwerp zou worden gehandeld. De welwillendheid, waarmede men Aerssen in 't begin van zijn verblijf had bejegend, was ook geheel verdwenen, en had plaats gemaakt voor een eenigszins vijandige houding. Vooral Schomberg sloeg een zeer hatelijken toon tegenover Aerssen aan [1]), die echter ook niet naliet er op te

[1]) Hij zeide o. a. van de Ho. Mo., dat zij „hun met vlauwe eñ frivole excusen meynen te behelpen opt vertreck van den heer Hauthain ende Quast, doerwelcke ontschuldingen uwe Ho. Mo. meer „schijnen te soucken als te verdienen de goede gratie ende liberale „effecten van Syne Mat; dat Syne Mat daerom seer gestoort synde, „nyet en is te bewegen geweest mij audientie te geven, siende dat »hij geoffendeert is geworden met dit vertreck int gesicht van gans „Europe, ende dattet aen Uwe Ho. Mo. nyet en heeft ontbroken erger „te doen, dat Uwe Ho. Mo oock nu noch weijgeren daerop eenige „reparatie te doen: dat Syne Mat Mr. d'Espesses heeft doen schrijven, „om Uwe Ho. Mo. sijne clachten daerover te doen; oock dat Syne „Mat boven dat miscontentement noch een ander heeft genomen, „verstaen hebbende dat ick geweygert hebbe priesters te consenteren „aende fransche trouppen, Syne Mat wesende een Godtvresent Coninck, „nyet kunnende gedoogen dat syne ondersaten in hunne sekere ver„dommenisse souden gaen, alse souden moeten dienen; daerop ick „soude hebben te letten; ende dat ick nyet qualyck en sall doen „binnen thien of twaelf dagen nae Fontaynebleau of daerontrent, „daer d'Ambassadeurs gaen, te trecken, eñ dat men met mij opt eynde „vañ weke van paeschen sal handelen, eñ sien of wij malkanderen

wijzen, dat de Ho.Mo. evenzeer reden tot klagen hadden over het niet ontvangen van gelden, die hun volgens wettig contract toekwamen. Om echter later het verwijt niet te hooren, dat het aan hem had gelegen, dat zijn gezantschap niets had uitgewerkt, beloofde hij naar Fontainebleau te zullen gaan, ofschoon hij verklaarde, dat de artikels, zooals hij die had gehoord, onmogelijk door hem konden worden aangenomen. De republiek kon dat ook niet doen met het oog op Engeland, waarmede zij een aanvallend en verdedigend verbond had gesloten. De heer d'Auquerre moest zelfs Aerssen toegeven, dat een verbond op zulke voorwaarden onmogelijk door de Ho. Mo. kon worden gesloten, en meende, dat eene verlenging van het verdrag van Compiègne de eenige uitkomst zou zijn [1]). Tot den 16den April bleef Aerssen nog in Parijs, en bij de verschillende menschen, die hij bezocht, was het hem eene voldoening te kunnen opmerken, dat zij ook zeer ontstemd waren over de wisselvallige politiek der Fransche regeering. Hij beklaagde zich ook zeer over de kosten, waarop men hem joeg, daar hij nu weder in Fontainebleau een nieuw logies moest hebben, en men hem daar hooge prijzen voor vroeg [2]).

Bij een samenkomst met den kanselier, Schomberg en d'Herbault, heeft Aerssen het ontwerp-verdrag, dat, naar men hem zeide, eenigszins was gewijzigd, door een list even in handen weten te krijgen [3]). Hij merkte dadelijk op,

---

„sullen kunnen verstaen oft nyet, ende dat sulcx haest sal gedaen „of gefailleert wesen." Rapport legatie 7 April.

[1]) d'Auquerre betreurde het zeer, dat de Ho. M. geen betere voldoening aan den Koning gegeven hadden voor dien „coup de poignard au sein." Rapport legatie, 7 April.

[2]) „Betalende voer het dack van een miserabel logis tegens vijf en „twintich gulden 's daechs, boven onse costen, peerden, carossen, carren „ende diergelycke." Rapport legatie, 17 April.

[3]) „d'Heer van Erbout prepareert sich om 't voorz. tractaet te lesen, „dan ick versoucke, dattet mij ter hande mach gestelt werden om „hem in sijn jaeren te soulageren, dat nae eenige excusen ten lesten „geconsenteert wort." Rapport legatie, 18 April.

dat de titels van de Ho.Mo. niet volledig waren genoemd en o.a. ontbreekt „haultz et puissants". Hij zag verder „dattet „secours maer soude sijn van een millioen guldens, daer „noch afgaande negenenveertich duysent guldens voor d'of- „ficieren, datte alliantie soude dueren een tijd van ses „jaeren, (in de voergaende conferentie was gestelt thien „jaeren) dattet ondertusschen Uwe Ho.Mo. nyet en soude „vrijstaen te tracteren metten Coninck van Spaignen van „Peys of Tresve, sonder consent van Sijne Mat, dat Uwe „Ho.M. in erkentenisse van sulcke benefitie Sijne Mat sul- „len moeten secourreren ses weken nade Sommatie met „eene Vlote van vijf en twintich schepen van twee tot „vijf hondert vaten, gemonteert en geprovideert van alles „nae behooren, eñ die op hun eijgen costen onderhouden „den ganschen tijt van acht maenden, die te beginnen te „reeckenen van den dach datse 't seyl sullen sijn gegaen; „'t selve te moeten doen voer eens eñ voer d'eerste mael, „eñ nae d'expiratie van deselve acht maenden, dat dan „Uwe Ho.Mo. sullen contribueren de helft alleen vant se- „cours, dat deselve van Sijne Mat ontfangen. Ende sullen „dese assistentie doen als Sijne Mat van eenige vreempde „sal werden aengetast *om wat oorsaecke het mochte wesen.* „Maer hebbende voorts Sijne Mat eenige schepen van doen „om eenige ongehoorsame ondersaten vañ huguenote reli- „gie tot hun debvoir te brengen, dat in sulcken geval Uwe „Ho.Mo. van gelycken gehouden sullen blijven Sijne Mat te „secourreren op hun costen mettet voorz. getal van sche- „pen, gequalificeert als boven, geprovideert van munitien, „geschut, vivres eñ alle andere behouften, voer den selven „tijt van acht maenden, eñ daerna tegens de helft van de „assistentie, die Sijne Mat jaerlycx accordeert, doch dat „Uwe Ho.Mo. op deselve schepen geen matrozen en sullen „stellen, dan alleen die noodich sullen wesen om de sche- „pen op hun rende-vous te brengen, die dan oock sullen „gerenvoyeert worden, omdat bij de experentie gevonden „is, dat Uwe Ho Mo. zeevolck tegen die van Rochelle hun

„weygeren te laten gebruycken. Voorts bij een bysonder „article apart wort gestipuleert, dat de Fransche regimen- „ten met priesters sullen werden versien. Ende eyntelyck „dat Uwe Ho. Mo., contravenierende in een van alle de „pointen vant tractaat, sullen vervallen vant selve, eñ aen „Sijne Mat moeten restitueren alle de genoten penningen „op gelycke termynen als die ontfangen sijn [1]."

Aerssen heeft dadelijk de bezwaren genoemd, die hij tegen dit ontwerp had. Vooreerst vond hij de hulp, die de Ho. Mo. zouden ontvangen, veel te gering. Ten tweede vond hij den tijd, waarvoor het verdrag werd gesloten, te kort. Ten derde was, zijns inziens, de bepaling, dat de Ho. Mo. niet met Spanje mochten onderhandelen zonder toestemming van den koning van Frankrijk, veel te bezwarend. Ten vierde vond hij, dat de hulp, die de Ho. Mo. den Koning terug moesten bewijzen, te groot was, en het laatste bezwaar, dat hij had, was het toelaten van priesters in het leger. Men antwoordde hem, dat het ontwerp, zooals het was, moest worden aangenomen, en dat vooral het artikel omtrent de priesters onveranderd moest blijven. [2]) Dit vond Aerssen geen manier van onderhandelen, want het was eenvoudig aan de Ho. Mo. de wet voorschrijven. Hij zou nooit de verantwoording op zich willen nemen van zulk een verdrag goed te keuren. Daarom heeft hij „met groote sachticheyt en respect" voorgesteld, dat men hem het ontwerp zou geven, en hij het zou meenemen, opdat de Ho. Mo. zelf er over spreken en beslissen konden. [3])

Maar dit voorstel viel niet in goede aarde, en vooral

---

[1]) Deze korte inhoud van het ontwerp-verdrag, dien Aerssen in zijn rapport geeft, is hier overgenomen tot beter begrip van de volgende onderhandelingen.

[2]) Schomberg vond het vreemd, dat Aerssen zich tegen dit artikel verzette, omdat de Ho. Mo. „alle secten admitteerden en Joden selver." Rapport legatie, 18 April.

[3]) „Doch diewijlen de Souverainen dickwils dingen passeren, die „hunne ministers nyet betamelijck en sijn, dat ick daerom van een

Schomberg voer heftig tegen Aerssen uit, [1]) hem vragende, wat hij dan eindelijk was komen doen, indien hij niet eens volmacht had om een verdrag te teekenen. Aerssen liet zich echter niet bang maken en dwingen, en antwoordde eenvoudig, dat hij volkomen volmacht had om een verdrag te teekenen, maar dat zulke voorwaarden onaannemelijk door hem werden geacht.

Men ziet dat het den Hollandschen gezant gewoon weg onmogelijk werd gemaakt om zijne langdurige negotatie met eenig succes te bekronen. De wijze, waarop men hem behandelde, liet ook duidelijk uitkomen, dat men weinig prijs stelde op een verbond met de republiek, en dat men de Staten-Generaal voor geheel onbetrouwbaar hield. Aerssen was hier dan ook zeer verontwaardigd over, en heeft terstond bij den Koning eene audientie laten vragen om zijn afscheid te bekomen. Hij ging ook naar Richelieu om zijn beklag te doen, die hem waarschuwde niet zoo dadelijk heen te gaan, want dat hij niet moest denken, dat de Koning later bij de Ho. Mo. zou komen, om een verdrag te sluiten. Hij, voor zich, kon ook in de kwestie van de priesters niets toegeven, omdat men hem toch al voor een hugenoot uitmaakte. [2])

Gelukkig vond Aerssen eenige troost bij den gezant van Venetië, die zich ook zeer beklaagde over den vrede met Spanje, omdat nu de paus, „meester absoluyt vañ passa-

---

„middelwech heb gedacht, dit tractaet bij Uwe Ho. Mo. selver te „laten examineren, biddende ons copie te willen laten volgen"

Rapport legatie, 18 April.

[1]) „d'Heer Mareschal is met een groote haesticheijt eñ alteratie „uytgevaeren, wat schande dattet voor Sijne Mat soude sijn, dat men „sijne intentien in de deliberatie van Uwe Ho. Mo. vergaderinge „soude brengen, dat hij sulcx nyet en wilde lijden, afeyschende 't project „vant tractaet mette andere stucken, ende daerbij vougende, als wij „geen pouvoir of commissie en hebben om te sluyten, waerom dat „wij dan sijn gesonden." Rapport legatie, 18 April.

[2]) Aerssen antwoordde hier zeer terecht op, dat het sluiten van een verbond een staatszaak en geen godsdienstzaak is.

„giën eñ vañ gansche vallee sal blijven, 't welch nyet en „soude sijn te vreesen, als beyde de religiën gebleven souden „sijn in hun oud recht. Dat oock den paus alreets een „bulle uytgegeven heeft bij dewelcke hij verclaert, dat „die vañ Valteline hunne kinderen te Milan sullen moeten „ter studien senden, ende dat die daer buyten gaen stu„deren, inhabile sullen sijn, eenigen staet of offitie in de „Vallee te besitten. [1]).

Den 21sten April heeft Aerssen zijn afscheids-audientie bij den Koning gehad. Hij werd zeer minzaam ontvangen, en hem werd betuigd, dat men het zeer betreurde, dat zijn verblijf geen betere vruchten had gedragen. Het bleek, dat men aan Aerssen zelf daar de schuld niet van gaf. Immers men verklaarde meer dan eenmaal, dat zijn persoon aan allen zeer aangenaam was geweest. Hij ontving dan ook den 25sten April een gezantschap bij zich, om hem te zeggen, „dat Sijne Mat volle satisfactie hadt van sijne comporte„menten, ende tot een memorie hadde gezonden een dia„mant." [2]) Zijn zoon werd vereerd met de orde van St. Michel, die hij zelf reeds vroeger had ontvangen. Ook uit den brief, dien hij van den Koning meekreeg voor de Staten-Generaal, bleek ten duidelijkste, dat men met zijn persoon zeer ingenomen was geweest. [3]) Van den Capellen heeft dan ook

---

[1]) Rapport legatie, 21 April.

[2]) Zie rapport legatie, 25 April.

[3]) „Tres chers et grandz amis alliez et confederez. La legation vers „nous du Sr de Sommelsdyck vostre ambassadeur extraordinaire nous „a esté très agréable pour avoir eu un singulier plaisir d'entendre par „sa bouche et par le Sr. de Languerack aussy vostre ambassadeur, „l'estat de vos affaires, et le secours que vous aviez à desirer de nous pour „vostre conservation. Sur quoy ilz nous ont trouvé aultant bien disposez „que vous le pouriez attendre de la sincere et cordialle amitié et bienveil„lance que nous vous portons, telle que vous en debvez esperer des „effectz aussy promptz et advantageux que vous en avez receu du feu „Roy Henry le Grand nostre treshonoré Seigneur et père (de glorieuse „mémoire) les conseilz duquel comme les sentimens de coeur et „d'affection nous suyvons en ce qui touche et concerne noz bons

ongelijk, als hij schrijft: „naar 't schijnt is zijn persoon „zeer onaangenaam geweest." [1]) Dat Aerssen in zijne zending niet gelukkiger is geweest, lag niet aan hem, maar aan invloedrijke personen van het hof, die een verbond met ketters ten zeerste verfoeiden.

Aerssen nam ook afscheid van de Koningin, die informeerde naar de echtgenoote van prins Hendrik, [2]) en van de Koningin-moeder. De laatste sprak als haar meening uit, dat de Staten-Generaal den admiraal Haulthain alleen hadden doen terugkomen, om aan de hugenoten een vrede

---

„alliez et vous particullierement de qui la subsistence et accroise-„ment ne nous est pas moins chère, et n'est pas moings par nous „desirée que celle de noz propres Estatz. Ce que nous voulons croire „que vous scauez bien recognoistre par le fidel rapport qui vous sera „faict par ledt Sr de Sommelsdyck de noz sinceres intentions sur „les choses publiques et de ce qui a esté traicté, negocié et concerté „par luy et ledt. Sr. de Languerack avec ceux de nostre conseil sur „noz affaires communes, et que vous nous rendrez incontinant le tes-„moignage convenable pour la conclusion des choses concertées. Dequoy „nous nous remettons a ce que ledt. Sr de Sommelsdyck vous fera „entendre sur ce sujet et a ce qui vous en sera representé en nostre „nom par voste ambassadeur; cependant nous avons desiré de vous „tesmoigner la satisfaction que nous laisse ledt. de Sommelsdyck et „de sa prudente et honorable conduicte et que nous l'avons veu de „bon oeil et receu avec contentenent, comme nous ferons tousiours „ceux qui nous viendront de si bonne part que la vostre. Sur ce „nous prions Dieu, Treschers et grandz Amis Alliez et Confederez „vous avoir en sa saincte et digne garde. Escrit à Fontainebleau le „25 jour d'Avril 1826." Rapport legatie, 25 April.

[1]) Gedenkschriften van Jonkheer Alexander van den Capellen Utrecht 1777, 1ste deel p. 401.

[2]) „Die se verstont te sijn seer swanger, vragende hoe lanck 't „geleden is dat se getrouwt was en haer wenschende contentement. „Wij hebben hare Majesteit daerover bedanckt en betuijght dattet een „sonderlinge vreuchde voor onsen staet is, te hebben de hope van „eenen jongen prince van Oranje, eñ dat wij wel souden wenschen, „dat haere Mat. aan Vranckrijck oock eenen jongen Dauphin wilde „geven totte bevestiginge vañ Croon eñ consolatie vañ Geallieerde. „Waerop sij seer root wiert, doch en repliceerde nyet meer."

Rapport legatie 21 April.

te geven, die nadeelig zou zijn voor den Koning. Reeds vroeger had Marie de Medicis den heer Boutellier, haren secretaris, tot Aerssen gezonden om te zeggen, dat, als hij aan den Koning voldoening over het vertrek van Haulthain zou geven, en beloven zijn best te zullen doen, dat de Ho. Mo. de priesters in hun leger toelieten, de Koning dan wel genegen zou zijn om „contentement te geven"[1]). Zoo heeft de Koningin-moeder getoond met belangstelling den gang der onderhandelingen te volgen.

Nu was het te verwachten, dat Aerssen, zoo spoedig hij maar kon, de terugreis zou aanvaarden. Hij is echter nog eenige dagen gebleven, op raad van Richelieu, om te zien of verdere onderhandelingen nog verandering zouden brengen.[2]) De samenkomsten, die hij nu nog heeft gehad met den kanselier, Schomberg en d'Herbault hebben echter geen belangrijke resultaten opgeleverd. De gezant der republiek werd meermalen op een bijna minachtende manier behandeld. Men legde hem het ontwerp-verdrag voor, en eischte van hem, dat hij terstond zou teekenen. Toen dit door hem werd geweigerd, vroeg men, waarom hij nog gebleven was, en of hij den draak met hen stak. Aerssen beklaagde zich van zijn kant, dat men hem niet vertrouwen wilde, want, ofschoon hij voor de geheimhouding instond, wilde men hem de copie van 't ontwerp maar niet in handen geven, en kon hij dat natuurlijk niet grondig onderzoeken. Men heeft toen eerst nog over eenige kleinigheden gehandeld. Zoo werd b.v. in het eerste artikel, „ongehoorsaeme onderdanen" op voorstel van Aerssen, veranderd „in oproerigen onderdanen," omdat de eerste lezing zoo'n ruime interpretatie toeliet. Eindelijk kwam Schomberg met een afdoend voorstel. Hij deed dit, zooals hij zeide,

---

[1]) Zie rapport legatie 21 April.

[2]) Schomberg gaf te kennen dat hij 't zeer vreemd vond afscheid van den koning te nemen, voordat de zaken waren afgedaan.
Zie rapport legatie 22 April.

alleen om Aerssen te believen. Men zou de copie aan den Franschen gezant, d'Espesses, bezorgen, en deze zou het den Staten-Generaal voorleggen. Indien de Ho. Mo. dan niet dadelijk wilden teekenen, dan zouden zij geen cent meer uit Frankrijk ontvangen. Men vertrouwde dus aan Aerssen niet eenmaal de bezorging van het ontwerp toe. D'Herbault noemde nu nog eens de hoofdpunten op. *Vooreerst* moesten de Ho. Mo. de priesters in het leger toelaten; *ten tweede* moesten de Ho. Mo. voldoening geven over 't vertrek van Haulthain, en in 't bijzonder over de handelwijze van Quast; *ten derde* moesten de Ho. Mo. de vriendschap van Z. M. hooger achten dan die van eenigen anderen bondgenoot; *ten vierde* moesten de Ho. Mo. goede maatregelen nemen tegen de zeeroovers, die het den onderdanen van Z. M. lastig maakten; *ten vijfde* moesten de Ho. Mo. Z. M. helpen bij den bouw van oorlogschepen; *ten zesde* moesten de Ho. Mo. aan Z. M. toestaan den koop van 6 goede oorlogschepen; *ten zevende* moesten de Ho. Mo. overtuigd zijn, dat de vrede tusschen Z. M. en Spanje nog niet ten volle was gesloten, en dat Z. M. den oorlog in Duitschland zou blijven begunstigen; *ten achtste* moesten de Ho. Mo. overal, waar zulks te pas kwam, verzekeren, dat de verhouding tusschen Frankrijk en Engeland niets te wenschen overliet; *ten negende* moesten de Ho. Mo. den prins van Oranje verzoeken de vriendschap van Z. M. steeds te zullen zoeken, en te stellen boven de vriendschap van wien ook [1]).

Hiermede eindigde de negotiatie van Aerssen. Hij nam afscheid van de verschillende personen, met wie hij in aan-

---

[1]) Wat het negende punt betreft, moet nog worden opgemerkt, dat Aerssen steeds ijverig werkzaam is geweest om de opdracht, hem door den prins van Oranje gedaan, te volbrengen. Met groot beleid heeft hij telkens verhinderd, dat men van de tolkwestie in het prinsdom een rechtszaak maakte. Het recht van Prins Hendrik was boven alle bedenking verheven, zeide hij, en elke twijfel daaraan was een beleediging. Hij had dan ook de voldoening, dat men hem in deze kwestie volkomen gelijk gaf.

raking was geweest, ook van Richelieu, die zeer bij hem er op aandrong, dat hij zijn best zou doen, om de Ho. Mo. te bewegen het ontwerp-verdrag aan te nemen, want anders zou de vrijheid van Europa ernstig gevaar loopen [1]).

Den tweeden Mei is Aerssen te Calais aangekomen, waarvan hij den vierden vertrok om den achtsten in den Haag te zijn. Den negenden Mei leverde hij in de vergadering der Staten-Generaal zijn schriftelijk rapport en de brieven in. Hij eindigde zijn uitvoerig journaal met den wensch, „dat de Ho. Mo. sullen gelieven te nemen contentement over de getrouwe devoiren, die ick voor den dienst aen de Landen gedaen hebbe." Voorwaar, de dankbetuiging, die hij ontving, was wel verdiend, want wanneer men kennis genomen heeft van zijn rapport, dan weet men niet wat meer te bewonderen, den ijver of de bekwaamheid van den heer van Sommelsdyck.

Het buitengewoon gezantschap heeft dus geen bepaald resultaat gehad, hoewel het in den beginne zich anders had laten aanzien. De Fransche regeering, of met andere woorden Richelieu, had bij het sluiten van

---

[1]) Aerssen ontving nog het volgende schrijven van Richelieu: „Monsieur, j'ay receu beaucoup de contentement de celuy que vous „me tesmoignez avoir de mon procedé en affaires pour lesquelles vous „estiez venu en cour. Quand à celle de Monsienr le prince d'Orange „il n'a pas lieu à mon advis d'en desesperer comme vous m'escrivez, „qu'il fera, s'il n'y reçoit presentement la satisfaction, qu'il désire, „veu que si tost que ma santé me pourra permettre de vacquer aux „affaires, je n'oublieray rien en celle cy de ce qu'il y peut attendre „de moy en sorte que j'espere qu'elle reussira, mieux qu'il ne pense, „je vous conjure de l'en asseurer. Et en vostre particulier de croire „que je feray tousiours de vostre personne l'estime que je doy, et „auroy à faveur les occasions qui me donneront moyen en vous „servant de vous faire cognoistre, que je suis, monsieur, vostre très „affectionné à vous rendre humble service.

(signé) Le Card. DE RICHELIEU.

De Fleury, ce 30 Avril 1626."

Rapport legatie, 2 Mei

den vrede met de hugenoten opgemerkt, dat de tegenstand in Frankrijk nog te sterk was, dan dat hij zich rechtstreeks met de buitenlandsche aangelegenheden kon bemoeien. Van daar dat, na den vrede met Rochelle, aan Aerssen onmogelijk strenge voorwaarden werden gesteld voor het sluiten van een verbond. Richelieu begreep evenwel, dat de republiek der Nederlanden steeds weer bij Frankrijk moest terugkomen. Dat hij dit goed heeft ingezien, bewijst het verbond van 1635.

HOOFDSTUK IV.

Volledigheidshalve volgen hier nog enkele aanhalingen uit het resolutieboek der Staten-Generaal (folio 190 en volgende van het jaar 1626).

29 Mei. Is ter vergaderinge gecompareert de heer Van Sommelsdyck, wedergekeert uyt Vranckryck, doende rapport van de besoignes in sijn legatie gevallen, ende deselve overleverende bij geschrifte, met brieven van recredentie van den Coninck, Conninginne-Moeder, Conninginne-Regnante, 's Conincx broeder enz. Voor de goede devoiren bij hem gedaen, haer Ho. Mo. hem hebben bedanckt, sulleñ opte pointen uyt sijn rapport resultereñ naerder geresolveert werden.

20 Mei. De heer van Sommelsdyck ter vergaderinge compareñ, heeft te kennen gegeven, datte secretaris van den heer Ambassadeur van Vranckryck, wederom gecomen sijnde, mede gebracht heeft het concept vant tractaet, daer van hij, van Sommelsdyck, in sijn rapport heeft gementioneert, ende dat deselve heer Ambassadeur sall afwachten daervan openinge te doen, tot dat van wegens haer Ho. Mo. hij dienthalve sall wesen aengesproecken, sonder dat hij van selfs daervan openinge sall doen. Versouckeñ de voorz. heer van Sommelsdyck dat haer Ho. Mo. voer eñ aleer in de saecke haer verwarren willen, uyt de lecture van sijn schriftl. rapport verstaen de gelegentheit vant selve tractaet, eñ de conditien eñ articulen, die daerinne gebracht werden,

waerop goet gevonden is te committeren de heeren Grave van Culenborch, Noortwijck, Vosbergen, Boetselaer, Haersolte eñ Schaffer, omme uyt het voorz. schriftl. rapport eñ uyt den heer van Sommelsdyck de eigentlycke gelegenheyt te verstaen.

22 Mei. Rapporteren mede datte Heer Ambassadeur verclaert heeft synen secretaris wel weer gecomen te sijn, maer dat hij geen whisselbrieven of yets heeft mede gebracht, so dat hij geen middelen heeft om eenige penning van de nieuwe Franse troupen te connen verschieten. Maer datte voorz. secretaris heeft mede gebracht d' articulen vañ alliantie, die tusschen de Raden des Conincx eñ den Heer van Sommelsdyck geconverteerd sijn geweest, ende daerbij Haer Ho. Mo. versouckens sijn vañ alliancie dat hij sall wachten, totdat deselve eenige sullen deputeren om die te hooren. Waerop gedelibereert synde is goet gevonden, dat hetselve gecommuniceert sall worden met Sijn Ex^tie^.

De Heeren Grave van Culenborch eñ anderen den 20 deses gecommitteert, hebben mede gerapporteert hoe sy, uyt de conferentie met den Heer van Sommelsdyck gehouden, gevonden hebben de articulen van de voorz. alliantie, 't welck sy mede versocht syn te communiceren met Syn Ex^tie^.

25 Mei. De Heeren Grave van Culenborch ende anderen den 20 deses gecommitteert om met Sijn Ex^tie^ te communiceren de gelegentheyt van de alliantie in Vranckryck geproiecteert, so sy deselve vanden heer van Sommelsdyck hebben verstaen, mitsgaders datte heer Ambassadeur van Vranckryck verwacht, dat haer Ho. Mo. als versouckers daervan sullen spreecken, hebben gerapporteert dat sij sulx hebben gedaen, en dat Sijn Ex^tie^ van advis is, dat men behoort den heer Ambassadeur te seggen, dat Haer Ho. Mo. in zijn discretie stellen van de pointen vañ alliancie in Vranckryck geproiecteert, openinge te doen, of in de vergaderinge van Haer Ho. Mo. of met eenige gedeputeerden.

Ende dat, 't selve op 't eene oft andere maniere geschiedende, copie sall werden geëischt om daerop naerder te delibereren. Dan is noch opgehouden hierop te disponeren.

26 Mei. Geresumeert synde de saecke van de alliancie van Vranckryck, daervan gisteren rapport is gedaen, is goet gevonden te committeren de Heeren van Noortwyck eñ Vosbergen om den heer Ambassadeur van Vranckryck te seggen. dat Haer Ho. Mo. verstaen hebbende, dat Sijn E. ontfangen heeft d'articulen van de alliancie daervan mette heeren van Sommelsdyck eñ Languerack in Vranckryck was gesproecken, in Syn E. bedencken stellen ofte deselve sall gelieven daervan copie aen haer te geven om aen haer Ho. Mo. over te brengen, of selfs in de vergaderinge te comen, ende daervan openinge te doen.

30 Mei. Synde overgelevert de rekeninge vanden heer van Sommelsdyck over sijn legatie bij den Coninck van Vrankryck sedert den 28 Octob. 1625 tot den 9 der tegenwoordig Maents Mey, sijn gecommitteert de Heeren Matelieff eñ Boetselaer om die t'examineren.

De Heer Vosbergen heeft gerapporteert dat hij neffens den heer Van Noortwyck gesproecken heeft met den Heer d'Espaisses, Ambassr. van Vranckryck, volgens de resolutie van den 26 dezer, ten einde sijn E. aen haer wilde geven copie vañ alliancie in Vrankryck geproiecteert, of daer van selfs openinge doen in de vergaderinge van haer Ho. Mo. Ende dat sij hierop ten antwoort hebben gecregen, dat sijn E. hierover in de vergaderingen sall compareren.

5 Juny. Is ter vergaderinge gecompareert de heer d'Espaisses, ambassadeur van den Coninck van Vranckryck, eñ heeft gelesen d'articulen vañ alliance, dewelcke met den heer Van Sommelsdyck ende Languerack in Vranckryck geconverteert sijn geweest. Ende als haer Ho. Mo. naer gedaene dancksegginge voor sijne moiten versocht hebben copie, om daerop naerder te delibereren, heeft Syn E. geantwoort daertoe geen last te hebben, dan 't selve den Coninck te sullen schriven, om naerder last te becomen. Daerbij

doende datter noch een secreet articul was, raeckeñ de reverentie vañ religie voor de franse troupes, dan 't selve niet te sullen lesen, dewijl doch Haer Ho. Mo. oock hiervan copie souden versoucken, recommandereñ voerts eenige particuliere wenschen bij hem overgegeven, dewelcke sullen werden gelesen.

6 Juny. Is geproponeert datte heer Ambassadeur van Vranckryck by syn Extie geweest eñ versocht heeft, dat copie mocht werden gegeven van de antwoort, die hij van haer Ho. Mo. gisteren entfangen heeft opte lecture vant concept van de france alliancie. Waerbij also de heer Duyck te kennen heeft gegeven, dat een secretaris van den voorz. heer Ambassadeur bij hem is geweest ende geseyt, dat sijnen voorz. heer geen copie heeft connen geven, dewijl hij hiertoe geen last heeft gehat, maer presenteert so menichmael de lecture te doen, dat men den inhout genouchsaem sall connen comprehenderen, slaende voer, dat tot dien einde eenige souden noch werden gecommitteert, om daerover naerder met hem te spreecken. Hierop gedelibereert ende bij eeniche voorgeslagen synde, dat het vorderen van copie niet en con strecken als tot delay, dewijl doch deselve copie al entfangen synde, de conditien niet en souden connen aengenomen werden eñ oversulcx beter te sijn, dat eenige gedeputeert werden om te spreecken met den heer Ambassadeur opt resumeren vant tractaet van Compiègne. Is goet gevonden de heer Van Sommelsdyck, synde in ambassade in Vranckryck geweest, hierop te hooren, door de heeren den 20 Mey lestleden daertoe gecommitteert. Totte examinatie van de declaratie van den heer Van Sommelsdyck is in plaetse van den heer Matelief gecommitteert de heer Schenck [1]).

7 Juny. Synde met den heer Van Sommelsdyck gecommuniceert volgens de resolutie van den 6 deses, 't geene

---

[1]) De declaratie van Sommelsdyck wordt dien dag ook goedgekeurd.

gepasseert is in de audientie, die den heer Ambassadeur van Vranckyck den 5 deses gehat heeft. Is goet gevonden datte selve heer Ambassadeur sall werden versocht een schriftl. memorie te willen schriven aen den Coninck, dat men daervan copie mach hebben, ende dat hij daertoe de goede hant wil bieden.

In Juni en Juli kwamen er ook nog verscheidene brieven van Langerak, die echter geen resolutie vereischten. Tot September werd verder niet gehandeld over eene alliantie met Frankrijk. Wel werd met Denemarken briefwisseling gehouden over het verleenen van hulp. De Ho. Mo. werden in Juli nog verblijd door de komst van wisselbrieven uit Frankrijk. Zij konden hiervoor den heer Van Sommelsdyck dankbaar zijn, die gedurende zijn verblijf in Frankrijk zoo nadrukkelijk op het verzenden van het verschuldigde geld had aangedrongen. Het was wel te betreuren, dat Aerssen niet meer had kunnen tot stand brengen, maar dat lag niet aan hem. Zijne nooit verflauwende werkzaamheid, en zijne groote staatsmanstalenten hebben de republiek groote diensten bewezen, en het aanvallend en verdedigend verbond van 1635 zal hem later getroost hebben voor zijne ongelukkig afgeloopen ambassade van 1625 en 1626.

BIJLAGEN.

BIJLAGE I.

Instructie, nae dewelcke de Heeren Francois van Aerssen, Ridder, Heere van Sommelsdyck ende Plate, eñ Raedt van State, als extraordinaris Ambassadeur van de Hooch ende Mogende Heeren Staten-Generael, mitsgaders de Heer van Languerack, als ordinaris, hun sullen hebben te reguleren int hoff van Vranckryck.

De Heer Ambassadeur extraordinaris sal hem in alle diligentie gereet maecken, om metten eersten wint ende weder syne reyse over Calais, offe Diepe, nae den Coninck van Vranckryck te vorderen.

Ende diewijle dese Commissie met gemein advis van den Coninck van Groot-Bretaignen geresolveert is geweest, sal voor sijn vertreck aen Syne Mat door de Heer Joachimi, ordinaris Ambassadeur van Haer Ho. Mo., adviseren van de tijt, dat hij staet sal maecken te mogen de reyse aennemen, opdat insgelycx van Sijne Mats sijde, ordre mach werden gestelt, dat synen Ambassadeur sonder uytstel vertrecke.

Tot Paris, off elders int hoff gearriveert sijnde, sal hem door de Heer Van Languerack van alle occurrentien doen informeren, ende vernemen, off den Ambassadeur van Syne Mat. van Groot Bretaignen aldaer is aengecomen. Ende

aengecomen sijnde, metten selven overleggen door middel van eenen Secretaris, off andersints, om alle jalousien van te seer confidente communicatien voor te comen, wanneer sij sullen vorderen hunne eerste audientie, ende op wat subiect, opdat se tsamen verblijven in gelycke limiten, 't welck sij sullen continueren totten uyteynden toe van hunne Ambassade, welverstaende dat dit beleyt ende concert alleen sal wesen nopende d'Alliancie vande Ligue offensive ende defensive, tusschen Syne Mat. ende Hare Ho. Mo. door hunne Ambassadeurs in Septembri in Engelandt getroffen, opdat Syne Mat. inde selve gelieve te treden.

Ende by soo verre den Ambassadeur van Syne welgemelte Mat noch nyet en waere gearriveert, in sulcken gevalle sullen de voorz. extraordinaris ende ordinaris Ambassadeurs hunne audientie wat soecken te slepen, of 't selve nyet wel willende vallen, sullen in hunne eerste audientie nyet gaen buyten de complimenten, ende de generaele begroetenissen ende discoursen, overleverende van wegen hare Ho. Mo. ende van Syne Furstel. H. de heere Prince van Oraignen hunne credentien aen den Coninck, aen de Coninginne-Moeder, aen de Coninginne, aen de Monsieur Broeder van Syne Mat, aen de Heeren Prince van Condé, van Soisons, de hertogen van Guyse, Nevers ende Chevreuse, indien sy te hove sijn, mitsgaders aen de Cardinalen van Rochefaucaut ende Richelieu, d'Heeren d'Aligre, Chancelier, den Grave van Nantueil, den secretaris d'Estat d'Auquerre ende anderen, waer met veel tijts can gewonnen werden, om de voorz. aencomste bequamel. af te wachten.

Inde materie ten principalen tredende, sullen aen Syne Mat, mitsgaders aen de Coninginne-Moeder, den Cardinael Richelieu, den Chancelier, ende de Grave van Nantueil, metten heer van Auquerre subsecutivelyck remonstreren, dat hare Ho. Mo. in Junie voorleden gesonden hebbende hunne Ambassrs aen den Coninck van Groot-Bretaignen,

om te doen de debvoiren ende officien, diese als goede Nabueren ende Geconfedereerde schuldich waeren, op de veranderinge in sijn Rijck gevallen, doort afsterven van den Coninck Syne Mats Heer Vader, doende daerover condoleren, ende t'effens aen Syne Mat congratuleren syne paisible assumptie totte croonen, ende 't voltrecken van syn gewenste huwelyck met Syne Mats Suster, aen de selve hunne Ambassrs oock hadden expres bevel gegeven, om daerenboven den hoochstgez. Coninck te versoucken, hun te willen gunnen confirmatie ende prolongatie vande defensive Alliantie inden voorleden jaere met Syne Mats Heer Vader gesloten.

Ende bemerckende in wat sware constitutie sy hun waren bevindende, doort vervallen vande gemeine saecken in Duytslandt, alwaer den Coninck van Spaignen syne authoriteyt meer ende meer stabilereñ sulcx de saecke dede beleyden, dattet grootelycx te vresen was, dat alle de macht van Duytslandt tegens hunne Republique, ende ten dienst vañ Coninck van Spaignen soude werden gebruyckt. Soo hadden hare Ho. Mo. oock goet gevonden 't selve op sulcken occasie aen Syne Mat van Groot-Bretaignen te doen vertoonen, recommanderende aende selve te willen helpen besorgen hunne conservatie, overleggende, hoe seer die voort gemeene wesen van geheel Europe nodich, ende voor syne Rycken int besonder considerabel is.

Ten welcken fine ook aen hunne Ambassadeurs bequame commissie was met gegeven, nyet alleen om aan Syne Mat te presenteren den dienst van haere Ho. Mo., om nae hun vermogen Syne Mat te seconderen in't voornemen, 't welck sy mochte hebben totte restitutie van de Pals, maer oock om alle occasiën waer te mogen nemen, die sich souden comen te presenteren, tot verbeteringe vande conditiën van hunne Republique ende totte diversie vande onverdraechlike macht van eenen soo overmachtigen vijant als is den Coninck van Spaignen.

Dat d'Ambassadeurs sulcke debvoiren van complimenten ende recommandatien gedaen hebbende, Syne Mat hun hadt doen vragen, of se oock gemachticht waeren, om met hem te tracteren van eenige vaerdere verbintenisse, ende uytte commissie gesien hebbeñ, datse waeren gequalificeert, om op alle soorten van Alliantien te mogen negotieren, hadden hun doen aanseggen, syne meeninge te syn, een alliantie defensive eñ offensive met hare Ho.Mo. te maecken, tegens den Coninck van Spaignen ende syne Adherenten, om syne ambitie totte monarchie ende de dagelickse usurpatien te helpen breken, vertrouwende, dat d'andere Coningen, Princen ende Republicquen, sulcken goet eñ noodich voornemen sullen begeren te seconderen. Op dewelcke Alliantien eenige conferentien ende debatten gevallen synde, is eygentlyck in seer weynige dagen geconcludeert sulcken ligue, bij dewelcke de Republicque van hare Ho. Mo eenigermaten sal mogen hopen in haer gevaer metter tyt te sullen kunnen werden verlicht.

Ende al ist, dat 't oochmerck van deselve negotiatie nyet anders en tendeert, als om de macht van den Coninck van Spaignen te breken eñ diverteren, sonder dat inde selve yets is besproocken of geconditionneert, dat soude mogen strecken tot nadeel van hunne eygen of hunne Nabueren ende Geallieerde gerechticheden, sulcx dat dese Alliantie hadt kunnen gesloten werden, sonder naerdere ratificatie.

Soo hebben echter hare Ho. Mo. aen Syne Mat, als hunnen vertrouwesten vrunt, aende welcke sij soo groote obligatien bekennen te hebben, over alle sijne Conincklicke groote gunsten eñ weldaden, 't respect begeren te dragen, van deselve Alliantie te hebben laten concluderen alleen op hun welbehagen, om die binnen den tijt van drie maenden te ratificeren.

Waerover ook hare Ho. Mo. dese ambassade aen Syne

Mat hadden gesonden, om de conditien vant Tractaet bij authentique copie aen Syne Mat t' openen, ende in syne handen te stellen, wenschen ende nyet twijffelende, of deselve en sal nyet alleen goet geneugen nemen in de proceduren, daerinne bij haer Ho. Mo. gehouden, maer oock de gantsche handelinge vinden ende oordeelen seer voordeelich ende noodich voor den Staet van haere Republicque, ende daeruyt, of oock om andere consideratien van State, occasie believen te nemen, omme insgelycx hare Ho. Mo. met syne naerdere Alliantie te vereeren. ten welcken fine hunne Ambassadeurs volmachticht sijn, opdat door sulcken middel eens de Geunieerde Provincien van Spaensche oppressien bevrijt sijnde, gequalificeert mogen worden, om aen Syne Mat, ende aen die Croon van Vranckrijck te mogen bethoonen de behoorlicke danckbaerheyt, tot grootmakinge van Syne Mats eere, ende totte eeuwige versekerheyt van syn Croon, tegens de welcke den Coninck van Spaignen, sich de heerschappie vande gantsche werelt ingebeelt hebbende, nyet op en hout te machineren, ende dewelcke van allen tijde, uytte Nederlanden meest besprongen ende beschadicht is geweest.

Ende sullen d' Ambassadeurs daerop wijders discourerende de demonstratien kunnen doen bij exemplen ende redenen.

Verthonende daerbeneffens, dat ingevalle Syne Mat tot alsulcke resolutie konde verstaen, dat de macht vanden Coninck van Spaignen seer cortel. sonder eenich pericul voor Syne Mat soude kunnen werden besneeden, ende in sijne palen gelimiteert, daer ter contrarie, Syne Mat 't selve langer uytstellende, te vreesen is, dat hij 't gantsche Duytsche Rijck onder syne gehoorsaemheyt sal sien te brengen, waeruyt hij volck ende middelen sal becomen om gans Europe met gestadige oorlogen te bespringen, 't welck bequaemst door de macht en 't openbaer beleyt van Syne

Mat (hare Ho. Mo. met Syne Coninckliche Alliantie protegerende) kan gestuyt werden, te meer, nu den Coninck van Groot-Bretaignen sijne gelegentheyt ende macht ter see naer alle syn vermogen daerbij begeert te brengen, daerdoor Syne Mat in alle sijne Zee Custen, tegens alle invasien sal gerust en bevrijt blijven.

Dat oock de Geunieerde Provintien hun uytterste effort sullen doen, om den Coninck van Spaignen op hunne frontieren soo machtich aen te tasten, dat hij uytte Nederlanden geen forcen en sal kunnen lichten, om tegen Syne Mats desseins te gebruycken, daer andersints Syne Mat blijvende buyten den oorloch, ende den Coninck van Spaignen buyten jalousie, den last van hare Republicque soo swaer sal vallen, dattet nyet wel mogelyck en sal sijn, de saecken te sullen houden in sulcke ordre ende stant, alst voor hunne eygen behoudenisse, ende voor den dienst van hunne goede vrunden van noode is.

Sullen daerop representeren 't groot getal van Crychsvolck, dat hare Ho. Mo. te voet eñ te peerde mitsgaders de groote legerlasten eñ sware equippagien ter zee, jaerlicx moeten onderhouden, verre boven hun vermogen, ende dat daertegens den Coophandel uyt den welcken sij de meeste middelen moeten trecken, geheel verflauwt ende vervalt, hunne ondersaten sulcke sware lasten te qualicker kunnende dragen, omdat se hunnen vijant dagelijcx in sijn macht sien toenemen, sonder andere uytcompste van hunne langdurige miserie te sien, dan in soo verre Syne Mat sich geliefde tot eenen goeden oorloch te resolveren, die rechtmatich, seker, glorieus ende profitich voor Sijne Mat en Sijne Croon soude wesen.

Bij dit vertooch sullen de heeren Ambassrs de besoigne voor eenige dagen staken, en daerop afwachten Syne Mats verclaringe, stijvende ondertusschen hun versouck onder

de handt bij de confidenste heeren van Syne Ma^{ts} Raden met goede bundige redenen, die van selfs genouch aldaer bekent sijn.

Ende indien Syne Ma^{t} totte Alliantie ware te bewegen, sullen de voorz. Ambass^{rs} aen Syne Ma^{ts} vrijen wille stellen, te volgen den voet gehouden in Engelandt, of sulcken nieuwen anderen, als sal bedacht werden, om aan Syne Ma^{t} te laten sulcken plaetse, als aen sijne ouwe preëminentie competeert.

Sullen daerbij aan Syne Ma^{t} verthoonen, om 't succes eenichsins te faciliteren, datter hope is, dat een weynich tijts de Coningen van Denemarck, ende van Sweeden met verscheyden Duytsche Fursten inde gemaeckte Alliantie metten Coninck van Groot-Bretaignen sullen begeren te comen, met anders geen voornemen, dan om de verloopen saecken te helpen redresseren, 't welck haest soude gelucken, soo maer Syne Ma^{t} 't hooft wesende van sulcken Alliantie, 't beleijt oock beliefde bij der hant te nemen, best kennende de macht, ende onverdrachelicke ambitie van den Coninck van Spaignen, tegens den welcken Syne Ma^{ts} macht ende wapenen in Italien ende in de Grisons totte conservatie van sijne oude Geconfedereerde alreets sijn geëmployeert, nyet anders resterende om d' effecten van de versochte Alliantie te bemiddelen, dan bij openbaren ende directen oorloch te doen 't geen, 't welck nu defensivelick, eñ op particuliere pretexten gedaen wordt, 't welck met even grooten pericul, costen ende engagement van reputatie geschiet, als of Syne Ma^{t} in eenen offensiven oorloch waere getreden, door den welcken de macht van Spaignen gescheurt, eñ in veel plaetsen gedistrateert, eñ geswackt soude werden, als Syne Ma^{t} alle de geinteresseerde Princen ende Republicqnen in Syne Alliantie geliefde t'ontfangen, ende teffens te laten employeren.

Maer indien Sijne Ma^{t} voor alsnoch tot sulcken resolu-

tie nyet en waere te persuaderen, soo sullen de heeren Ambassadeurs over Sijne Mats antwoort metten heer Ambassadeur vañ Coninck van Groot-Bretaignen rijpelyck adviseren, of nyet een tweede instantie diende gedaen, dan of daeraf simpelyck wijckende, sy sullen acquiesceren, eñ houden de saecke in stilstant, tot Sijne Mats bequamere genegentheyt ende gelegentheit.

Ende dan versoecken separatelyck, maer met gemein secreet concert tusschen de heer Ambassadeur van Engelandt, ende die van hare Ho.M., dat diewijlen Sijne Mat nyet wel en was te bewegen tot een soo groote ende generale Alliantie, daermet anderssints gelooft wert, dat de gemeine saecken souden kunnen herstelt, ende den Coninck van Spaignen in sijne groote progressen gestuyt werden, dat dan ten minsten Sijne Mat, den welstandt van gans Europa ten beste, geliefde 't voornemen van den Coninck van Groot-Bretaignen met Sijne Geallieerde t'approberen, ende de successen onder de hant te helpen faciliteren, versterkende te dien fine sijne Confederatien metten heer Hectoch van Savoye, Venetien ende de Switsersche Cantons, om aen de sijde van Italien den Coninck van Spaignen sulcx aen te tasten, dat hij mach gedwongen werden sijne usurpatie op de Grisons eñ elders te verlaten, dewijlen Sijne Mat dat des te lichter sal kunnen effectueren, omdat des Conincx van Spaignens macht met de nieuwe Alliantien van den Coninck van Groot-Bretaignen, seer sal verdeelt moeten worden.

Ende soude Syne Mat aen d'eene sijde een particuliere Alliantie met weinige Princen gemaeckt hebbende, eñ Syne Mat van Groot-Bretaignen insgelycx de syne mogen accorderen van hunne ende hunner Rycken mutuele defentie voor eenen beteren tijt van jaeren, binnen dewelcke sy met den Coninck van Spaignen in geen handelinge en souden vermogen te comen, voor aleer hij met sijne ad-

herenten te weder syden d'usurpatien in Duytslandt ende in Italien soude hebben verlaten, ende gerepareert.

Maer soo insgelycx dit tweede versouck quame te werden gedifficulteert, sullen de heeren Ambassadeurs, sonder daerop te moeten nemen advis van den heer Ambass[r] van den Coninck van Groot-Bretaignen, in een andere bysondere audientie, ende daertoe eerst geprepareert hebbende de Coninginne-Moeder mette goedgunstichste vrienden, aen Sijne Ma[t] specialicken verthoonen den beswaerlicken staet vande Geünieerde Provincien, ende dat nyettegenstaende alle Syne Ma[ts] liberale Conincklycke assistentie, mitsgaders van hunne andere geallieerde Coningen, Republicquen, Fursten ende Stenden, hare Ho. Mo. onmogelyck is, d'ordinaris betalinge van hun Crychsvolck mette Legerlasten, ende de zee-equippagien te vervullen, die sij genootsaeckt sijn verre boven hun vermogen te verstercken, opdat sy 't effens door de groote macht van Spaignen, die hun apparent is, alle de legers van Duytslandt op den hals te sullen werpen, nyet en souden werden overrompelt. Verhopende daeromme, dat hunne goede vrienden ende sonderlinck Syne Ma[t], die alreets soo veel heeft gedaen voor hunne behoudenisse, hun in sulcke beswaerlicke ongelegentheyt nyet en sal begeren te verlaten, ende sullen derhalve Syne Ma[t] oidtmoedelich suppliceren, te willen ten minsten op sulcken occasie syne liberaliteyt met een goede extraordinaris assistentie aen hare Ho.Mo. bewysen, opdat hunne gemeynte, in hunne courageuse defensie gestijft, ende dat de saecken buyten mutinatie, eñ andere schadel. verloopen gehouden mogen werden. Daertoe hare Ho.Mo. ende Syne Furstel. Gen. den heere Prince van Orange sorchvuldelick arbeyden, opdat S. Ma[t] hiernamaels sulcke goede diensten vande Landen mach trecken, als Syne Coninclicke beneficien op deselve verdient hebben, eñ noch wijders sullen begeren te verdienen.

Derhalven datse vertrouwen, dat S. Ma[t] op hun vertooch

favoravelyck sal gelieven te resolveren, diewijle de Regimenten van̄ heer Hertoch van Candale, ende andere, oock twaelf of veerthien, ende 't meeste deel Francoisen, Compagnien peerden in dienst zijn gecontinueert, die andersints met noch veel anderen, souden moeten afgedanckt werden, waerdoor de Landen in groot pericul souden comen te vervallen, terwijle de vijant sterck hun overal op de hals blijft leggen, sonder datse vande Engelsche Alliantie soo rasch eenige verlichtingen sullen kunnen gevoelen. Maer ondertusschen met eenen nieuwen last beswaart syn blyvende, om een vierde part in alle de Zee-equippagien te moeten dragen, boven de particuliere ordinaris zeebezettinge van hunnen Staet.

Ende om aen den Heer Hertoch van Savoye te geven kennisse van dese Alliantie mettet versouck, dat bij Syne Ma^{t} van Vranckryck wert gedaen, is goet gevonden, dat bij haer Ho. Mo. copie sall werden gesonden van de voorz. Alliantie, met een goede missive, om Syne H^{t} te bidden, Sijne goede offitien door sijnen Ambassadeur bij Sijne Ma^{t} te willen doen, opdatse bewogen mach werden in de selve alliantie te treden, of tot sulcken andere te verstaen, daermet de gemeine saecke tegens de Spaensche ambitie sal kunnen werden geconserveert. Ende sal dese depesche te poste aen Syne H^{t} afgesonden werden.

Sullen alle mogelicke debvoir doen om te helpen bemiddelen, dattet Syne Ma^{t} believe aen Syne Ondersaten van de Religie te vergunnen den vreede ende syne goede gratie, volgens 't beneficie ende gunste van Syne voorgaende Conincklicke Edicten; daertoe gebruyckende alle de beste middelen ende reden van State, die daertoe sullen connen dienen, doende 't selve coniunctin mette heeren Ambassadeurs van Groot-Bretaignen ende Savoyen, of separatim, soo alst selve best sal vallen.

Sullen oock letten, offer geen andere occasien voorvallen

om der Landen dienst te mogen beneficieren, die sij sullen waernemen, eñ van alle hun wedervaeren sullen se naerstel. adverteren.

Hunne besoigne bij succes of andersints afgehandelt hebbende, sal de voorz. heer van Sommelsdyck, sijn wedercompste spoedigen, lettende op de beste mesnage ende op sijn sekerheyt, eñ over al, daert te passe sal comen, recommanderen den welstant vañ Geunieerde Provintien.

Ende wedergekeert synde, sal particulier rapport doen van alle syn wedervaeren, buyten ende in de besoigne, ende syn journael overleveren.

Aldus gedaen ende geresolveert in 's Gravenhage opten XXII Octobris XVI.c vijf en twintich. Was geparapheert „Haersolte" Onderstandt „Ter ordonnantie vañ Hoochgemelte Heeren Staten-Generael", Gett. J. van Goch.

PROCURATIE.

Les Estatz-Generaux des Provinces Unies des Pays-bas, a tous ceux qui ces présentes verront, Salut: Comme ainsi soit, que pour le bien et service de nostre Republique, ayons trouvé à propos d'envoyer un Ambassadeur en nostre nom et de nostre part saluer le Treshaut, Trespuissant, et Tresexcellent Prince Louys, par la grace de Dieu, Roy Treschrestien de France et de Navarre, sur diverses occurrences notamment pour notifier à Sa Maté le Traicté de Ligue Offensive et Défensive nagueres par leurs Ambassadeurs faict accepter et conclurre avec Treshaut, Trespuissant et Tresexcellent Prince Charles, par la mesme grace de Dieu, Roy de la Grande-Bretaigne, contre

le progres de l'ambition du Roy d'Espaigne, et pour l'affermissement de l' Estat de leurs Provinces; et mesment pour sur le subiect d'icelle recercher Sade Maté de l'honneur de la mesme ou de pareille alliance, ou de telle autre, qui sera trouvée fortable au service et contentement d'Elle et de nostre Estat, de traicter, arrester et conclurre icelle avec Sadte Maté séparement, ou conioinctement avec d'autres Roix, Princes et Républiques,qui en auront la volonté.Comme aussy pour traicter touttes autres affaires, qui selon les occasions se presenteront, à l'avancement de la cause commune, et au bien du service de Sadte Maté, d'autres Roix, Princes et Républiques et de noz Provinces. Et qu'à cette fin estans, plenement informéz des bonnes qualitéz de fidélité, suffisance prudence et diligence de Messire Francoys d'Aerssen, Chevalier, Sieur de Sommelsdyck de la Plate, Conseiller de nostre Conseil d'Estat. Nous ayons faict effection de sa personne pour en qualité de nostre ambassadeur extraordinaire se transporter vers Sadte Maté Treschrestienne, luy porter les devoirs auquelz ses faveurs et Alliance Royalle nous obligent, et de traicter avec icelle, autres Roys, Princes et Républiques ou avec ceux, qu'elle, ou iceux trouveront bon de commettre de touttes ces besoignes et autres matières, qui se presenteront. Et qu'à cette fin il soit nécessaire le pourvoir, et saisir de pourvoir, authorité, commission, et demandement général et spécial. A ces causes desirans prevenir et lever toutte dispute et contention, qui pourroit estre sur la suffisance et validité de sa créance et authorité, nous avons donné et donnons en vertu de ces présentes aud. Sieur de Sommelsdyck nostre Ambassadeur et à Messire Gedeon de Boetzelaer, Sieur de Langueracq nostre Ambassadeur ordinaire, et a chacun d'eux en particulier, plein pouvoir, authorité et commission de pouvoir traicter, stipuler convenir, accorder et conclurre avec Sad Maté, autres Roix, Princes et Républiques conioinctement et séparement uneferme et permanente Alliance de Ligue Offensive et Défensive contre le Roy d'Espaigne

et ses Adhérens, une Ligue Défensive seulement, ou tel autre Traicté, qui sera avisé, negotié, convenu et conclu, faire et passer tel ou telz instruments, contracts et promesses, en bonne et deue forme. Et généralement faire en ce que dessus, et en ces circonstances et dépendences, tout ainsi que nous ferions, ou faire pourrions, sy présens en personnes y estions, iacoit que la chose requist mandement plus spécial qu'il n'est contenu par ces présentes. Par les quelles nous promettons sincèrement et de bonne foy, avoir agréable, tenir ferme et stable tousiours, tout ce que par eux ensemble, ou l'un d'eux en cette qualité sera faict, procuré, promiz, convenu, et accordé en cet endroict, l'observer, l'accomplir et entretenir imvolablement, sans jamais aller ny venir au contraire, directement ou indirectement, en quelque sorte et manière que ce soit. Mais le tout devoir ratifier, sy besoin est, au contentement de Sad^e^ Mat^é^, et des autres Roix, Princes et Républiques, s'ilz trouvent bon y intervenir. Faict a la Haye en nostre assemblée soubs nostre Grand-Scel, paraphé, et soubz la Signature de nostre Greffier le XXIIIIe d'Octobre XVI^c^ vingt cincq. Estoit paraphé „Haersolte". Sur le reply: „Parordonnance desdicts „Seigneurs Estatz-Généraux." Signé „J. van Goch", et scellé du grand Sceau en cire rouge pendant en queue de parchemin.

BIJLAGE II.

Missive van Aerssen aan Richelieu, inhoudende een concept voor een verbond tusschen Frankrijk, Engeland en de Republiek, gedateerd 11 Dec. 1625.

Monseigneur.

Gérant selon vostre desir les choses de leur généralité pour les rapporter au poinct de l'application par le destail et posant en premier lieu, qu'une ligue générale, telle que je l'ay proposée sur le modelle de celle que nos Provinces viennent de conclurre avec l'Angleterre, n'est point de saison pour des raisons, qui en ont esté dites, et présumant d'autre part de la puissance et de la constante volonté de touttes parts, d'accomplir efficasieusement les choses promises et arrestées, je remets en vostre très-grand jugement le Roy saisant sa bande et son party d'une, et le Roy de la Grande-Bretaigne d'autre part, s'il ne se pourroit faire une convention entre leurs deux Alliances, pour se proposer un seul et principal but, assavoir de s'opposer par guerre ouverte à l'ambition du Roy d'Espagne, pour en suitte rendre à l'Allemagne son premier contrepoix par le restablissement des princes oppresséz en leurs Estats, et liberter au moyen d'une nouvelle union, qui par après par leur affermissement se pourroit procurer entre eux. Le Roy s'en rendant chef et protecteur, a l'exemple du feu Roy son Père, d'immortelle mémoire

Que pour y parvenir plustost et plus scurement, sy au préallable les deux Roys, ne se pourroyent asseurer des intentions l'un de l'autre, concertans par ensemble de la qualité de leurs armes du temps, du lieu et du moyen de leur employ, comme aussy d'un limite terme d'années dans lequel ils ne pourront délaisser leur commun dessein, sans le consentement l'un de l'autre, combien que la Valteline ou le Palatinat vint à leur estre restitué de gré ou de force, devant l'expiration d'iceluy terme, lequel vostre prudence pourroit pour un commencement prendre de trois ou quatre ans, sauf a le prolonger a la volonté des Roys, sy de part et d'autre il est trouvé à propos.

Cela précédé il est nécessaire, Monseigneur, de considérer le corps de l'Allemagne, qui a tousjours tenu le bon party du Roy, comme tout à faict jetté par terre et sans mouvement, mais respirant et de rien plus empêché d'agir que de la crainte des forces présentes et pressantes de la maison d'Austriche, et le peu d'intelligence et de confience que ces Princes ont les uns aux autres, et que du dehors ils ne voyent rien d'assez puissant n'y asseuré pour les soustenir.

Pour donq les remettre en pieds, les offres et offices, que cette couronne leur a faict porter à cet effect ne leur ayans faict aucune considération, comme vous scavez trop mieux, Monseigneur, d'autant qu'ils sont tousjours depuis demeuréz, enterréz dans la peur, jusques mesmes à esperer pouvoir trouver quelque condition tolorable dans la fermitude, vous estimerez, sous correction, qu'il y couviendra proceder tout autrement pour le refueiller de leur veterne, n'ayans de faict ny le courage ny les occasions pour s'en retirer d'eux mesmes. A trouver ces moyens les deux Alliances se pourroyent disposer de faire composer une gaillarde armée de pied et de cheval pour ne d'un bon train d'artillerye, commandée par quelque prince de l'empire, dont il

conviendroyent par ensemble, secondé de la conduitte d'un Seigneur francoys, de sens et d'expérience pour la jetter en Allemagne, et particulièrement en Bavière pour faire rappeler Tilly à la défense des Estats de son Prince, qui se presse a troubler les demeurans.

Laquelle armée ne pourroit estre du moins de vingt à vingt et cinq mil hommes de pied effectifs, et de quatre à cinq mil de cheval. Les deux Roys feroyent taxer combien monteroit la despense de cet entretien de mois en mois, pour par après arrester entre eux le part et la quotité, que chacun aura a fournir, qui sous vostre très humble correction se pourroit prendre au pied des exemples, prattiquéz en pareilles occasions, assavoir d'enlaisser les deux tiers au Roy, et charger le Roy de la Grande-Bretagne de l'autre tiers, pour en faire par après la submission chacun entre ses considéréz à part comme tous interesséz également à ce faict et dessein.

La levée s'en pourroit faire en France, en Allemagne, en Suisse, et le rendez-vous s'en donner ou sur les confins de la Suisse (ou que M. le Marquis de Baden a des Estats et des Alliances, et qui viendra principalement en considération, quand il se délibrera sur le choix d'un chef) ou quelque part sur les confins de ce Royaume, ne se pouvant espérer nulle part ailleurs, sans danger de veoir avorter ce dessein dès sa naissance, ceux d'Austrische ayans incessament et par tout l'otil au guet, et des armes pressés à courir sur à qui se sont suspectéz de pancher à quelque mouvement.

Le principe seroit revenir les esprits vitaux aux Princes de l'Empire, lesquels au mesme temps que cette armée commune servit pressé d'entrer dans l'Empire, il seroit à propos de faire sommer de s'esvertuer aussy de leur costé par adjoinction, ou à part pour le recouvrement de leur liberté, à quoy il se scait, que plusieurs d'entre eux sont tres portéz, et ne faudroyent d'en embrasser chaudement les occasions en compagnie de plusieurs grandes villes, auxquelles l'oppression et la conclussion poise grandement.

Tilly ne se retirant pourtant pour ce mouvement du lieu ou il est, la Bavière s'acguerra sans coup ferir ny opposition, s'en retirant aussy, comme il faut présumer, ils balanceront leurs forces sans rien mettre au hazard, s'ils ne vuellent, le Roy de Dénemarck aura la dessus les champs libres, engagera sans nulle difficulté et comme par nécessité les villes Hausiatiques, et tout le cercle de la basse Saxe en son party, et renforcé de cette forte, il pourra marcher vers le Palatinat, pour relever, et tendre les mains à ceux qui n'osent parler et ne desirent que de pouvoir trouver du support, comme sont le Duc de Brunswyck, le Lantgrave de Hessen, les Contes de Wetterauwe, le Duc de Wirtemberg, le Marquis de Baden et semblables, avec plusieurs grandes et capitales villes, Straesburg, Nuremberch, et celles, qui dépendent dont l'on pouroit faire estat.

Mais comme tout cela ne suffiroit encor sy le Roy d'Espagne, n'est à mesme temps puissament entreprius ailleurs, et s'y aussy il ne se faict veoir une troisième puissance dans l'Empire pour asseurer les amis, et enialouser et assaillir aussy aux occasions ceux de la Ligue et de la maison d'Austriche. Il est a vostre prudence, Monseigneur, de juger s'il ne seroit utile et convenable au service du Roy, et au succes du grand mouvement, qu'il projette, pour l'honneur de sa réputation, avoir devant que de laisser rien commencer en Allemagne deux armées sur pied de vingt à vingt et cinq mil hommes de pied, et de trois à quatre mil de cheval, chacune, artillée ainsi qu'il se doibt, l'une en Champagne pour se gouverner selon les occasions, soit pour entrer avant en Allemagne soit pour entreprendre le long de la Mouse, qui seroit en occupant de ce costé là le Roy d'Espagne donner la scureté au progrès du Roy de Dénemarck et en recevoir aussy, luy de son costé divertissant cependant les forces de l'Empire. L'autre en Picardie pour la défence des frontières, et pour tout ensemble faire impression sur celles du Roy d'Espagne, lequel en regard de la France

a présentement ses Etats assez ouverts, et despourvus touttes ses meilleures forces estans portées en bas contre les Provinces unies, sans autre jalousie.

Au 'mesme temps pour assaillir encor le Roy d'Espagne plus sensiblement en plus d'endroits Sa Maté pourroit en contribuant une bonne ayde, faire traicter avec Vénise, Savoye, les Suisses et autres de ses Alliéz de ça et de là les monts, pour les persuader et engager, s'il est possible à entreprendre sur l'estat de Milan, leur assistant d'hommes et de conseil en la conqueste et leur en offrant le partage tout entier entr'eux seuls, pouvant suffire á Sa Maté pour la scureté, et la leur, qu'il soit osté au Roy d'Espagne, au moins qu'il luy soit bien disputé, et de la se rendra plus aisé et facile le redressement de l'Allemagne, puis que l'effort, qui se doibt craindre de l'Italie et d'Espagne se consumera totalement en Italie; Venise aussy n'osera rejetter cette ouverture de peur de donner occassion au Roy de négliger la reparation des Brisons de la Valteline, sous laquelle ils n'ont nulle communication au dehors. C'est tout ce qui se peut espérer de la France, plus considérable en ces entrepriuses à cause de sa puissance et de sa situation, que nul autre estat de Roy ny de Prince.

Le Roy de la Grande-Bretagne de sa part pourra estre obligé de continuer à entretenir des puissantes flottes sur la Mer, sans aucune interruption pour couper au Roy d'Espagne ses riches retours des Indes, et la communication des Isles, ce qui, à proprement parler, est luy coupper la nerve jugulaire et les moyens de plus soudoyéz des grandes armées.

De plus il pourra faire un puisant débarquement en Espagne mesme, de douze ou quinze mille hommes aux endroicts dont sera convenu avec luy; y prendre quelque place forte, ou à fortifier pour y planter et entretenir la guerre.

Sy on ne se contente de ces propositions, ce dessein à l'avanture se pourroit consumer en un autre plus voisin au climat, auquel on desire frapper le coup pour le bien commun, et pourroit ce Roy estre persuadé de faire une

puissante armée de quinze à vingt mil hommes, ou plus, pour la jetter en Flandre, et mettre le siege devant Duynkercke, ou pour entreprende quelque action pareille.

Le Roy treschrestien venant à luy accorder descente et passage pour sou armée proche de Calais, comme il luy est nécessaire, et de quoy l'on pourra traicter; lequel dessein diviseroit encor les forces Espagnolles pour faire plus beau jeu à Sa Maté de pouvoir cependant agir scurement en Arthois et ailleurs.

Mais sy ce faict a pareillement ses considérations, il seroit à propos fonder ce Roy, s'il ne voudroit entendre de donner quelque notable ayde pour renforcer l'armée du Roy Treschrestien d'un bon nombre de ses subjects, qu'il feroit payer de mois en mois de ses coffres, ou bien de la donner au Roy de Dénemarck afin de rendre ce Prince d'autant plus puissant, et l'en tenir plus estroittement attaché au party; demeurans néanmoins en outre le Roy de Grande-Bretagne tenu d'assaillir et harceler l'Espagne de tous costéz par des fréquentes et puissantes descentes, qui est tout ce qui à mon opinion se doibt attendre de la volonté et de la puissance du Roy de la Grande-Bretagne, sans qu'il soit à propos se défier comme s'il estoit pour se lasser de la despense et du dessein, mesmes ses subjects qui en doivent contribuer les moyens y estans très portéz de leur inclination et Sa Maté, mêsmes s'y estans engagés par raison d'Estat et par ressentiment des offenses particulieres. lequel ne scauroit cesser avec telle quelle restitution du Palatinat, que le Roy d'Espagne luy pourra faire presenter, pour la tirer et la separer de la Ligue, car elle scait trop mieux, que sy l'Allemagne n'est généralement remise en son premier estat, qu'il est impossible que le Palatinat puisse après la restitution demeure aucunement asseuré â son Beaufiêre.

Messieurs les Estats pour pousser utilement à mesure pourront mettre aux champs une belle armée de vingt et cinq mil hommes de pied et de quatre a cinq mil de cheval pour en

tenir les forces, que commande le Marquis Spinola perpétuellement en escheq ou bien sy led[t] Marquis Spinola venoit à les laisser la pour porter son opposition au dessein du Roy Treschrestien, ou de celuy de la Grande-Bretagne en la Flandre; à tel cas Mess. les Estats promettront d'entrer avec leur armée bien avant au coeur du Pays de l'ennemy ou d'entreprendre par siège telle ville de son obéyssance, dont la considération et importance l'obligera d'abandonner tout ailleurs, pour en venir au secours. Car sy leurs forces paroissent faibles maintenant, qu'ils ont seuls toutte la puissance de l'Espagne et partye de celle de la ligue sur leurs bras, elles se feront connoistre très fortes et considérables en nombre, ordre et qualité, quand celles de leurs ennemys seront separées.

Mesmement pour servir le Roy, devant que rompre ouvertement avec le Roy d'Espagne, ils pourroyent porter leurs armes loin des lieux ou Sa Ma[te] aura volonté de commencer, pour y attirer leurs ennemys, et au besoin se pourroit déliberer, sy on ne pourroit serrer l'armée ennemye entre celle du Roy et la leur, estant grandement a présumer, qu'elle affoiblye par les assaillemens, qui se seront en tant d'endroits à la fois, ne descendra jamais à une bataille que nécessitée.

Sy cela ne suffit, il se pourroit pour contenter d'avantage Sa Ma[té] traicter de s'assurer de quelque secours réciproque, de la part du Roy a Mess. les Estats, sy les Espagnols venoyent d'avonture a les presser et de la leur a Sa Ma[té] en cas pareil.

L'ordre estably par le Roy de la Grande-Bretagne et par Mess. les Estats sur la mer, tiendroit cependant en scureté sans ayde d'aucune garde, touttes les costes maritimes de Royaume, et pour ce qui concerne celles du Levant, il se pourroit convenir de conditions pour renforcer les galères de Marseille de quelque nombre de bons vaisseaux de guerre utiles à agir ensemble.

Avec tout cela l'on pourra adviser comme quoy et à quelle condition embarquer le Roy de Suède ce général

mouvement, qui en propose quelques ouvertures, y ayant beaucoup d'inclination pour ne voir monter la maison d'Austriche a tel degré de puissance, qu'elle en puisse opprimer la liberté générale do l'Europe.

Il y a en outre espérance qu'on pourra prattiquer ceux d'Alger et de Tunis pour se trouvans secondéz et protegéz des armes du Roy de la Grande-Bretagne et de celles des Mess. les Estats, entreprendre d'un autre coste sur l'Espagne, et sur les Isles pour aussi oster au Roi d'Espagne de toutes parts la navigation et la communication avec l'Italie.

Et aussy a présumer que Betlehem Gabor ne voudra de son coste demeurer inutile.

C'est, Monseigneur, ce qui a mon advis se peut commodement representer en destail, sur le proiect de nostre but commun; les déclarations des desseins plus particuliers, se devont concerter, et ouvrir à mesure que l'on en sera entré en traicte. Ce sont véritablement des présuppositions qu'il conviendra fonder, car il y a beaucoup de choses à faire quasi toutes à la fois par divers princes, en divers lieux et temps, mais qui peuvent toutefois estre bien advisées toutes, comme subsistentes séparement à par elles, pour coöperer à un mesure temps, a l'avancement d'un mesure dessein. Sy la despence en doibt estre grande, elle ne sera moindre aux ennemis, et quand cy après la nécessité viendra à nous porter a ce conseil, alors elle s'accroistra bien d'avantage, le peril en sera plus grand, et l'évènement plus douteux, peut estre que l'occasion faudra pour unir l'interest et la volonté de tant de puissances. C'est pour peu de temps après lequel l'on pourra respirer. Je tiendray a trouver, Monseigneur, sy je puis veoir vos riches conceptions sur un tant beau subiect, auqel vous avez la veïre bien plus penetrante, comme eslève sur le théatre de cette grande monarchie. Personne ne me denoncera à vous honorer et servir, car vous m'avez ravy tout entier à me qualifier à jamais, Monseigneur, vostre très humble et très obligé et très asseuré Serviteur.

BIJLAGE. III.

Mémoires et *instructions* pour les Srs Thevenin et d' Hariette, députéz en Cour par Messieurs, les Mairs, Eschevins, conseillers, pairs, bourgeois et habitans de la ville de la Rochelle.

Premièrement estant arrivéz en Cour verront messieurs les députéz généraux et particuliers et leur delivreront les lettres qui leur sont escrites, et confereront avec eux sur le subiect de leur députation pour prendre leur advis sur toutes les procédures qu'ils auront à tenir pendant leur seiour en cour. Verront Messieurs les Ministres de l' Estat ausquels ils feront entendre le subiect de leur devoir et les suppliront de leur faire avoir une prompte et favorable audience par Sa Maté, à laquelle il feront en toute humilité et respect submissions de leur fidellité, subiection et obéissance inviolable, luy rendront graces très humbles du pardon, qu'il a pleu a Sa Maté leur accorder par la response favorable, qu'il luy a pleu faire aux deputéz, précédentz et de ce qu'il luy a pleu leur faire espérer la paix, en laquelle ils protesteront de mieux servir Sa Maté que par le passé, et sous cette protestation le suppliront d' adoucier et modérer la rigueur des conditions qui leur ont esté préscriptes par Monseigneur le Chancelier conformément aux articles si dessus.

Et *premièrement* pour ce qui regarde l'article premier par lequel Sa Maté désire que la forme de gouvernement

de la ville soit changée, et la direction remise comme elle avoit esté autrefois et jusques en l'année mil six cens dix entre les mains des Mairs, eschevins et pairs de la maison commune, lesditz députéz sont chargéz au nom de tous les habitans d'icelle d'aprouver les offices que les précédens députéz ont faict sur ce subiect, et de representer qu'ils s'obligent d'y apporter au plustost un accommodement au contentement de Sa Maté sans retardation de la paix.

Au *second* article qui regarde l'intendant que Sa Maté desire d'establir en la dite ville, suppliront treshumblement Sa Maté de les en dispenser, attendu que le premier article estant vidé, l'intendant seroit inutille, et que d'ailleurs ce seroit une trop grande breché a leurs privilèges, et une totale ruine du còmmerce, ce qu' ayant esté recongner par Sa Maté, elle les deschargea par les considérations de l'intendance du Sr de Briet.

Au *troizièsme* article par lequel Sa Maté désire que les fortifications au dehors ladte ville soyent desmolyés, lesdits députéz representeront qu'ils n'on point fait de fortifications que par la permission de Sa Maté en continuant le desseing, qui eu avoit esté arresté et aprouvé par le feu Roy, qui eu avoit luy mesme examiné le plan, comme il se voit par vue pattente, expediée en forme de chartre, verifiée en Parlement, et confirmée par Sa Maté, qui leur a continué la subvention de laquelle ils jouissoyent du temps du feu Roy jusques à la denière paix de Montpellier. Et par ainsi qu'ils n'ont point estimé faire chose qui fust désagréable à Sa Maté, en continuant lesdits fortifications. Neantmoins pour tesmoigner le désir qu'ils ont de donner toute sorte de contentement à Sa Maté, lesdits députéz déclareront qu'ils sont tous prestz de desmolir les parapets, qui ont ésté faicts au dehors de ladite ville entre la Tenaille et la Cour de Pade, qui est tout ce qui a esté fortifié despuis la paix de Montpellier. Et encore les deux pièces contenues au mesmoire representé scavoir la pièce destachée

bastie de pierre de taille dans la mer au devant la Tenaille de la port des deux moullins, et celle qui est au devant du bastion de l'Evangille, en desmolissant en mesme temps le fort, qui est proche de ladite ville. Comme Sa Maté est très humblement suppliée de ladite desmolition ensemble en les délivrant des garnisons des gens de guerre tant de la mèr que de la terre qui sont dans le gouvernement de ladite ville d'y restablir avec la paix la liberté du commerce.

Au *quatrièsme* article. Ils se sousmettront au nom de tous les habitans de se sousmettre que tous les navires qui seront equipéz en guerre, et pour aller faire la guerre prendront passeport de Monseigneur l'admiral.

Au *cinquièsme* article, touchant les biens des ecclésiastiques. Ils consentent au dit nom qu'ils soyent restablys en la possession d'iceux tout ainsy et comme ils en ont jouy auparavant les présens mouvemens et despuis l'Edit de Nantes et déclaration de Montpellier.

Pour le *dernier*, qui regarde la réstitution des marchandises par quelques gens de guerre de cette ville sur les Marchans d'Orléans, charettes et chevaux, remonstreront qu'ils ne peuvent estre tenus de réstituer ces manchandises qu'elles ont esté prises par des gens de guerre par vertu de commission et adjugées aux preneurs quy les avoyent prises commes les autres prises, faites tant par mer que par terre, les quels preneurs ont disposé du tout fors de quelque portion qui a demeuré à la ville, qui n'est plus en nature. Et pour ce qui est des charettes et chevaux le tout a réstitué a cause de la pauvreté de ceux à qui elles apartenoyent.

Pour la fin solliciteront et fineront messieurs les ministres de l'estat avec toute force de dilligence de leur donner une prompte et favorable expédition et au cas que l'on ne leur vueille accorder se retireront après eu avoir suive l'advis desditz députéz généraux et particuliers, ausquels ils se conformeront en toute leur députation, et sur tout leur

representeront la juste aprehension que donne a ceux de ladite ville l'aproche des nouvelles troupes, qui arrivent de jour à autre nonobstant les bruits de paix, qu' on publie de toutes parts.

Fait et arresté au Conseil de la maison commune à la Rochelle, le Samedy vingtièsme Décembre mil six cens vingt cinq.

BIJLAGE IV.

Chacun void à l'oeil que le Roi d'Espagne a levé le masque, et va le grand paz à la Monarchie, ayant quasi partout donné des solides fondemens à son ambition, qui à bon droict doibt estre suspecte à tous les Roix et Potentatz de l'Europe.

En Allemagne soubz prétexte de secourir l'Empereur non content d'avoir déchassé l'Electeur Palatin du Throsne de Bohème, il l'a encor dépossedé, sans aucun respect de l'alliance de cette Couronne, de tous ses Estatz et dignitéz héréditaires, ou il a planté des colonies pour servir à sa grandeur.

Au mesme temps a rompu sans rien marchander l'Union des princes protestans, mise par le feu Roy Henry le grand, d'immortelle mémoire, qui au moyen en faisoit estat de contrabalancer l'ambition et la puissance de ceux de la maison d'Austriche dans l'Empire.

Non content de ce a faict former une Ligue des Catholiques de la faction, laquelle jointe en dessein avec luy, a entreprius et renversé tous les princes et grandes villes libres de l'Empire, alliées de cette Couronne, sans avoir aucun esgard a l'obligation ny à la dignité du Roy.

Maintenant est encor après de presser les princes et

Estatz plus esloignéz, avec tout le septentrion qu'il tasche de porter dans son obéyssance, ruinant leurs pays, et s'asseurant de leurs villes par de fortes garnisons, se faisant maistre de touttes les rivieres, afin de rompre leur commerce et les nécessiter de s'accommoder à ses volontéz.

Et à ses conventions très estroittes avec l'Empereur, mesmes sur l'ordre et les droitz de la succession, qu'il peut prétendre à l'Empire et aux autres Royaumes et Estats, possedéz de leur maison.

Son intention est de faire changer les ordres de l'Empire, et par l'oppression des princes protestans et en gratifiant petitement quelques uns des Catholiques de sa faction, le rendre d'Electif héréditaire, au moyen de quoy, il trouvera dans ce grand Estat autant d'hommes et d'argent qu'il luy sera besoin pour combattre les demeurans de l'Europe, sans y devoir rien contribuer d'ailleurs.

Desia il a bien avancé de joindre tous ses Estatz, qui auparavant ces derniers mouvemens en leurs séparations sans connexité estoyent foibles et de très grande garde, pouvant maintenant aller depuis les Pays-Bas jusques a la Mer d'Italie, passant tousiours en scureté sur ses propres Estatz.

Pour à quoy venir il a faict revolter les Valtelins contre les Grisons, les quels à l'ayde de ses armes il a déchasséz de leur légitime possession.

Non tant seulement pour avoir ses passages de Milan en Allemagne independans et libres, mais aussy frappant d'une pierre deux coups, pour encloire les Vénétiens, et les séparer de leurs amiz et alliéz, reservant de les entreprendre à son temps, et cependant les harcelant incessiment luy mesme devers les Milanois, ou les faisant travailler par ceux de son party au Frioul.

Devers le Piedmont il se niche de ça et de la, et se prenant de toute occasion et prétexte, pour s'y faire plus puissant, ayant quasi tous les Princes d'Italie dépendans de luy, de pension, d'obligation, ou de nécessité, qui au besoin et au peril de leur perte seroyent pour les seconder à le faire Roy d'Italie, s'il estoit autant facile de rompre la puissance de Venise, comme il en a l'ambition toutte formeé.

Au septention, il cerche les moyens de gaigner quelque port de Mer, afin de pouvoir aussy agir par Mer et par terre ensemble; et d'enfermer la France et l'Angleterre, les insulan comme dans le cerle de sa domination.

Et a tellement séparé la France d'avec ses alliéz, que desormais il la confine quasi seul pas terre de toutte party.

Pour emporter son dessein a faict la Ligue avec le Pape, l'Empereur, le Roy de Poulogne, Bavière, et plusieurs autres princes, s'estant rendu très puissant et très redoutable à tous de la ruine des allièz de cette Couronne.

Sy avant qu'au cas que le Roy avec ses amiz et confédéréz ne luy forme tout maintenant une très forte opposition, il sera impossible cy après de luy plus empescher le succes de ses desseins, qu'il avance deça et dela faissant la France en quelque indifference, ce semble, tandiz néanmoins qu'il tasche de la jetter en guerre intensive, qu'il feroit aysé, en soubstenant de rebelles à l'ayde de ses contributions, dout il s'est veu des preuves ces derniers mois passéz.

Le Roy Treschestien se voyant donq environné de touttes partz, et qu'on l'approche de bien près par dessus les ruines de ceux qui autrefois ont servy à conserver la gran-

deur de sa Couronne et qui crient après son ayde semble obligé de rompre cette usurpation.

Car ce qui reste encor de son party et alliéz, s'attendent avec grande passion qu'il prenne envie à Sa Maté de reveiller sa prudence et sa puissance, pour faire sentir au Roy d'Espagne, que son ambition luy est tellement suspecte et voisine, qu'il en est déliberé de l'en esloigner et de la ranger dans ses limites.

L'entrepriuse en est glorieuse, digne de Sa Maté et nécessaire à sa scureté, facile et non moins utile.

De tout temps cette Couronne a esté l'asyle des oppresséz, et à meilleur titre doibt elle protection à ses alliéz.

Sa Maté est un sage, auquel une sy juste cause, telle occasion d'exercice luy doibt estre souhaitable. Embarrant le Roy d'Espagne par le restablissement de tant de princes dépossedéz, il affranchit ses frontières de toutte jalousie, et les asseure par les veilles et gardes de ceux qu'il aura gratifiéz de leur remize en leurs Estatz, qui luy en demeureront obligéz et très affectéz serviteurs.

Le dessein s'en peut exploitter heureusement dans bien peu de temps par le concours de tant de Roix, Princes et Estatz, qui l'en supplyent, et y vueillent participer de leur intervention.

L'utilité en reviendra aussy à Sa Maté comme à celle, qui aura la conduitte et direction de toutte cette résolution.

Et quelle gloire plus grande scauroit arriver à un Roy Treschrestien que de veoir à une seule fois en sa Cour les Ambassadeurs de la Grande-Bretagne, de Dénemarck, des Provinces-Unies d'un costé, de Savoye et de Venise d'autre

costé, coniurans tous Sa Maté d'ayder à redresser les affaires générales de la Chrestienté sur les usurpations du Roy d'Espagne.

Il ne se verra en nulle histoire du passé que tous ces princes ayent recerché à la foibl' amitié et l'alliance de cette Couronne, ny qu'ilz ayent faict estre comme ilz sont présentement de seconder sy puissament les entrepriuses de Sa Maté, soulagée par la grace de Dieu des esmotions et soulèvemens domestiques, raccoiséz avec des conditions sy honorables à Sa Maté, qu'il semble que Dieu par ce principe l'ait voullu tirer comme à la main à l'avancement de ce dessein général.

Le Roy de la Grande-Bretagne est prest d'agir très puissament par mer et par terre, loin et près des frontières de cette Couronne.

Mess. les Estatz sont en estat et déliberation de faire un dernier effort pour occuper sur leurs cousins toutte la puissance que le Roy d'Espagne a dans les Pays-bas, qui luy en demeurera inutile.

Le Roy de Dénemarck est ja armé et sur pied à la teste de son ennemy.

Celuy de Suède a de tres bonnes intentions d'agir aussy avec une armée en Allemagne, ou bien de tenir le Roy de Poulogne en jalousie et escheq.

De Betlem Gabor et de ses apprestz, il se voit des asseurances, telles qu'il prendra aussy à jouer son rollet sur ce théatre, quand il verra qu'on s'en reunie de tous costéz.

Au coeur de l'Allemagne plusieurs princes, et grandes

villes, gémissans maintenant soubz l'oppression, mais puissans et désireux du recouvrement de leur liberté, se déclareront en corps ou par adionction au plus voisin de leurs amiz, quand ilz se verront en estat de pouvoir estre assistéz à point nommée.

En Italie, Vénise et Savoye s'esvertueront puissament contre l'Estat de Milan, sy le Roy les ayde vigoureusement et leur procure les faveurs des Suisses.

Contre un sy grand et général reuniement, il n'est possible que le Roy d'Espagne oppose autres armées que défensives, qui seront foibles et grandement séparées.

L'Espagne sera voyée des flottes Angloises et Hollandoises.

La mer méditerranée, travaillée de galères de Marseille et d'un bon nombre de navires de guerre, qui rompront la communication d'Espagne avec l'Italie.

Italie ne recevra rien du dehors pour le secours du Roy d'Espagne, sy le Roy faict bien mesnager les Suisses, ce qui est desia bien achéminé.

De sorte que pour recompense de leurs perilz et despense les Alliéz ne profiteront de cette victoire que la scureté pour leurs Estatz et le restablissement de leurs amiz.

Mais à Sa Maté seule demeurera toutte la gloire et tous les avantages de l'abaissement nécessaire de l'orgueil insupportable du Roy d'Espagne.

Et en deviendra le plus glorieux, le plus aymé et le plus juste Roy, qui se soit vers de plusieurs siècles.

Les moyens de cette exécution en général et en particu-

lier se pourront traicter promptement, après qu'il aura pleu à Sa Maté declarer sa volonté sur la forme, qu'elle voudra tenir pour l'entreprendre.

La voye plus courte et scure seroit celle de guerre ouverte pour agir universellement et escarter tant mieux les forces ennemyes, qui se devroyent employer en diverses provinces et ne se scauroyent communiquer.

L'asseurance en sera aussy plus entière et confidente aux Alliéz.

Mais sy l'autre voye s'estime plus fortable à la condition présente du service et des affaires de Sa Maté, il se pourra encor traicter comme quoy ou conviendra de la qualité, du temps et du moyen de l'exécution de ce dessein, et de l'observation des promesses, qui en suitte se seront faictes. Devant chaque Allié estre obligé de faire sincèrement de sa part tout ce qui aura esté arresté en commun.

Seconde Mémoire.

L'ordre qu'il faudroit tenir pour entrer avec le Roy de la Grande-Bretagne, et tous autres Roix et Etatz qui le desirent en une ferme considération par effect et non par de nom, c'est que le Roy trèschrestien fust persuadé de traicter premièrement et séparement d'une estroitte alliance avec la République de Vénise. Son altège de Savoye et les Cantons Suisses repartissans entre eux la part et quotité que chacun aura à fournir et pour quel temps, au dessein qu'ilz feront d'entreprendre de commune mais l'Estat de Milan, en revenge de l'usurpation de la Valteline, faicte par le Roy d'Espagne sur les Grisons, et pour par ce moyen mettre les Alliéz en scureté et l'Italie en repos.

De faire au mesme temps procurer que les Suisses vueillent tenir fermés les passages d'Allemagne.

Cette confédération estant ainsi reglée et arrestée, tant pour ce qui concerne la qualité des Armées, que chacun allié sera tenu mettre et entretenir en campagne, que pour le temps qu'il les faudra mettre hors, et le lieu ou elles se devront employer, comme aussy généralement pour combien d'armeés cette alliance particuliere tiendra.

Sa Maté Treschrestienne, asseurée des affaires et des intentions de ses confédérez en Italie, pourroit par aprèz et en suitte de leur sceu et approbation, traicter seule et secrètement avec ledt Roy de la Grande-Bretagne pour l'obliger de travailler de son costé puissament de ledt Roy d'Espagne, par la mer de jetter une armée en Flandres et de disposer les autres Alliéz d'en faire de mesme à son exemple.

En outre pourroit convenir avec luy du temps qu'il seroit à propos de mettre les armes de part et d'autre aux champs, et s'entreprometttre de ne point poser les armes, que leurs Alliéz de part et d'autres ne fussent pleinement restablis dans leurs Estatz et droictz, dont ilz ont esté dechasséz, au moins point de trois ou quate mois sans mutuel et plenier consentement de leurs Matés ensembles.

Et pour plus grande scureté de l'observation de ce que dessus les deux Roix seroyent très à propos renouveller et augmenter les anciennes alliances défensives, faictes entre leurs Couronnes, et s'entredonner quelque scureté par escrit, concernant leurs secrètes conventions sur les affaires d'Allemagne.

Et s'en pourroit faire deux actes, dont celuy qui seroit signé de Sa Maté Treschrestienne se consigneroit en mains du Roy de Dénemarck, ou du prince d' Orange pour y estre gardé, et l'autre qui seroit pareillement signé de Sa Maté de la Grande-Bretagne en la garde de son Altèze de Savoye ou de la République de Venise.

BIJLAGE V.

Monseigneur.

Pour gaigner temps en vous obéissant, j'ay projetté en gros quelques articles d'une Alliance de ligue défensive, que je vous envoye et soubmetz à vostre très prudent jugement; le nom, la forme, la somme, et le temps de cette convention dépendent du bon plaisir du Roy, et de vostre conduitte. Sa Maté peut accorder à Mess. les Estats une alliance défensive et conserver ensemble sa paix avec le Roy d'Espagne; car l'an zeise cens et huict Sa Maté et le Roy de la Grande-Bretagne conclurent avec eux une pareille ligue pour la garantie de la Tresve qu'ils traictoyent l'an zeise cens vingt. Vénise en fit une autre avec eux pour le terme de quinze ans. Et le Roy de la Grande-Bretagne l'an 24 au mois de juin estant en profonde paix et les Seigrs Estatz en pleine guerre, ne laissa pas de contracter avec eux pour leur simple conservation une Alliance défensive, s'obligeant de les secourir de six mil hommes, qui leur servent encor présentement

Pour ce qui concerne la somme de la quelle Sa Maté trouvera bon de les assister, je vous ramenterray, Monseigneur, que le feu Roy, d'immortelle memoire, les a annuellement secourruz liberalement et en pur don, d'une somme de six cens cinquante mil escus avec deux cens milliers de poudres, jusques à la conclusion de leur tresve, leur ayant faict présenter par l'envoy de feu M. le prési-

dent Janin d'augmenter ses assistences, s'ilz eussent voulu continuer la guerre, mais la nécessité les força à espérer et cercher quelque relasche et plus grande scureté dans la Tresve. Lors toutesfois de ce grand et liberal secours, lesdts Seigneurs Estatz n'entretenoyent à leur service que cinquante sept mil hommes de pied et trois à quatre mil de cheval. Durant la Tresve Sadte Maté leur accorda deux cens mil escus l'an, nonobstant que leur milice eust estre reduitte au nombre de trente mil hommes de pied, et de deux mil cinq cens de cheval.

Mais avec l'expiration de la Tresve, considerans que leur ennemy ayant reprius haleine et nouveau courage, alloit redoubler ses forces et effortz contre eux, lesdtz Seignrs Estatz ont aussy accreu le nombre de leurs gens de guerre, sy à coup et grandement, qu'il monte présentement à plus de soixante et quinze mil fantassins et de cinq mil de cheval, par dessus les nouvelles et excessives despenses qu'il leur convient faire pour asseurer le commerce de la Mer, maintenant que le Roy d'Espagne entreprend de s'y faire craindre. De sorte, Monseigneur, que lesdts Seigneurs Estatz ont besoin d'estre plus liberalement secouruz, sy on désire, qu' ilz subsistent en estat de pouvoir avec scureté et avantage occuper leur ennemy, que je nommeray volontiers l'ennemy commun, sy vous me le permettiez. Cette assistance d'autrepart a tousiours esté gratuite sans réception, et de cette sorte lesds Seigneurs Estatz avoient servy et secouru le feu Roy de poudres, d'argent et d'hommes aux sièges devant Rouen, et devant Amiens, ce qui leur revenoit à plus de cinq cens mil livres pour chacun au, quoy qu'ilz en eussent peu estre excusables tant qu'envelloppéz et chargéz eux mesmes d'une grande guerre. Sa Maté aussy les a de sa part traictéz liberalement, sans aucune obligation de réstitution, ce qui a duré jusques au traicté de Compiègne, qu'à l'exemple d'Angleterre, qui seule traicte autrement, on a changé cet ordre.

Mais quand on prétendroit d'obliger les d^{ts} Seig^{rs} Estatz à quelque promesse de réstitution, ce seroit les obliger à une impossibilité, estans désia endebtéz de plus que leur estat ne vaut. Ce seroyt le moyen de descourrager leurs peuples, et de faire perdre a Sad^{te} Ma^{té} le gré, le mérite et l'utilité de son ayde, la ou que les secourrant franchement, ilz seroyent tenuz d'employer plus courageusement leurs forces et moyens au service de Sa Ma^{té}.

Ce traicte, Monseigneur, se pourroit faire secrètement et séparement avec les d^{ts} Seig^{rs} Estatz seuls, sans leur donner part ny place en celuy que Sa Ma^{té} fera conclurre avec le Roy de la Grande-Bretagne, car comme ilz ont besoin d'estre assistéz de leurs amiz, il leur seroit mal aysé de rien contribuer en une confédération générale, qu'en s'affaiblissans au dedans ceque par avanture vous, Monseigneur, n'estimerez point estre le service de Sad^{te} Ma^{té} ny le leur; mais bien, qu'ilz soyent renduz sy forts, qu'ilz puissent entreprendre offensivement leur ennemy dans les Pays-bas, dont Sad^{te} Ma^{té} durant ces mouvemens profitera ses scuretéz pour faire sans péril ny traverse, ce que bon luy semblera. C'est, Monseigneur, ce que j'espère que vous recevrez en bonne part de moy, sur le traicté qui se pourra faire, j'attendray la dessus l'honneur de vos commandemens pour me tenir prest a quand il vous plaira nous faire appeller; nous suppliant très humblement d'en accourir les déliberations, d'autant que le temps nous presse davantage, que nul autre de ceux qui recerchent voitre amitié c'est à vous à qui le succès en sera deu. Je suis, Monseigneur, vostre très humble, très fidèle et très obligé serviteur. Le 2 ^{me} de Mars 1626

Proiect d'une Alliance de Ligue défensive entre— — — — — — — — —

Le Roy est très humblement supplyé voulloir faire l'honneur à Mess. les Estatz de les recevoir en une Alliance de ligue offensive et défensive contre le Roy d'Espagne, sy le bien de son service le permet à Sa Ma^{té}.

Si non, de leur en accorder une défensive tout seulement pour le terme de tant d'années qu'il plaira à Sa Maté.

Durant lequel terme il ne sera permis aux dtsSeigneurs Estatz de traicter pour paix ny Tresve avec leurs ennemys directement ny indirectement, sans le sceu, advis et consentement de Sa Maté.

En exécution de laquelle Alliance Sadte Maté les assistera liberalement pour ayder à conserver leur République d'une somme de — — — — — — — — — — — — par chacun an tant que ladte Alliance durera et sera icelle somme payée par le Sieur Ambassadeur résident de la part de Sadte Maté en Hollande en main du Receveur-général des dts Seigrs Estatz à deux termes en deux portions égales, scavoir le premier terme et portion au premier du mois d'Avril de la premiere arrivée, et l'autre au premier d'Octobre de la mesme année, et ainsi continuant d'an en an.

Et cas avenant que Sadte Maté venoit pendant cette présente Alliance, ou à cause d'icelle d'estre entrepriuse de ses ennemys en ses Royaumes et droicts à guerre ouverte, lesdts Seigrs Estatz seront tenus de secourir promptement Sadte Maté dans deux mois après la sommation, et plus tost, sy faire se peut, d'une flotte de vingt bons navires de guerre de deux cens à six cens tonneaux chacun, arméz, equippéz, envictuailléz et munitionnéz comme il appartient, et en outre de l'adept de tout d'autres navires que la scureté et condition de leur Estat permettra. Laquelie ditte Flotte de vingt navires sera tenue d'obéyr à Sa Maté et à ceux qu'elle ordonnera de garder les costes de son Royaume sy longuement, que l'Alliance durera, ou tant que Sa Maté l'ordonnera, pour le bien de son service sans s'en pouvoir retirer aucunement soubs quelque cause et prétexte que ce soit, que de son consentement.

L'Admiral de France avec son Vice-Admiral aura aussy au nom de Sadte Maté commandement sur icelle, lequel toutefois il emploiera médiatement par le moien de l'admiral desdts Seigrs Estats; lequel aura droict et pouvoir d'intervenir

avec quelques vieux Cap^{nes} des siens aux déliberations du conseil de guerre, et d'y avoir voix résolutive, comme aussy d'arborer le pavillon desd^{ts} Seig^{rs} Estats ses Souverains dessoubs celuy de Sa Ma^{té}. Sad^{te} Ma^{té} payera les navires qui de ce nombre périront en son service et le dommage qui se trouvera avoir esté receu par les autres selon l'estimation et l'accord qui en sera faict de la part de Sa Ma^{té} avec les Admirautéz desd^{ts} Seig^{rs} Estats devant leur sortye, comme aussy Sad^{te} Ma^{té} fera de temps en temps payer aux Cap^{nes} officiers et Matelots de lad^{te}. Flotte leur solde et vivres; afin de prévenir les désordres qui pouvoyent naistre de ce manquement et de les qualifier de servir fidèlement et utilement Sad^{te} Ma^{té} selon ses commandemens. En outtre promettront lesd^{ts} Seig^{rs} Estats de faire mettre chacune année leur armée en campagne autant forte et sy tost qu'ils pourront et de conduire leurs armes pour leur conservation par mer et par terre au plus grand soulagement et service de Sad^{te} Ma^{té} avec laquelle ils entretiendront à cette fin bonne et très confidente correspondence

Sy d'avanture durant cette Alliance Sad^{te} Ma^{té} venoit à se resoudre à de plus grands mouvemens pour le bien général de Chrestienté ou celui de son Royaume en particulier, et désirer d'y estre secondée puissamment par mer ou par terre en navires, hommes ou argent lesd^{ts} Seig^{rs} Estats recevront tousiours à très grand honneur les ouvertures qu'elle leur en voudra faire, et s'efforceront de s'accommoder de tout leur possible à la volonté, service et intérests de Sa Ma^{té} afin de luy rendre les preuves et les effects de leur gratitude.

Et pour asseurer le traffiq et commerce entre les Marchans du Royaume de France et des Provinces-unies des Pays-bas a esté accordé que les anciens traictéz, contracts et privilèges faicts et ottroyéz tout en général qu' en particulier, et auxquels n'a esté derangé par autres traictéz, contracts et ordonnances expresses et subsequentes, seront respectivement gardées et entretenues.

Les subiects de Sa Maté pourront franchement et librement fréquenter, achepter, vendre, troquer, enlever et transporter touttes sortes de deurées et marchandises dedans et dehors touttes les Provinces unies, villes et lieux d' icelle, comme pareillement les habitans et subiects desd' provinces pourront franchement et librement frequenter, vendre, achepter, troquer, enlever et transporter dedans et dehors touttes les provinces, pays, villes et lieux de la France touttes sortes de manchandises et deurées, sans que les uns ny les autres soyent tenus ny obligéz payer de leurs dtes marchandises et deurées autres droicts payes et imports que les naturels habitans des provinces, villes et pays ou le traffiq et commerce s'exercera. Touttes lettres de represailles, marques, arrestz et d'autres semblables, qui ont esté cydevant ottroyées n'auront lieu des parts ny d'autre, non seront et demeureront nulles et de nul effect, et pour l'avenir n'en seront aucunes ottroyées mais sera la justice rendue et administrée ci un chacun ainsi qu'il appartiendra.

Ne sera aussy prattiqué contre les subiectz desdts Seigrs Estatz en aucunes villes et pays de la France, le droict d'Auberne mais cesera celuy du tout, et n'aura lieu á l'avenir et semblablement ne pourra ledt droict d'Auberne prattiqué lesdtes Provinces unies contre les subiects de Sadte Maté.

Lesquelles conventions, pactions et articles cy dessus contenus et chacun d'iceux ont esté traitéz, accordéz et stipuléz entre . . . . commissaires de Sadte Maté et . . . . Ambassadrs extra-ordinaires et ordinaires desdts Seigrs Estats respectivement, dont ils ont promis fournir où faire fournir lettres de ratification en forme suffisante et valables de la part desdts Seigrs Estats dans deux mois à Sa Maté et quinze jours après; de la part de Sadte Maté aux dts Seigrs Estats.

En foy et tesmoignage de touttes lesquelles factions et articles d'avans ce présent Traicté signé de nos mains et à iceluy apposé le cachet de nos armes.

BIJLAGE VI.

En la négotiation, que les Ambassadeurs de Mess. les Estats proposent et demandent au Roy, quatre choses tombent en considération:

1°. La première, quelle alliance Sa Ma^{té} leur peut accorder?

2°. De quelle somme elle les voudra d'an en an assister tant que la confédération durera?

3°. Sy telle assistance doibt estre pur don et gratuite?

4°. Finalement combien d'années tel traicté tiendra?

RESPONSE:

Sur la première considération faut noter, qu'après la Ligue offensive et défensive, la confédération défensive, se peut contracter sans en aucune façon aller contre la paix d'Espagne, car ce ne seroit qu'une continuation de pareille alliance faicte avec lesd^{ts} Sieurs Estats l'an 1608 par le feu Roy, et confermée l'an 1610 par Sa Ma^{té} d'à présent; l'Angleterre et la République de Venise en ayans contractées de semblables avec eux estans en Tresve et en guerre. Elle seroit plus convenable au service de Sa Ma^{té} que nulle autre, afin d'avoir en cette qualité de confédérer plus de respect, de poids et d'authorité en la déliberation des choses qu'elle fera traicter avec eux, mais elle est singulièrement nécessaire, sy S. M. par prévoyance veut empescher que lesd^{ts} Seig^{rs} Estats ne tombent au peril de devoir

quelque jour estre entrainéz à subir quelque condition de paix ou de Tresve contre leur gré, et comme en suitte des négotiations de leurs autres alliéz, ce qu'elle ne devra point craindre, quand par sa confédération défensive elle leur en aura esté le pouvoir et la nécessité tout ensemble, ne leur permettant de traicter, et ainsi leur donnant des excuses légitimes de s'en défendre. Et c'est ce seul lieu qui peut donner scureté aux conditions qui seront contractées.

Un traicté simple ne faict point présumer que Sa Maté vueille prendre interest à la conduitte publique que pour le seul respect de son service, et n'a autre obiect, que du secours, que S. M. donne, et des conditions qu'elle a sitipulées en recompense; ainsi un allié devient plus considérable.

Aussy sont Mess. les Estats en possession de la qualité d'alliéz et confédéréz de Sa Maté, dont le traicté de Compiègne les a interrompus sans cause. Néanmoins sy S. M. ne trouve à pro pos de les honorer de son alliance défensive, mais bien les tenir détascher de toutte liaison, ce que le feu Roy n'a jamais creu estre Son service, ils s'accommoderont à la volonté de Sa Maté.

Response à la 2me.

Sy Sa Maté a désir de sec ourrir lesddets Seigrs Estats selon leur nécessité, un million d'or par an les soulageroit utilement Le feu Roy les astistoit devant la Tresve et jusque à sa conclusion de six cens cinquante mil escus avec présentation de croistre son ayde s'ils eussent voullu demeurer en guerre, et lors ils n'entrevoyent point à un quart près tant de gens de guerre qu'ils sont présentement, et outre, ils ne se trouvoyent point chargéz de tant de debtes, mais sy Sa Maté entend qu'ils seront regléz et traictéz selon la commodité de ses propres affaires, ils espèrent, que Sa Maté ne leur voudra pas accorder à ce commencement

moins de deux millions de livres afin de les qualifier d'employer bien et utilement sa bénéficense.

Response à la 3me.

S'il plaist à Sa Maté son secours doibt entre gratuit, car les Seigrs Estats ne scauroient promettre d'en faire jamais la réstitution, à cause de leur impuissance, devans désia plus que leur estat ne vaut et quand on les en voudroit obliger, ils ne le tiendroyent point, partout il est plus expédient que Sa Maté usant de liberalité en ayt aussy le gré et le mérite, qui s'en doibt. Aussy ne seroit il pas raisonnable que pour un prest lerdts Seigrs Estats engageassent leur liberté, de ne pouvoir traicter a leur provit, que du consentement de Sa Maté, par après ce secours de prest leur seroit par l'exemple très dangereux, d'autant que tous les autres princes et républiques qui les secourrent maintemant liberalement, voudroient cy après aussy stipuler d'eux la réstitution, considerans que leur meilleur et plus ancien amy et allié et le plus puissant de tous les alliéz les auroyent obligéz à de tant dures conditions. Et finalement leur guerre n'estant pas d'une mesme nature avec les guerres ordinaires, mais devant durer des siècles puis qu'elle se faict pour la liberté, ou pour la subiection, à la longue lesdts Seigrs Estats se trouveroyent revenables de leur Estat et de leur personne à leurs amys, les désirans affranchir de leurs ennemis; aussi sans y penser tout le monde leur deviendroit contraire.

Response à la 4me.

Cette alliance défensive se pourroit conclure pour autaut d'ans que la ligue offensive et défensive que lesdts Seigrs Estats ont avec le Roy de la Grande-Bretagne, dure à savoir quinze ans ou tant plus ou moins qu'il plaira à Sa Maté.

BIJLAGE VII.

De artikelen van het verdrag van Compiègne 18 April 1624.

I.

Que Sadite Majesté fera fournir aux dits Estats-Généraux, par prest, dans la présente année (mille six cents vingt quatre) douze cents mille livres. Et pour les années mille six cent vingt cincq et 26 et chascune d'icelles un million de livres. Lesquelles sommes seront fournies en chascune armée aux dits Sieurs les Estats en la ville d'Amsterdam, en mains de Pierre Real, Receveur de la Province de Hollande, moitié a la fin du mois de Juin et le reste dans le mois d'Octobre.

II.

Les dits Sieurs les Estats s'obligeront aussi en bonne et deue forme de rembourser les susdites sommes à sa Majesté ou ses successeurs Rois, trois ans après qu'ils seront en Tresve ou en paix. Et le dict remboursement de chascun deprest se fera par eux en deux années de la Paix ou Tresve faite; sçavoir le premier de prest en deux années, le deuxiesme en deux autres, le troisiesme en deux autres, faisant le tout en neuf années du jour de la Paix ou Tresve.

III.

Le Roy n'ayant autre but que l'Union et de le répos de la Chrestienté, lesdicts Estats promettront avoir tout l'esgard que leur scureté leur pourra permettre, aux Conseils qu'il plaira à sa Majesté leur donner sur ce subject et s'obligeront de bonne foy de ne faire Tresve ny paix avec qui ce soit sans l'advis et l'intervention de Sadite Majesté.

IV.

Secoureront de leur part Sa Majesté en cas qu'elle en ait besoin, et qu'elle soit en guerre, de la moitié des sommes portées par le premier Article cy dessus et aux temps et conditions declarées par iceluy; on bien d'hommes et vaisseaux jusques a la concurrence dudit prest au choix de Roy, et au mesme prix de leur solde ordinaire: Et ce en temps de Paix ou Tresve, ou s'ils sont en guerre; autant que la scureté de leur Estat le pourra permettre.

V

Quant au Trafiq des Indes Orientales, en sera traicté sur les lieux par l'Ambassadeur de la Majesté selon et suivant les mémoires et instructions qui luy seront baillées à cest effect.

VI

Lesdits Seigneurs les Estats conviendront avec Sa Majesté dans six mois pour garentir la Mer du ponent contre les incursions et dépredations de ceux d'Alger et de Tunis. Et cependant ou il se trouvera es ports desdits Sieurs Estats aucuns vaisseaux ou marchandises Françoyses, qui auroient esté depredées par lesdits Corsaires à Alger ou de Tunis en ladite mer du ponent lesdits Sieurs les Estats les feront restituer la première instance qui leur en sera

faite, soit par l'Ambassadeur, ou par les Marchands ses subjects, qui les reclameront.

VII

Les Sieurs Estats donneront ordre que les plaintes des subjects du Roy soyent terminées dans trois mois au plustard par les Commissaires de l'admiraulté (après que l'Ambassadeur de Sa Majesté ou autre de sa part aura esté ouy.) Lesquels ne pourront avoir aucune part ny profit dans les navires de guerre ny es Prinses qu'ils auront à juger. Et en cas que l'une de dites parties demande revision du jugement donné par ledit Conseil; lesdits Sieurs Estats commettront des Commissaires qualifiés et nullement intéressés pour en juger en dernier ressort avec lesdits Commissaires de l'admirauté. Et cependant lesdites prises demeureront en bonne et seure garde, sans qu'il en puisse estre fait aucune vente; si ce n'est après avoir esté convenu avec ledit Ambassadeur du temps d'icelle. Ce que pareillement Sa Majesté accordé pour les subjects desdits Sieurs les Estats pour touts les cas dessus dits.

VIII.

Quant à la nomination aux Charges des Colonels, Capitaines et autres Officiers de Régiments François en sera usé à la manière accoustumée.

IX.

Si le Roy a besoin des Vaisseaux de trois à quatre cents tonneaux, equipés en guerre: lesdits Sieurs Estats en feront fournir soit par achapt ou par louage à prix raisonnable.

X.

Si Sa Majesté estant en guerre avoit besoing de rappeller les Régimens François, qui sont en Hollande: seront lesdits

Sieurs les Estats tenus de les faire conduire à Calais ou Diepe: pourveu toutefois que lesdits Sieurs les Estats soyent en Paix.

XI.

Le droit d'Aubeine cessera réciproquement pour les subjects de Sadite Majesté et des Provinces-Unies et mainlevée sera donnée de part et d'autre d'exécuter les saisies faites au contraire.

XII.

Et sur ce que lesdits Ambassadeurs auroient fait quelque proposition sur le fait de la Navigation, Trafic et Commerce à l'advantage des subjects de Sa Majesté et desdits Sieurs les Estats, en sera traitté particulièrement par l'Ambassadeur de Sadite Majesté, et cependant la liberté de la navigation et commerce aura lieu de part et d'autre.

XIII.

Lesquel Articles et Traicté pour les susdites trois années, si tant la guerre dure, seront ratifiés bien et deüement par lesdits Sieurs les Estats-Généraux dans deux mois du jour et date des présentes, et iceux avec la Ratification présentes, à Sa Majesté par leur Ambassadeur Ordinaire Résident près icelle pour estre pareillement lesdits Articles et Traicté Ratifiés par Sadite Majesté quinze jours après et délúrés aux dits Sieurs les Estats.
